

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

KIBRIS'TA HİRİSTİYANLIK TARİHİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

NURULLAH SERHAT KULAKLI

BALIKESİR, 2024

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEF VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

KIBRIS'TA HİRİSTİYANLIK TARİHİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

NURULLAH SERHAT KULAKLI

TEZ DANIŞMANI

DR. ÖĞR. ÜYESİ HATİCE ARSLAN

BALIKESİR, 2024

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı'nda 202012571002 numaralı Nurullah Serhat KULAKLI'nın hazırladığı "Kıbrıs'ta Hıristiyanlık Tarihi" konulu YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca tarihinde yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezin onayına OY BİRLİĞİ/OY ÇOKLUĞU ile karar verilmiştir.

Üye (Başkan).....

İmza

Üye (Danışman) Dr. Öğr. Üyesi Hatice ARSLAN

İmza

Üye.....

İmza

Enstitü Onayı

ETİK BEYAN

Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

İmza

Nurullah Serhat KULAKLI

ÖNSÖZ

Kıbrıs adasının tarihçesini incelediğimizde adada birden fazla devletin egemenlik kurduğunu görmekteyiz. Bu durumun yaşanması adanın sosyokültürel ve dini yönden çeşitliliğin yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Örneğin adada hem Yahudiliğin hem Hıristiyanlığın hem de İslam dininin etkilerini görmek mümkündür. Bu durum Kıbrıs adasında dini yönden zenginliğin yaşandığını göstermektedir.

Bu çalışmamızdaki gayemiz tarihsel verilerden yararlanarak Hıristiyanlığın adadaki durumunu değerlendirmek olacaktır. Bu bağlamda tezimizin amacı Hıristiyanlığın adaya geldiği ilk zamandan itibaren günümüze kadar olan sürecini incelemektir. Kıbrıs adası tarihsel süreç içerisinde birden fazla medeniyete ev sahipliği yaptığından dolayı ada sosyal, kültürel ve dini açıdan oldukça zengin bir birikime sahiptir. Bu noktada çalışmamızda Hıristiyanlık öncesi adanın genel dini yapısı hakkında bilgiler verip adanın Hıristiyanlaşma sürecini anlatacağız. Bu açıdan adada var olan Yahudi nüfus, Hıristiyanlığın Kıbrıs'a gelmesinde önemli bir pay sahibi olmuştur. Çünkü Hz. İsa'nın (a.s.) mesajlarını tüm uluslara duyurmak isteyen Hıristiyanlar bu amaç doğrultusunda Kıbrıs adasına gelmiştir. Bu noktada Barnabas ve Pavlus'un yeri yadsınamaz derecede önemlidir. Çünkü bu ikilinin yaptığı seyahatler sonucunda ada Hıristiyanlıkla tanışmıştır. Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde adada Hıristiyanlar arasında mezhepsel açıdan herhangi bir ayrım bulunmuyordu. Ancak ilerleyen dönemlerde Roma İmparatorluğu'nun bölünmesiyle birlikte Kıbrıs İstanbul'a bağlı olmuş ve bunun sonucunda adada Ortodoksluk daha yaygın hale gelmiştir. Bunun sonucunda Ortodoks Kilisesi, adada bulunan diğer kiliselere nazaran daha ön planda olmuştur. Tarihsel açıdan adada bulunan Ortodoks Kilisesi'nin en büyük rakibi ise Katolik Kilisesidir. Bu iki grup adadaki Hıristiyanlık tarihi açısından en önemli kitle olarak görülmektedir. Kıbrıs'ta bulunan Ortodoks ve Katolik Kilisesi'nin haricinde kalan diğer Hıristiyan gruplar da çalışmamızda incelenecektir. Bu çalışmayı gerçekleştirirken ilgili cemaatin tarihsel süreci kronolojik bir düzen içerisinde değerlendirilecektir.

Bu çalışmayı gerçekleştirdiğim esnada büyük bir sabırla bana yardımcı olan değerli hocam Dr. Hatice Arslan'a ve benden maddi-manevi desteğini esirgemeyen aileme sonsuz teşekkür ederim.

BALIKESİR, 2024

NURULLAH SERHAT KULAKLI

ÖZET

KIBRIS'TA HİRİSTİYANLIK TARİHİ

KULAKLI, Nurullah Serhat

Yüksek Lisans, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Hatice Arslan

2024, 86 Sayfa

Çalışmamızda Hıristiyanlığın Kıbrıs adasındaki tarihsel süreci değerlendirecektir. Bu bağlamda Kıbrıs adasına baktığımızda oldukça köklü bir geçmişinin olduğu görülmektedir. Ada, tarihsel süreç içerisinde birden fazla uygarlığa kapılarını açmıştır. Kıbrıs'ta yaşamını sürdüren uygarlıklar adanın kültürünü, mimarisini, sanat anlayışını ve inancını etkilemiştir. Adayı bu açıdan etkileyenlerden birisi de Hıristiyanlardır. Hıristiyanlığın adaya gelmesinde özellikle Barnabas ve Pavlus'un faaliyetleri oldukça önemlidir. Bu ikilinin yaptığı çalışmalar sonucunda adada bulunan Roma Valisi Sergius Paulus'un Hıristiyan olmasıyla birlikte adada Hıristiyanlık hızlı bir şekilde ilerlemiştir. Kıbrıs adasındaki Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde Hıristiyanlar arasında herhangi bir ayrım söz konusu değildi. Ancak daha sonraki dönemlerde Roma İmparatorluğu'nun Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrılmasıyla birlikte Kıbrıs adası İstanbul'a bağlı olmuş adada Ortodoksluk yaygın hale gelmiştir. Bu açıdan çalışmamızda Kıbrıs'ta var olan kiliselerin oluşumu nasıl gerçekleşti? Söz konusu olan Hıristiyanlar gelmeden önce adanın dini durumu nasıldı? Hıristiyanlığın Kıbrıs adasına geliş sürecinde neler yaşandı? Bu vb. soruların cevapları aranacaktır.

Hıristiyanlığın adadaki tarihçesini incelediğimizde en kalabalık grubun Ortodokslar olduğu görülmektedir. Söz konusu olan Ortodoksların adadaki en büyük rakibi Katoliklerdir. Katolik Kilisesi de tıpkı Ortodoks Kilisesi'nde olduğu gibi farklı bir başlık altında incelenecektir. Bahsi geçen bu iki grup adadaki Hıristiyan tarihinin en önemli taraflarını oluşturmaktadır. Bunların haricinde adada bulunan Mârûnîler, Ermeniler, Süryaniler, Linobambakiler, Anglikanlar, Protestanlar ve Yehova Şahitleri

de ayrı bir başlıklarda ele alınacaktır. Kısacası bu çalışmadaki amacımız Kıbrıs adasında var olan Hıristiyan grupların oluşum sürecinden itibaren günümüze kadar gelen süreçte nasıl bir gelişim izlediğini tarihsel verilere dayanarak aktarmak olacaktır. Bunu yaparken Hıristiyanlığın adadaki tarihçesini ilgili kiliseyi merkeze alarak kronolojik bir şekilde ele alıp objektif bir bakış açısı ile incelenecektir. Çalışmamız dinler tarihi biliminin tanımlayıcı yöntemi dikkate alınarak gerçekleştirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs Adası, Kıbrıs'ın Tarihçesi, Kıbrıs'ta Hıristiyanlık, Hıristiyan Gruplar, Dinler Tarihi

ABSTRACT

HISTORY OF CHRISTIANITY IN CYPRUS

KULAKLI, Nurullah Serhat

Master Thesis, Department of Philosophy and Religious Sciences

Advisor: Asst. Prof. Hatice ARSLAN

2024, 86 pages

In our study, the political process in Cyprus, the island of Christianity, will be evaluated. In this context, it is seen that there is an extensive history extending to the island of Cyprus. The island has opened the doors to more than one civilization through history. It influenced the culture, architecture, understanding of art and beliefs of the civilizations they lived in Cyprus. One of the candidates from these perspectives are Christians. The activities Barnabas and Paul are especially important in bringing Christianity to the island. As a result of the work of these two, Christianity progressed rapidly on the island, with the Roman Governor Sergius Paulus becoming a Christian. During the early period of Christianity in Cyprus, there was no distinction between Christians. However, in later periods, with the division of the Roman Empire into east and West, the island of Cyprus became connected to Istanbul, and Orthodoxy became widespread on the island. In this respect, in our study, how did the formation of the churches in Cyprus take place? What was the religious situation on the island before the Christians arrived? What happened during the development of Christianity on the island of Cyprus? This etc. Answers to the questions will be sought.

When we examine the history of Christianity on the island, we see that the most populous group is the Orthodox. The biggest rival of the Orthodox on the island is the Catholics. The Catholic Church will be examined under a different heading. Just like the Orthodox Church. These two groups mentioned constitute the most important aspects of Christian history on the island. Apart from these, Maronites, Armenians, Assyrians, Linobambakis, Anglicans, Protestants and Jehovah's Witnesses on the island will also be discussed under separate headings. In short, our aim in this study will be to convey, based on historical data, the development of the Christian groups on the island of Cyprus, from their formation to the present day. In doing so, the history

of Christianity on the island will be examined chronologically, focusing on the relevant church, and examined from an objective perspective. Our study will be carried out by taking into account the descriptive method of the science of history of religions.

Keywords: Island of Cyprus, History of Cyprus, Christianity in Cyprus, Christian Groups, History of Religions

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖNSÖZ.....	.iii
ÖZET.....	.iv
ABSTARCT.....	.vi
İÇİNDEKİLER.....	.viii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	.xi
1.GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Problemi (Konusu).....	2
1.2. Araştırmanın Amacı.....	2
1.3. Araştırmanın Önemi.....	4
1.4. Araştırmanın Varsayımları.....	4
1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	4
1.6. Tanımlar.....	5
2. İLGİLİ ALANYAZIN.....	6
2.1. Kuramsal Çerçeve.....	6
2.1.1. Kıbrıs Adasında Hıristiyanlık Öncesi Dini Durum.....	7
2.1.2. Barnabas ve Pavlus'un Ada Üzerindeki Etkileri.....	11
2.2. İlgili Araştırmalar.....	16
3. YÖNTEM.....	20
3.1. Araştırmanın Modeli.....	20
3.2. Evren ve Örneklem.....	20
3.3. Veri Toplama Araçları ve Teknikleri.....	21
3.4. Verilerin Toplanma Süreci.....	21
3.5. Verilerin Analizi.....	21
4. BULGULAR VE YORUMLAR.....	22

4.1. Kıbrıs Kilisesi'nin Kuruluşu ve Bağımsızlık Mücadelesi.....	22
4.2. Kıbrıs Ortodoks Kilisesi.....	28
4.2.1. Lusignan ve Venedik Dönemi'nde Kıbrıs.....	28
4.2.1.1. Lusignanlar Dönemi'nde (1192-1489) Kıbrıs Ortodoks Kilisesi.....	29
4.2.1.2. Venedikliler Dönemi'nde (1489-1570) Kıbrıs Ortodoks Kilisesi.....	32
4.2.2. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde (1571-1868) Kıbrıs Ortodoks Kilisesi.....	33
4.2.3. İngiliz Yönetiminde (1878-1960) Kıbrıs Ortodoks Kilisesi.....	42
4.2.4. 1960 Yılı Sonrası Kıbrıs Ortodoks Kilisesi.....	54
4.3. Kıbrıs Katolik Kilisesi.....	57
4.3.1. Kıbrıs Adasında Katolik Kilisesi'nin Öncüleri (Lusignan ve Venedik İdaresinde Kıbrıs Katolik Kilisesi).....	57
4.3.2. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde Kıbrıs Katolik Kilisesi.....	59
4.3.3. Adanın İngiltere'ye Devredilmesi ve İngiltere Dönemi'nde Kıbrıs.....	59
4.3.4. 1960 Yılı ve Sonrası Kıbrıs Katolik Kilisesi.....	60
4.4. Adada Bulunan Diğer Hıristiyan Gruplar.....	63
4.4.1. Mârûnîler.....	63
4.4.1.1. Erken Dönem Kıbrıs Mârûnî Kilisesi.....	63
4.4.1.2. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde Kıbrıs Mârûnî Kilisesi.....	64
4.4.1.3. İngiltere Dönemi'nde Kıbrıs Mârûnî Kilisesi.....	66
4.4.1.4. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Kuruluşundan Günümüze Kıbrıs Mârûnî Kilisesi.....	67
4.5. Kıbrıs Ermeni Kilisesi.....	69
4.6. Kıbrıs Süryani Kilisesi.....	75

4.7. Kıbrıs Linobambaki Cemaati.....	75
4.8. Kıbrıs Anglikan Kilisesi.....	77
4.9. Kıbrıs Protestan Kilisesi.....	80
4.10. Kıbrıs Yehova Şahitleri.....	81
5. SONUÇ ve ÖNERİLER.....	83
5.1. Sonuçlar.....	83
5.2.Öneriler.....	85
KAYNAKÇA.....	87

KISALTMALAR LİSTESİ

AGBU	:Armenian General Benevolent Union (Ermeni Hayırseverler Birliği)
AKEL	:Anorthotiko Komma Ergazomenou Laou (Emekçi Halkın İlerici Partisi)
a.s.	:Aleyhisselam
bkz.	:Bakınız
EOKA	:Ethniki Organosis Kiprion Agoniston (Kıbrıslı Savaşçıların Milli Örgütü)
G.K.R.Y.	:Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
K.K.T.C.	:Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
MÖ	:Milattan Önce
MS	:Milattan Sonra
s.a.v.	:Sallallahu Aleyhi ve Sellem
vb.	:Ve benzeri
vs.	:Vesaire
yy.	:Yüzyıl

1. GİRİŞ

Hıristiyanlık iki milyar müntesibiyle dünyadaki en fazla takipçisi olan din konumundadır. Hıristiyanlığın tarih sahnesine çıkması hiç kolay olmamıştır. Çünkü bu dinin oluşum sürecine baktığımızda ilk dönemlerinde Yahudiler tarafından ciddi bir şekilde takip edildiğini görmekteyiz. Ancak Hıristiyanların mücadele içerisinde oldukları tek grup Yahudiler değildir. Roma İmparatorluğu'nun da Hıristiyanları takip ettiğini unutmamak gerekir. Hıristiyanlar bu baskılardan o kadar fazla etkilenmiştir ki bu baskının sonucunda Hıristiyanlar dinlerini yer altında yaşamak zorunda kalmıştır.

Hız. İsa (a.s.) Dönemi'nden sonra Hıristiyanlık adına yaşanan en önemli gelişmelerden birisi Pavlus'un Hıristiyan olma hadisesidir. Pavlus'un Hıristiyanlığa geçmesiyle birlikte Hıristiyanlık bütün uluslara hitap eden evrensel bir din haline gelmiştir. Bu noktada Hıristiyanlığın etkisi altına aldığı topraklardan birisi de çalışmamızın konusunu oluşturan Kıbrıs adasıdır.

Pavlus ve Barnabas'ın Kıbrıs'a doğru yaptıkları yolculuk ve bu ikilinin adada göstermiş olduğu faaliyetler sonucunda Kıbrıs erken dönemlerde Hıristiyanlıkla tanışmıştır. İlerleyen yıllarda Roma Valisi Sergius Paulus'un Hıristiyanlığı benimsemesi sonucunda Hıristiyanlık açısından adada oldukça önemli bir adım atılmıştır. Kıbrıs'ta Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde adada bulunan Hıristiyanlar arasında herhangi bir ayrılık söz konusu değildi. Ancak Roma İmparatorluğu'nun Doğu Roma ve Batı Roma olmak üzere ayrılmasından sonra Kıbrıs İstanbul'a bağlı olmuş ve bunun sonucunda adada Ortodoksluk yaygın hale gelmiştir.

Hıristiyanlık yeryüzünde bulunan dinler arasında en fazla mezhep ayrılığı yaşayan dinlerden birisidir. Söz konusu olan mezhep ayrılığı Kıbrıs adasını da etkilemiştir. Çünkü Kıbrıs'ta bulunan Hıristiyan grupları incelediğimizde birden fazla kilisenin var olduğu görülmektedir.

Bu çalışmamızda adada bulunan Hıristiyan mezhepleri kendi tarihsel süreçleri içerisinde değerlendirilmiştir. Araştırmada sadece adada bulunan Hıristiyan grupların tarihsel süreci anlatılacaktır. Başka bir deyişle adada bulunan kiliselerin inanç ve ibadetleri hakkında bilgi verilmeyecektir. Bunu gerçekleştirirken ilgili kilisenin

Kıbrıs'taki tarihçesini kronolojik sıralama ile teşekkülünden itibaren günümüze kadar geçen süreçteki aşamaları değerlendirecektir.

1.1. Araştırmanın Problemi (Konusu)

Çalışmamızın ana konusu Kıbrıs'ta Hıristiyanlık Tarihi olduğundan dolayı bakış açımızı Kıbrıs'ta Hıristiyanlık öncesi dönem ve Hıristiyanlık sonrası dönem olmak üzere ikiye ayırdık. Bu noktada ilk olarak Hıristiyanlığın adaya gelmeden önceki durumunu inceledik. Hıristiyanlık öncesi dönemi incelememizin temel sebebi Hıristiyanlığın adaya gelmeden önceki inanç durumunu değerlendirmektir. Hıristiyanlık öncesi adanın dini durumuna baktığımızda hem politeist bir yapı hem de monoteist olan Yahudilerin var olduğunu gördük. Yahudilerin adadaki mevcudiyeti Hıristiyanlık açısından son derece önemlidir. Çünkü Hıristiyanlar buradaki Yahudilere tebliğ faaliyetinde bulunmak için adaya gelmiş ve bunun sonucunda bilhassa Barnaba ve Pavlus'un faaliyetleri sonucunda ada Hıristiyanlıkla tanışmıştır. Sonraki süreçlerde Roma İmparatorluğu'nun da desteğini alan Hıristiyanlar, adada Kıbrıs Kilisesi'nin kurulmasını sağlamıştır.

Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde günümüzdeki gibi herhangi bir gruplaşma söz konusu değildi. Ancak ilerleyen zamanda meydana gelen gelişmelerle birlikte Hıristiyanlar kendi içlerinde gruplara ayrılmıştır. Bu noktada Roma İmparatorluğu devletinin Doğu ve Batı olarak bölünmesi Kıbrıs adasını etkilemiştir. Çünkü gerçekleşen bu ayrımın sonucunda Kıbrıs'ta Ortodoksluk yaygın hale gelmiştir. Bu sebepten dolayı çalışmamızın büyük bir bölümünü Ortodoks Kilisesi oluşturacaktır. Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin değerlendirilmesi yapıldıktan sonra tarihsel süreç içerisinde Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin en büyük rakibi olan Kıbrıs Katolik Kilisesi incelenecektir. Daha sonra ise Kıbrıs Ortodoks Kilisesi ve Kıbrıs Katolik Kilisesi'ne nispetle mensubu daha az sayıda olan diğer Hıristiyan gruplar Mârûnîler, Ermeniler, Süryaniler, Linobambakiler, Anglikanlar, Protestanlar ve Yehova Şahitleri'nin ve kilise tarihi verilmeye çalışılacaktır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Kıbrıs adası ile ilgili yapılan dinler tarihi çalışmalarını incelediğimizde Kıbrıs'ın inanç tarihiyle ilgili çalışmaların olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmamızın

diğer çalışmalardan farkı Kıbrıs adasında var olan bütün inançları anlatmaktan ziyade sadece Hıristiyanlık tarihi hakkında değerlendirme içermesidir. Söz konusu olan Hıristiyanlık tarihi ile ilgili çalışmamızda tarihsel metot dikkate alınarak dinler tarihinde yer alan yöntemlerden biri olan deskriptif yöntem ile değerlendirilecektir. Kıbrıs'ta Hıristiyanlık tarihinin değerlendirildiği bu çalışmada adada bulunan Hıristiyan grupların tarihsel sürecini incelemek temel gayemiz olacaktır. Bu bağlamda adada değişen siyasi egemenlik karşısında kiliselerde meydana gelen değişimler incelenecektir. Örneğin Katoliklerin egemenliğinde Katolik Kilisesi'nin gerçekleştirdiği baskılar sonucunda adada bulunan Ortodoks Kilisesi adeta yok sayılmıştır. Gelişen bu olayın akabinde Ortodoks Kilisesi Osmanlı İmparatorluğu'nun adaya gelmesi noktasında çağrıda bulunmuştur. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde Ortodoks Kilisesi'nin hakları geri iade edilmiş ve Katolikler adadan sürgün edilmiştir. Tezimizde de adanın yönetsel açıdan bağlı olduğu devletlerin egemenliğinde adada bulunan kiliselerin değerlendirilmesi ve kiliselerin birbirleriyle olan münasebetini değerlendirmek amaçlanmıştır.

Bu çalışmamızda dikkat ettiğimiz bir diğer nokta ise kilise merkezli bir değerlendirme yapılmasıdır. Örneğin incelediğimiz herhangi bir kilisenin teşekkülünden itibaren günümüze kadar olan süreçteki durumu kronolojik olarak ayrı bir bölüm olarak değerlendirilmiştir. Ancak diğer çalışmaları incelediğimizde kilisenin merkeze alınmasından ziyade adada bulunan egemen güçlerin olduğu dönem merkeze alınmış ve kiliseler dönemselsel olarak incelenmiştir.

Kısacası bu çalışmamızda Hıristiyanlığın Kıbrıs adasına geliş sürecini ve Hıristiyanlığın Kıbrıs adasındaki tarihini değerlendirmek temel amacımızdır. Bunu yaparken ilgili cemaati belirli bir kronolojiye göre değerlendirip tarihsel verilerin ışığında değerlendirmek tezimiz için oldukça önemlidir. Türkiye'de özellikle Dinler Tarihi dalında Kıbrıs'taki Hıristiyanlık Tarihi hakkında yapılacak çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü Kıbrıs adası ile ilgili yapılan çalışmalar sayı bakımından azdır. Bu sebepten dolayı çalışmamızın ileride yapılacak araştırmalara kaynaklık edeceğini düşünüyüz. Tezimiz ayrıca Kıbrıs'la ilgili çalışmalara da katkı sağlayacağını, böylece alanındaki boşluğu dolduracağını umut ediyoruz.

1.3. Araştırmanın Önemi

Kıbrıs'ta Hıristiyanlık Tarihi konusunu seçmemdeki en önemli neden, bu konu hakkında gerçekleştirilen araştırmaların az sayıda olmasıdır. Bu çalışmamızdan elde ettiğimiz sonuçlarla birlikte hem Kıbrıs'ta Hıristiyanlık tarihini hem de adanın bugünkü durumunu daha iyi kavrar hale gelmekteyiz. Çünkü Kıbrıs adasına bir bütün olarak baktığımızda adanın Kuzey'inde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti bulunurken, Güney'inde ise Güney Kıbrıs Rum Yönetimi bulunmaktadır. Adada bulunan Rumların faaliyetlerinin arka planında Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin bulunması, bu kilisenin her fırsatta enosis politikasıyla birlikte adayı Yunanistan'a bağlama düşüncesi, Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin en büyük amaçlarından biri olmuştur. Dolayısıyla bu çalışmamızda hem adadaki Hıristiyanlık tarihi hakkında bilgi sahibi olurken hem de Ortodoks Kilisesi'nin ada siyasetinde ne kadar önemli bir rol oynadığını görmekteyiz. Bu durum Kıbrıs adasında Ortodoks Kilisesi'nin etki alanını görmemiz açısından oldukça önemlidir.

1.4. Araştırmanın Varsayımları

Bu çalışmada Kıbrıs adasında bulunan Hıristiyan gruplar değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeyi yaparken dinler tarihi alanında gerçekleştirilmiş olan tezler, makaleler, kitaplar, internet haberleri ve Kitab-ı Mukaddes'in ilgili bölümleri değerlendirilmiştir. Bunu gerçekleştirirken dinler tarihi alanında yer alan yöntemlerden tanımlayıcı yöntem dikkate alınarak yapılmıştır.

1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmamızda, veri kaynağı olarak, süreli yayınlar, makaleler, kitaplar, dergiler, bildiriler, internet veri tabanları, sözlükler, yüksek lisans ve doktora tezleri Türkiye'de ve Kıbrıs'ta bulunan kütüphanelerde alan ile ilgili kitaplar gibi yazılı bilgi kaynakları ile sınırlıdır.

Bu çalışma sadece Hıristiyanlığın Kıbrıs adasındaki tarihçesini aktaracak şekilde hazırlanmıştır. Dolayısıyla adada bulunan ilgili cemaatin inançları ve ibadet biçimleri hakkında bilgi verilmeyecektir Aynı zamanda Hıristiyanlığın adaya gelişinin ilk sürecini incelediğimizde var olan mevcut bilgilerin İncillerden başka herhangi bir kaynakta yer almadığı görülmektedir. Dolayısıyla bu ilk dönem hakkındaki bilgilere

sadece İncil metinlerinden ulaştığımız için referans kaynağımız sadece İncillerle sınırlı olmuştur.

1.6. Tanımlar

Kült, misyonerlik, monofizit, diyofizit, dragoman, EOKA, Enosis, Akritas Planı, başpiskopos ve kilise gibi kavramların bilinmesi bu çalışmanın anlaşılması hususunda oldukça önemlidir.

Kült: Bir dini inancın ayırt edici yönlerini ihtiva eden törenlere verilen addır.

Misyonerlik: Misyonerlik, Hıristiyanlığın mesajını yaymak için yerine getirilen bir görevdir.

Monofizit: Hıristiyanlıkta Hz. İsa'nın insani yönünün tanrısal tabiat içerisinde yok olduğunu ve Hz. İsa'da sadece tanrısal bir yönün mevcut olduğunu ifade eden düşüncedir.

Diyofizit: Hıristiyanlıkta Hz. İsa'nın insani yönünü kaybetmediğini, Hz. İsa'da insani ve ilahi tabiatın var olduğunu destekleyen akımdır.

Dragoman: Osmanlı belgelerinde tercüman sözcüğünün karşılığı olarak kullanılan kavramdır.

EOKA: Kıbrıs adasının Yunanistan ile birleşmesini sağlamak amacıyla kurulan örgüttür.

Enosis: Kıbrıs adasının Yunanistan ile birleşmesini belirtmek adına kullanılan bir kavramdır.

Akritas Planı: Kıbrıs adasında yaşayan Türklerin tamamen ortadan kaldırılarak Kıbrıs adasının Yunanlaştırılmasını amaçlayan plandır.

Başpiskopos: Ortodoks Kilisesi hiyerarşisi içerisinde bir mertebeyi ifade eden, kiliseler üzerinde otorite sahibi olan patrikler için kullanılan kavramdır.

Kilise: Hıristiyanlıkta hem tapınağı hem de Hıristiyan cemaatleri ifade etmek amacıyla kullanılan kavramdır.

2. İLGİLİ ALANYAZIN

2.1. Kuramsal Çerçeve

Hıristiyanlık, dünyada en çok müntesibi bulunan oldukça köklü ve yaygın bir dindir. Bu dinin varlığını sürdürdüğü alanlardan birisi de Kıbrıs adasıdır. Hıristiyanlığın adaya geliş serüveninde Barnabas ve Pavlus'un çalışmaları oldukça önemlidir. Bu ikilinin adaya yaptığı seyahatler sonucunda Kıbrıs Hıristiyanlıkla tanışmıştır. Roma Valisi Sergius Paulus'un Hıristiyanlığı benimsemesiyle birlikte adada Hıristiyanlık açısından önemli bir gelişme yaşanmıştır.

Kıbrıs'ta Hıristiyanlık tarihinin ilk dönemlerinde adada yaşayan Hıristiyanlar açısından herhangi bir sorun yaşanmamıştır. Ancak daha sonraki yıllarda adada Lusignanların hâkimiyet kurması ve devam eden süreçte Venediklilerin Kıbrıs'ı ele geçirmesiyle adada Katoliklerin baskı kurduğu bir dönem başlamıştır. Bu baskıdan Ortodokslar olumsuz bir şekilde etkilenmiştir. Zira Ortodoks Kilisesi, Katolik Kilisesi'nin egemenliği altına alınmak istenmiş, Katolik Kilisesi, Ortodoksların haklarını ellerinden almaya çalışmış, adada bulunan Ortodoks din adamlarının Katolik Kilisesi'ne tabi olunması istenmiştir. Bu gelişmelerden rahatsızlık duyan Ortodoks Kilisesi, çareyi Osmanlı İmparatorluğu'nda aramıştır. Ortodoks Kilisesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun adaya gelmesine yardımcı olmuştur. Bunun sonucunda Ortodoks Kilisesi, Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde kaybettiği hakları geri kazanmıştır. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortodoks Kilisesi'ne yaptığı bu yardıma Ortodoks Kilisesi aynı şekilde cevap vermemiştir. Çünkü Ortodoks Kilisesi Kıbrıs adasında meydana gelen siyasi gelişmelerin odak noktası olmuştur. Hatta 1821 yılında Osmanlı İmparatorluğu'na karşı düzenlenen isyan girişiminde Ortodoks Kilisesi'nin payı mevcuttur. Ortodoks Kilisesi, Türkler ve Rumlar arasında meydana gelen 1960-1974 yılları arasındaki savaşın da odak noktası olmuştur. Günümüzde Ortodoks Kilisesi'nin Güney Kıbrıs Rum Yönetimi üzerindeki etkisi oldukça büyüktür. Görüldüğü gibi Ortodoks Kilisesi dini bir yapılanmanın yanında aynı zamanda siyasi açıdan Kıbrıs adasının odak noktasını oluşturmaktadır.

Kıbrıs'ta Hıristiyanlık tarihini incelediğimizde ön plana çıkan kiliseler Ortodokslar ve Katoliklerdir. Bu iki kilise ilk dönemlerde birbirleriyle sıkı bir mücadele içerisinde olmuştur. Günümüzde baktığımızda ise adada bulunan bütün kiliseler birlik beraberlik içerisinde olmaya gayret etmektedir.

2.1.1. Kıbrıs Adasında Hıristiyanlık Öncesi Dini Durum

Kıbrıs, sahip olduğu stratejik konum itibarıyla farklı milletlerin egemenliği altına girmiş ve bu sebepten ötürü tarihsel süreç içerisinde birçok medeniyete ve kültüre ev sahipliği yapmıştır. Ada içerisinde yaşayan ilk topluluğun hangisi olduğuna dair tartışmalar yaşanmış olsa da Kıbrıs'ın ilk sakinlerinin Cilalı Taş Dönemi'nde Anadolu'dan gelen halkın olduğu düşünülmektedir (Bedevi, 1966, s. 14).

Gerçekleştirilen kazı çalışmaları adanın dini kimliği hakkında bize birtakım ipuçları vermektedir. Örneğin Kıbrıs'ta gerçekleştirilen arkeolojik kazılar sonucu keşfedilen ibadethaneler, adanın inancı noktasında bizleri aydınlatmaktadır. Bahsi geçen arkeolojik bulgulardan elde ettiğimiz verilere göre Kıbrıs'ta var olan dini yapı hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır. Örneğin mabetlerde bulunan öküz boynuzları ve boğa maskeleri gibi nesnelere Kıbrıs'ta boğa kültürünün¹ var olduğunu ve boğa kurban törenlerinin yapıldığı kanaatini oluşturmaktadır (Tatton-Brown, 1997, s. 62). Bununla birlikte yapılan arkeolojik çalışmalarda boğa kültürünün haricinde birtakım başka inançların olduğu kanaatini uyandıran objeler de keşfedilmiştir. Bunlardan bir tanesi büyük ana tanrıçaya tapınıldığını gösteren keman vücutlu idollerdir² (Suiçmez, 1998, s. 243). Burada bahsedilen büyük ana tanrıça, Kıbrıs'ın kimliğiyle örtüştürülen Kibele'dir. Hatta bu tanrıça, Kıbrıs kimliğiyle o kadar fazla örtüştürülmüş ki adaya verilen Kıbrıs isminin bu tanrıçadan (Kibele) geldiği düşünülmektedir (Yıldırım, 2012, s. 308).³

Kıbrıs adasının genel dini yapısını incelediğimizde Akdeniz kültürünü anımsatan politeist tanrı anlayışının mevcut olduğunu görmekteyiz. Kıbrıs adasında politeist tanrı anlayışının oluşmasının temel nedeni komşu ülkelerden özellikle de

¹ Kült, bir dini inancın ayırt edici yönlerini ihtiva eden törenlere verilen addır. Bkz. Aydın, M. (2005). *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Konya: Damla Ofset Yayınları. s. 439.

² Çok tanrılı dinlerde tapınılacak nesne. (<http-1>, Erişim Tarihi: 25.08.2023).

³ Kıbrıs isminin kökeni ile ilgili farklı görüşler de vardır. Bir görüşe göre adanın ismi kına çiçeği olarak bilinen bir çiçekten ya da Kinoros'un kızının adından veya aşk ilahesi olan Kipris'e dayanmaktadır. (Alasya, 1964, 13). Bir başka düşünceye göre ise adanın en önde gelen madenlerinden olan bakırdan almıştır. Gürsoy, C.R. (2022). Kıbrıs, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (25), s. 369. <http-2>, 20.09.2022).

Yunanistan'dan etkilenmiş olmasıdır. Örneğin Yunan tanrıçalarından biri olan Afrodit, Kıbrıs'ta büyük saygı görmüştür. Kıbrıs adasında bulunan Baf ve Amathus şehirleri adadaki en önemli Afrodit tapınma merkezi olmuştur (Çelik, 2014, s. 11-12).

Bu noktada Kıbrıs adasında paganizmin etkili olmasında Büyük İskender'in Pers İmparatorluğu'nu topraklarına katma hadisesi de önemlidir. Çünkü bunun sonucunda Kıbrıs Krallığı, Büyük İskender'in hâkimiyeti altına girmiştir. Böylece Akdeniz'de Helen kültürü yaygın olmuştur. Bunun neticesinde adada Helenizm büyük bir hızla ilerlerken Fenikelilerin dini törenleri, Yunan mitolojisine uyarlanmıştır. Bunun sonucunda Baal ve Melkhart, Zeus ve Herakles olurken, Resef-Mikal ise Asklepios ve Apollo olmuştur. Yunan kültürünün sembelleri olan, Yunan tanrıları, Kıbrıs'ın kültüründe yer edinmeye başlamıştır (Şahin, 2015a, s. 342).

Bununla birlikte Kıbrıs'ta verimlilik tanrıçasına inanıldığı da gözlemlenmiştir. Zira Kıbrıs'ta yerleşik hayat hâkim olduğundan dolayı insanlar tarım işiyle uğraşmışlardır ve topraktan daha fazla ürün alabilmek için verimlilik tanrıçasına tapınmışlardır (Yıldırım, 2017, s. 51).

İlk çağlarla ilgili yapılan araştırmalarla bu bölgede politeist bir halkın yanı sıra monoteist olan Yahudilerin de varlığı bilinmektedir. Yahudilerin adaya ne zaman geldiği ile ilgili net bir bilgi olmamakla birlikte Antik Çağ'da adaya geldikleri düşünülmektedir (Yıldırım, 2017, s. 51). Bilhassa MÖ 722 yılında Kuzey İsrail Krallığı'nın Asurlular tarafından işgal edilmesi sonucunda bölgeye sürgün edilen Yahudiler, muhtemelen adadaki ilk Yahudi nüfusunu oluşturmuştur (Edwards, 2008, s. 279).

Oldukça erken bir dönemde Yahudilerin adada varlık göstermesi, ilerleyen süreçte Hıristiyanların bu bölgeye gelmesinde etkin bir rol oynamıştır (Newman, 1940, s. 62). Çünkü Hıristiyanlık misyonerliğe⁴ önem veren bir din olduğundan, daha ilk Hıristiyanlardan itibaren buradaki Yahudi halkın İsa cemaatine katılması amacıyla adaya misyon seyahatleri gerçekleştirilmiştir. Bu seyahatler sonucunda Yahudilik, Hıristiyanlığın Kıbrıs'a yerleşmesine zemin hazırlamıştır.

⁴ Latince missio teriminden gelen misyon kelimesi görev anlamına gelirken misyoner ise görevli olan kişi anlamına gelmektedir. Misyonerlik, Hıristiyanlığın mesajını yaymak için yerine getirilen bir görevdir. Bkz. Gündüz, Ş. (2002). "Misyonerlik ve Hıristiyan Misyonerler" *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2 (1), s. 1.

Kıbrıs'ta, Yahudilerin varlığıyla ilgili en önemli kaynaklardan birisi Kitab-ı Mukaddes'in içerisinde yer alan Resullerin İşleri bölümüdür. Buna göre; Barnabas ve Pavlus Kutsal Ruh'un isteği üzerine ilk önce Selifkiye'ye buradan da Kıbrıs adasına gitmişlerdir. Bu durumun ardında yatan en önemli sebep Hıristiyanlığı yaymak, Tanrı'nın sözünü Yahudilere duyurmaktır. Barnabas ve Pavlus bu amaç uğruna Kıbrıs adasına ayak basmıştır (Resullerin İşleri, 13:4-5). Hz. İsa'nın (a.s.) öğrencilerine yaptığı bir konuşmada müjdenin tüm yaratılmışları duyurulmasını istemesi de (Markos, 16:15) gerçekleşen bu seyahatte oldukça önemli bir etkidir.

Yukarıda anlatılan bu hadise dikkate alındığında Salamis'te Yahudi nüfusunun yoğun olduğu düşünülebilir. Zira misyon faaliyetini yürütmek isteyen bir kişi daha çok insana ulaşabilmek adına kalabalık olan bölgeyi seçmesi gerekmektedir.

Yeni Ahit metinlerinde yer alan Baf şehrindeki büyücülük olayının da arka planında Yahudilerin yer aldığı düşünülmektedir.⁵ Bazı kaynaklarda yer alan bilgilere göre Yahudiler, geç Antik Çağ'da büyü'nün gelişmesinde ve uygulanmasında önemli bir rol oynamıştır (Horst, 2006, s. 35). Bu sebepten dolayı büyücülükte ön planda olan Yahudilerin, Kıbrıs'ta ki büyücülüğün gelişmesinde önemli bir rol oynadığını düşünmekteyiz.

Buraya kadar aktardığımız bilgilerden hareketle Baf ve Salamis şehirlerinde Yahudilerin yaşamış olduğu bilinmektedir. Çünkü bu iki şehir kıyıda yer alan şehirlerdir. Yahudiler bu bölgelerin deniz kenarında yer alması hasebiyle rahatlıkla ticari faaliyetlerini sürdürebilmektedir. Aynı zamanda Salamis'in, Kıbrıs'ın doğusunda yer alması Yahudilerin Filistin'e daha yakın olması anlamına gelmektedir. Yahudilerin inanç açısından monoteist olmaları ve Tanrı tarafından seçilmiş millet

⁵ "Kutsal Ruh'un buyruğuyla yola çıkan Barnabas ile Pavlus, Selifkiye'ye gittiler. Oradan da gemiyle Kıbrıs'a geçtiler. Salamis'e varınca Yahudiler'in havralarında Tanrı'nın sözünü duyurmaya başladılar. Yuhanna'yı da yardımcı olarak yanlarına almışlardı. Adayı baştan başa geçerek Baf'a geldiler. Orada büyücü ve sahte peygamber Baryeşu adında bir Yahudi ile karşılaştılar. Baryeşu, Vali Sergius Pavlus'a yakın biriydi. Akıllı bir kişi olan vali, Barnabas ile Pavlus'u çağırıp Tanrı'nın sözünü dinlemek istedi. Ne var ki Baryeşu –büyücü anlamına gelen öbür adıyla Elimas– onlara karşı koyarak valiyi iman etmekten caydırmaya çalıştı. Ama Kutsal Ruh ile dolan Pavlus, gözlerini Elimas'a dikerek, "Ey İblis'in oğlu!" dedi. "Yüreğin her türlü hile ve sahtekârlıkla dolu; doğru olan her şeyin düşmanısın. Rabbin düz yollarını çarpıtmaktan vazgeçmeyecek misin? İşte şimdi Rabbin eli sana karşı kalktı. Kör olacaksın, bir süre gün ışığını göremeyeceksin." O anda adamın üzerine bir sis, bir karanlık çöktü. Dört dönerek, elinden tutup kendisine yol gösterecek birilerini aramaya başladı. Olanları gören vali, Rab ile ilgili öğretiyi hayranlıkla karşıladı ve iman etti. (Resullerin İşleri, 13:4-12).

olma inancı kendilerini diğer topluluklardan daha üstün görmelerine neden olmuştur. (Şahin, 2015a, s. 344).

Barnabas ve Pavlus, üzerlerine düşen görevi icra etmek amacıyla Kıbrıs'a gelerek Hıristiyanlığı yaymaya başlamışlardır. Adanın yönetim merkezi olan Baf'a (Pafos) geldiklerinde vali Sergius Paulus, Barnabas ve Pavlus'u sarayına çağırıştır. Bu görüşmenin sonucunda vali, Hıristiyanlığı benimsemiştir. Barnabas ve Pavlus'un faaliyetleri sonucu ada Hıristiyanlık ile tanışmıştır. Böylece tarih, Romalı bir yöneticinin ilk defa Hıristiyanlığı benimsediğine şahit olmuştur. Kıbrıs adası bir Hıristiyan tarafından yönetilen ilk memleket olmuştur (Alasya, 1988, 9). Bununla birlikte adada Kıbrıs Kilisesi de kurulmuştur. Valinin Hıristiyanlığı benimsemesiyle birlikte Hıristiyanlık adada hızla yayılma imkânı bulmuştur. Bu olay üzerine Barnabas ve Pavlus bir yelkenliye binerek Pamfilya, Pisidia ve Lakonya'yı geçerek Antakya'ya dönmüşlerdir. Barnabas, Pavlus ile bir süre burada kaldıktan sonra akrabası Markos ile memleketi Salamis'e geri dönmüştür. Bir iddiaya göre bu olayın yaşanmasından yaklaşık 10 sene sonra Barnabas, Yahudiler tarafından öldürülmüştür (Hakeri, 1993, s. 83). Çünkü Yahudiler, Barnabas'ı, Yahudiliğe ihanet eden ve Kıbrıs'ın Hıristiyanlaşmasında başat rol oynayan bir hain olarak görmüşlerdir. Bu durum adada huzursuzluğu arttırarak Yahudi-Hıristiyan geriliminin doğmasına yol açmıştır (Spyridakis, 1964, s. 32). Bir diğer iddia ise Barnabas'ın ölümünün nasıl ve ne şekilde gerçekleştiğinin bilinmediği şeklindedir (Cilacı, 1983, s. 26).

Bu gerilim sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Örneğin, Yahudiler MS 116 yılında Artemion önderliğinde Hıristiyanlığın Kıbrıs'ta canlanmasına karşın Roma İmparatorluğu'na karşı başkaldırmıştır. İmparator Trajan Dönemi'nde, Yahudiler Salamis'te binlerce Hıristiyan olan Yunan vatandaşı katletmişlerdir. Bunu takip eden süreçte intikam ateşiyle yanan Yunanlılar tarafında Yahudilere yönelik bir katliam gerçekleşmiştir. Bu dönemde yaklaşık 240.000 kişinin hayatını kaybettiği söylene de bu rakam abartılı bulunmuştur. Fakat bu hadise Kıbrıs'ta ciddi bir gerilimin yaşandığını kanıtlamaktadır (Spyridakis, 1964, s. 33). Yaşanan bu gelişmeler sonunda Yahudiler kısmen de olsa adaya hâkim olmuşlardır. Bu olay üzerine İmparator Trajan, 117 yılında Lucius komutasında Kıbrıs'a bir ordu göndererek isyanı bastırıp Yahudileri adadan sürgün etmiştir. Ada Türkler tarafından fethedilinceye kadar Kıbrıs'a Yahudi girememiştir (Hakeri, 1993, s. 84). Buradan hareketle ada üzerinde

yaşayan Hıristiyanlar arasında Yahudilere karşı katı bir duruş sergilendiği anlaşılmaktadır.

Yahudilerin adaya girememesiyle birlikte adanın demografik yapısında ve dini yaşantısında birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. Adada Yahudilik ve paganizm hızla azalırken Hıristiyanlık artış göstermiştir. Buna rağmen pagan kültürleri adadaki varlığını tamamen yitirmemiştir. Çünkü Hıristiyanlık pagan kültürlerini Hıristiyanlığa uyarlayarak emin adımlarla ilerleme kaydetmiştir. Örneğin Afrodit'in yerini Panagia⁶ almıştır. Hatta Baf'ta St. Panagia Afrodit Kilisesi yapılmış ve paganların desteğini de almışlardır (Maier, 1968, s. 54).

2.1.2. Barnabas ve Pavlus'un Ada Üzerindeki Etkileri

Erken dönem Kıbrıs tarihinde meydana gelen en önemli olay, Roma yönetimindeki Kıbrıs'ın Hıristiyanlık ile tanışması hadisesidir (Spyridakis, 1964, s. 32). Hıristiyanlığın Kıbrıs'a girişiyle ilgili bilgilere Yeni Ahit'te rastlanmaktadır. Bilhassa Luka tarafından kaleme alınan Resullerin İşleri kitabı bu konuda bizi aydınlatmaya yardımcı olmaktadır. Hz. İsa'nın (a.s.) çevresi sınırlı bir çevreydi. Peki, Hz. İsa (a.s.) sonrası Hıristiyanlar neden Hz. İsa'nın mesajlarını Kıbrıs'a veya başka bölgelere aktarma ihtiyacı hissetmişlerdir? Çünkü Hz. İsa (a.s.) çarmıha gerildikten sonra dirilip havarilerinin yanına geldiğinde Hıristiyanlığın tüm uluslara yayılması gerektiğini söylemiştir. Kutsal Kitap'ta yer alan şu sözler Hz. İsa'nın çarmıh öncesi ve çarmıh sonrası düşüncesini yansıtmaktadır: İncil metinlerine baktığımızda Hz. İsa (a.s.) tebliğ görevini sadece İsrailoğulları'na yönelik gerçekleştirmiştir. Hatta Matta İncilindeki şu bölüm durumu özetler niteliktedir: "Ben yalnızca İsrailoğulları'nın kaybolmuş koyunlarına gönderildim" (Matta, 15:24) demiştir. Bu söz Hz. İsa'nın (a.s.) henüz yaşamını yitirmeden önce söylediği bir sözdür. Hz. İsa (a.s.) çarmıhta acı verici bir şekilde ölüp gömüldükten üç gün sonra dirildiğinde öğrencilerine yaptığı son konuşmasında gidin tüm ulusları baba, oğul ve kutsal ruh adıyla vaftiz edin demiştir (Matta, 28:19). Hz. İsa'nın (a.s.) bu sözünü referans alan Hıristiyanlar, Hz. İsa'nın (a.s.) öğretilerini tüm dünyada yaymak için çalışmışlardır.

⁶ Kelime olarak tamamen kutsal anlamına gelmektedir. Hıristiyanlar tarafından İsa'nın annesi Meryem için kullanılan bir lakaptır. Gündüz, Ş. (1998). *Din ve İnanç Sözlüğü*, Ankara: Vadi Yayınları. s. 299.

Bunun sonucunda Hıristiyanlığın yayıldığı topraklardan birisi de Kıbrıs adası olmuştur. Hıristiyanlığın Kıbrıs'a ilk gelişinin arka planında Pavlus ve Barnabas'ın misyon faaliyetlerinin olduğu görülmektedir. Pavlus ve Barnabas, önce Salamis'e ayak basmıştır. Daha sonra Baf (Pafos) şehrinde faaliyette bulunarak Kıbrıs'ta Hıristiyanlığın ilk adımını atmışlardır (Hakeri, 1993, s. 83). Kutsal Kitabı incelediğimizde adada Hıristiyanlığın en eski izlerinin Barnabas ve Pavlus'un faaliyetlerine dayandığı görülmektedir.

Kanaatimizce Hıristiyanlıktaki misyonerlik faaliyeti her ne kadar Yeni Ahit'te yer alan Hz. İsa'nın (a.s.) sözlerinden hareketle gerçekleştiriliyormuş gibi görünse de Hıristiyanlık tarihinde sistematik bir şekilde misyonerlik faaliyeti Pavlus ile başlamıştır (Gündüz, 2002, s. 5; Gündüz, 2017, 12-13). Hıristiyanlığın Kıbrıs'ta yayılması konusunda da Barnabas ve Pavlus'un yaptığı çalışmalar bu noktada oldukça önem taşımaktadır (Resullerin İşleri, 13:1-5).

Kutsal Kitap'ta Kıbrıslı Barnabas'ın Antakya'daki faaliyetlerinden de bahsedilmektedir (Resullerin İşleri, 11:22-24). Bu durum ilk dönem Hıristiyanlarının içerisindeki bazı Kıbrıslı kişilerin Antakya'da kaldığına ve Hıristiyanlığı yaymak için çalıştıklarına işaret etmektedir. Aynı zamanda Antakya, Kıbrıs adasına yakınlığı hasebiyle de dikkat çekmektedir. Antakya ve Kıbrıs'ın aynı bölgede olması adada Hıristiyanlığın yayılması noktasında önemlidir. Çünkü Barnabas ve Pavlus, bu bölgelerde Hıristiyanlığı yaymak için Antakya'dan ayrılıp Kıbrıs'a gelerek çalışmalar yapmıştır. Hatta Antakya'daki kilisede Barnabas, Şimon, Kireneli Lukius, Menahem ve Pavlus, Rabb'e tapınıp oruç tutarken Kutsal Ruh, Barnabas ve Pavlus'u Kıbrıs'a doğru yolcu etmiştir (Resullerin İşleri, 13:1-3).

Bu durum Yeni Ahit'te şu şekilde geçmektedir:

“Kutsal Ruh'un buyruğuyla yola çıkan Barnabas'la Pavlus, Selefkiye'ye gittiler, oradan da gemiyle Kıbrıs'a geçtiler. Salamis'e varınca Yahudiler'in havralarında Tanrı'nın sözünü duyurmaya başladılar. Yuhanna'yı da yardımcı olarak yanlarına almışlardı. Adayı baştanbaşa geçerek Baf'a geldiler. Orada büyücü ve sahte peygamber Baryeşu adında bir Yahudi'yle karşılaştılar. Baryeşu, Vali Sergius Pavlus'a yakın biriydi. Akıllı bir kişi olan vali, Barnaba'yla Pavlus'u çağırıp Tanrı'nın sözünü dinlemek istedi. Ne var ki Baryeşu – büyücü anlamına gelen öbür adıyla Elimas– onlara karşı koyarak valiyi iman etmekten caydırmaya çalıştı. Ama Kutsal Ruh'la dolan Pavlus, gözlerini Elimas'a dikerek, “Ey İblis'in oğlu!” dedi. “Yüreğin her türlü hile ve sahtekârlıkla dolu; doğru olan her şeyin düşmanısın. Rab'bin düz yollarını çarpıtmaktan vazgeçmeyecek misin? İşte şimdi Rab'bin eli sana karşı kalktı. Kör olacaksın, bir süre gün ışığını göremeyeceksin.” O anda adamın üzerine bir sis, bir karanlık çöktü. Dört dönerek, elinden tutup kendisine yol gösterecek birilerini aramaya başladı. Olanları gören vali, Rab'le ilgili öğretiyi hayranlıkla karşıladı ve iman etti (Resullerin İşleri, 13:4-12).”

Bunun sonucunda ilk defa Romalı bir yönetici Hıristiyanlığı benimsemiştir (Newman, 1940, s. 60-62). Pavlus ve Barnabas tarafından Kıbrıs adasında başlatılan bu misyonerlik faaliyetinin başarıya ulaşması adada Hıristiyanlığın yayılmasında önemli bir rol oynamıştır.

Valinin Hıristiyanlığı benimsemesiyle beraber Kıbrıs'ta Hıristiyanlığın temelleri atılmaya başlanmıştır. Hatta bu durumun sonucunda Kıbrıs'ta kiliseleşme hareketi başlamıştır (Spyridakis, 1964, s. 32). Bu esnada Pavlus ve Barnabas adadaki misyonerlik faaliyetini sürdürürken iki öğretiyi üzerinde durmaktadır. Birincisi Kurtarıcı İsa Mesih anlayışıdır. İkincisi ise kurtuluşun sadece Mesih'e iman ile olunabileceğini anlatmaktadırlar. Pavlus, tüm misyonerlik faaliyetlerini bu iki temel fikir üzerine inşa ederken Barnabas'ın bu iki temel misyona ne derecede bağlı kaldığı belli değildir (Yıldırım, 2008, s. 19).

Cereyan eden bu olay adadaki sosyokültürel ve dini anlamda önemli bir değişimi beraberinde getirmiştir. Çünkü daha önceleri Büyük İskender ile birlikte meydana gelen değişim, yerini Vali Sergius Paulus'un Hıristiyanlığı benimsemesiyle birlikte yeni bir oluşuma bırakmıştır. Hıristiyanlık öncesi dönemde adada monoteistik yapıda olan grup sadece Yahudilerden oluşurken, bundan sonraki süreçte Hıristiyanlık da bu grubun içerisinde sayılmıştır. Hatta monoteist bir bakış açısına sahip olan bu iki gruptan Hıristiyanlar daha avantajlı bir konumda olmuştur. Çünkü Yahudilik belirli bir kavim ile sınırlı iken Hıristiyanlık tüm adaya yönelmiştir.

Barnabas, Kıbrıs seyahatinden sonra Antakya'ya dönmüştür. Burada Hıristiyanlığı yeni benimseyenlerin, Musa şeriatı üzere sünnet olmaları gerektiğini belirten kişilerle mücadele etmiştir. Antakya Hıristiyan cemaati, bu meseleyi çözmek adına Pavlus ve Barnabas'ı Kudüs'e gönderir (Barkan, 2000, s. 76). Bu durum Yeni Ahit'te şu şekilde yer almaktadır:

“Yahudiye'den gelen bazı kişiler Antakya'daki kardeşlere, “Siz Musa'nın töresi uyarınca sünnet olmadıkça kurtulamazsınız” diye öğretiliyorlardı. Pavlus'la Barnabas bu adamlarla bir hayli çekişip tartıştılar. Sonunda Pavlus'la Barnabas'ın, başka birkaç kardeşle birlikte Yerusolim'e gidip bu sorunu elçiler ve ihtiyarlarla görüşmesi kararlaştırıldı. Böylece kilise tarafından gönderilenler, öteki uluslardan olanların Tanrı'ya nasıl döndüğünü anlata anlata Fenike ve Samiriye bölgelerinden geçerek bütün kardeşlere büyük sevinç verdiler. Yerusolim'e geldiklerinde inanlılar topluluğu, elçiler ve ihtiyarlarca iyi karşılandılar. Tanrı'nın kendileri aracılığıyla yapmış olduğu her şeyi anlattılar. Ne var ki, Ferisi mezhebinden bazı imanlılar kalkıp şöyle dediler: “Öteki uluslardan olanları sünnet etmek ve onlara Musa'nın Yasası'na uymalarını buyurmak gerekir.” Elçilerle ihtiyarlar bu konuyu görüşmek için toplandılar. Uzunca bir tartışmadan sonra Petrus ayağa kalkıp onlara, “Kardeşler” dedi, “Öteki uluslar Müjde'nin bildirisini benim ağızımdan duyup inansınlar diye Tanrı'nın uzun zaman önce aranızdan beni seçtiğini biliyorsunuz. İnsanın

yüreğini bilen Tanrı, Kutsal Ruh'u tıpkı bize verdiği gibi onlara da vermekle, onları kabul ettiğini gösterdi. Onlarla bizim aramızda hiçbir ayırım yapmadı, iman etmeleri üzerine yüreklerini arındırdı. Öyleyse, ne bizim ne de atalarımızın taşıyamadığı bir boyunduruğu öğrencilerin boynuna geçirerek şimdi neden Tanrı'yı deniyorsunuz? Bizler, Rab İsa'nın lütfuyla kurtulduğumuza inanıyoruz; onlar da öyle." Bunun üzerine bütün topluluk sustu ve Barnabasla Pavlus'u dinlemeye başladı. Barnabasla Pavlus, Tanrı'nın kendileri aracılığıyla öteki uluslar arasında yaptığı harikalarla belirtileri tek tek anlattılar. (Resullerin İşleri 15:1-12)."

Bu metinden hareketle Yahudi şeriatına bağlı olanlar, kurtuluş için sünnet olmanın gerekliliğinden bahsederken Petrus, kurtuluşun İsa Mesih'in lütfuyla olduğunu söylemiştir. Bu durumda Petrus'a göre kurtuluştaki sünnet olmanın bir rolü bulunmamaktadır.

Bu olaydan sonra Pavlus ile Barnabas arasında bir anlaşmazlık meydana gelmiştir. Bu anlaşmazlık Yeni Ahit'te şu şekilde geçmektedir: Pavlus, Barnabas'a İsa Mesih'in sözlerini aktarmış oldukları bütün diyarlara gidip Mesih imanlılarını ziyaret etmek istediğini söylemiştir. Pavlus'un bu teklifini sıcak bir şekilde karşılayan Barnabas, Markos lakaplı Yuhanna'yı da beraberinde götürmek istemiştir. Ancak Pavlus, Barnabas'ın bu isteğini geri çevirmiştir. Çünkü iddiaya göre Yuhanna, Pamfilya'da Pavlus'u yüz üstü bırakmıştır. Kıbrıs adasına yapılan önceki misyon seyahatinde Yuhanna yolculuğu yarıda bırakıp Kudüs'e dönmüştür. Bu durumun sebebi bilinmemektedir. Ancak bu durum Pavlus'ta bir kırgınlık oluşturmuştur (Aydın, 2003, s. 12). İkili arasında başlamış olan bu anlaşmazlık git gide daha büyük bir hal almıştır. Yaşanan bu hadise üzerine Barnabas, Yuhanna'yı yanına alarak Kıbrıs'a gelmiştir. (Resullerin İşleri, 15:36-39) Yaşanan bu olayın akabinde Makedonya'da yaşayan bir adamın Pavlus'tan yardım istemesi üzerine Pavlus rotasını Makedonya'ya doğru çevirmiştir (Resullerin İşleri, 16:6-10). Bunun sonucunda Pavlus ve Barnabas'ın yolları birbirinden ayrılmıştır.

Buna göre bu anlaşmazlığın asıl sebebi Barnabas'ın yeğeni Yuhanna'yı yanında götürmek istemesinden kaynaklanmaktadır. (Resullerin İşleri 15: 36-39). Acaba Barnabas ve Pavlus arasında yaşanan bu anlaşmazlığın tek nedeni bu mudur, yoksa bu ikilinin arasında ideolojik yönden bir ayrılık mı yaşandı? Yeni Ahit'te böyle bir anlaşmazlıktan bahsedilmez. Ancak Barnabas'ın sünnet olma konusunda fikir değiştirip Musa yanlılarıyla aynı doğrultuda olması Pavlus ile aralarının açılmasında etkili olduğunu düşündürmektedir (Cilacı, 1992, s. 76). Zira Barnabas kendisine atfedilen İncil'de sünnet olmayanları bir zavallıya benzetmektedir. Hatta bir köpeğin, sünnetsiz bir adamdan daha iyi olduğunu söylemiştir. Barnabas, tanrının Hz. İbrahim'e

(a.s.) sünneti emretmesinden dolayı insanların sünnet olması gerektiğini düşünmektedir (Barnaba İncili, 22; Tekvin, 17:9-14). Barnaba İncili'nin bir başka bölümüne baktığımızda ise sünnet uygulamasının Hz. Âdem'den (a.s.) gelen bir uygulama olduğunu aktarmıştır. Hz. Âdem (a.s.) şeytan tarafından kandırıldıktan sonra yaptığı davranıştan ötürü büyük bir pişmanlık duymuştur. Bunun üzerine bir kaya parçası bulup kendisini sünnet etmek istemiştir. Daha sonra Cebrail (a.s.) Hz. Âdem'e (a.s.) derisinin fazla olan kısmını gösterdikten sonra Hz. Âdem (a.s.) bu bölgeyi kesmiş ve daha sonra oğullarını sünnet etmiştir. Böylece bu uygulama nesilden nesile devam etmiştir. Hz. İbrahim (a.s.) zamanında ise insanların büyük çoğunluğu putlara taptığından dolayı sünnetli olan kişi sayısı çok fazla değildi. Bunun üzerine Allah, Hz. İbrahim'e (a.s.) sünnet ile ilgili gerçeği söyledi ve İbrahim peygamberle bir ahit gerçekleştirdi. Bu durumdan haberdar olan Hz. İsa (a.s.) ise havarilerine “derisini sünnet ettirmeyecek kişiyi ebediyen kullarım arasında atacağım” demiş ve “sünnet olmayan kişi cennetten mahrumdur” diye sözlerine devam etmiştir (Barnaba İncili 23). Bu anlaşmazlık üzerine Barnabas, Pavlus'tan ayrılarak Kıbrıs'a gitmiştir. Kanaatimizce Barnabas'ın Kıbrıslı olması, Barnabas'ın bu tercihinde önemli bir etkidir.

Kıbrıs adasında Hıristiyanlığın yayılmasında önemli pay sahibi olan Barnabas hakkındaki bilgilere Resullerin İşleri kitabının yanı sıra Pavlus'un mektuplarında da ulaşılmaktadır. Pavlus, Galatyalılara yazmış olduğu mektupta Barnabas'la olan faaliyetleri hakkında şu bilgileri vermiştir:

“On dört yıl aradan sonra Titus'u da yanıma alıp Barnabas'la birlikte yine Yeruşalim'e gittim. Vahiy uyarınca gittim. Boş yere koşmayayım ya da koşmuş olmayayım diye, öteki uluslar arasında yaydığım müjdeyi özel olarak ileri gelenlere sundum. Benimle birlikte olan Titus bile Grek olmasına karşın sünnet edilmeye zorlanmadı. Ne var ki, İsa Mesih'te sahip olduğumuz özgürlüğü el atından öğrenmek ve böylece bizi köleleştirmek için gizlice aramıza sızan sahte kardeşler vardı. Müjde gerçeği sürekli sizinle kalsın diye bir an bile onlara boyun eğip teslim olmadık. Ama ileri gelenler -ne oldukları bence önemli değil, Tanrı insanlar arasında ayırım yapmaz evet, bu ileri gelenler söylediklerime bir şey katmadılar. Tam tersine, Müjdeyi sünnetlilere bildirme işi nasıl Petrus'a verildiyse, sünnetsizlere bildirme işinin de bana verildiğini gördüler. Çünkü sünnetlilere elçilik etmesi için Petrus'ta etkin olan Tanrı, öteki uluslara elçilik etmem için bende de etkin oldu. Topluluğun direkleri sayılan Yakup, Kefas ve Yuhanna bana başıslanan lütfu sezince paydaşlığımızın işareti olarak bana ve Barnabas'a sağ ellerini uzattılar. Öteki uluslara bizlerin, Yahudiler'e kendilerinin gitmesini uygun gördüler.” (Galatyalılar Mektup, 2:1-9).

Bu bölüme göre Hıristiyan cemaat, Pavlus ve Barnabas'ı Yahudi olmayan gruplara karşı yani sünnetsiz gruplara karşı misyonerlik faaliyeti yapma konusunda görevlendirmiştir.

“Öbür Yahudiler de onun gibi ikiyüzlülük ettiler. Sonunda Barnabas bile onların ikiyüzlülüklerine kapıldı.” (Galatyalılar Mektup, 2:13). Bu bölümde Pavlus, Barnabas ile olan problemini dile getirirken, Barnabas’ın kendisine karşı gelenlerle birlikte olduğundan dolayı onu ikiyüzlülükle suçlamıştır. Bu bölümün arka planını incelediğimizde ikiyüzlülüğün sebebi daha iyi anlaşılmaktadır. Buna göre Petrus, sünnetsiz olanlarla bazen bir şeyler yerken Kudüs bölgesinden adaya gelen Hıristiyan öncülerle yemek yememiştir. Hatta Barnabas bile burada Petrus gibi davranmıştır (Aydın, 2003, s. 10).

Barnabas, Pavlus ile aralarının açılmasından sonra yeğeni Yuhannayı alıp vatanı Kıbrıs’ta Hıristiyanlığı yaymaya devam etmiştir. Bu sebepten dolayı Yahudiler, Barnabas’a kin beslemiştir. Çünkü Barnabas’ın çalışmaları Yahudiler açısından olumlu karşılanmamıştır. Bunun sonucunda Barnabas, Yahudiler tarafından öldürülmüştür (Hakeri, 1993, s. 83). Yahudiler bu dönemde sadece Hıristiyanlara karşı değil aynı zamanda Roma’ya karşı da ayaklanmışlardır. Bunun üzerine Roma, Kıbrıs’a Lucius komutasında ordu gönderip çıkan isyanı bastırmış ve Yahudileri adadan sürmüştür (Hakeri, 1993, s. 84).

Adada Hıristiyanlığın yayılması hususundaki bir başka bilgi ise İmparator Konstantin’in annesi azize Helena’nın çabasıdır. Azize Helana, hac dönüşü esnasında Kıbrıs’ı ziyaret eder ve bu ziyaret sırasında Kıbrıs’ta meydana gelen kuraklık sona erer. Bunun sonucunda adada Hıristiyanlık yayılmıştır (Kallifatides, 1993, s. 23). Bu ziyaret esnasında azize Helena, Kıbrıs’ta Stavro Vouni manastırını kurmuştur ve adada çok sayıda kilise ve okulların açılmasıyla beraber adada önemli bir Hıristiyan nüfus oluşmuştur (Newman, 1940, s. 64-65).

Gerek Barnabas ve Pavlus’un faaliyetleri gerekse azize Helena’nın çabaları sonucunda adada Hıristiyan nüfus hızlı bir şekilde artış göstermiştir.

2.2. İlgili Araştırmalar

Halil Fikret Alasya, 1988, *Tarihte Kıbrıs*, Lefkoşa: Ulus Ofset Tesisleri: Bu kitap, adanın ilk sakinlerinden başlayıp 1986 yılına kadar geçen süreçte Kıbrıs hakkında malumatlar veren bir eserdir. Kıbrıs’ta egemen olan devletleri kısa bir şekilde tanıttıktan sonra Osmanlı İmparatorluğu’nun adayı fethetmesini, Osmanlı İmparatorluğu’nun yükselme ve gerileme dönemi’ndeki durumunu daha sonraki

süreçte ise İngilizlerin idaresinde adada yaşanan gelişmeleri aktarmıştır. İlerleyen yıllarda İngiltere'nin adadan çekilmesiyle birlikte kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti ve onun akabinde meydana gelen 1974 Kıbrıs Türk Barış Harekâtı bölümüyle Kıbrıs adasının tarihsel sürecinden bahsetmiştir. Kitabın son bölümünde ise adanın tarihçesinden ziyade Kıbrıs'ta bulunan tarihi eserleri aktararak anlatımına son vermiştir.

Nuri Çevikel, 2006, *Kıbrıs Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası (1570-1878)*, İstanbul: Tarih-İnceleme: Bu eser Osmanlı İmparatorluğu yönetimi altında Kıbrıs Tarihi'ne giriş kitabıdır. Buna göre Osmanlı İmparatorluğu'nun ada içerisindeki tarihinden ve adada yaşamış olduğu problemlerden bahsetmektedir. Ayrıca günümüzde tartışma konusu olan "Kıbrıs Sorunu" adı verilen konunun da iyi anlaşılmasını sağlamaktadır.

Ahmet C. Gazioğlu, 1994, *Kıbrıs'ta Türkler (1570-1578)*, Lefkoşa: Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi: Bu eser adanın Türklerden önceki 400 yıllık tarihiyle ilgili bir giriş yaparak Kıbrıs'ın Türkler tarafından fethedilmesine ve adanın İngilizlere devredilmesine kadar geçen süreçteki olayları konu edinmektedir. Bu eser klasik tarih kitabından ziyade belirtilen dönem aralığını aktaran geniş kapsamlı bir eserdir. Çünkü adanın kronolojik tarihçesinin yanında adanın yönetim sistemini, toprak mülkiyetini, zorunlu işçilik meselesini, sanayileşmeyi, adada bulunan vakıfları vb. gibi konulardan bahsetmektedir. Bu yönüyle oldukça hacimli ve doyurucu bir eserdir.

Münir Yıldırım, 2008, *Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi*, Ankara: Aziz Andaç Yayınları: Bu eser Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin tarihçesi hakkında bilgi veren başucu niteliğinde bir kitaptır. Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin nasıl oluştuğunu, tarihsel süreç içerisinde geçirdiği aşamaları konu edinmiştir. Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi'nin genel tarihçesini aktardıktan sonra inançları ve ritüelleri hakkında bilgi vererek kilisenin hem tarihi yönünden hem de ibadet yönünden aydınlatılmasını sağlamıştır.

İsmail Şahin, 2005, *Kıbrıs Başpiskoposluğu (1571-1821)*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Bu tez öncelikle Kıbrıs adasının genel tarihçesinden bahsetmiştir. Ardından ise sadece Hıristiyanlığı ele alarak Hıristiyanlığın adadaki resmiyet kazanma sürecini anlatmıştır. Daha sonra ise Ortodoksluğun adaya geliş öyküsünü ele alarak okuyucusunu aydınlatmıştır.

Şahin, tezinde Haçlı Seferleri'ne yer verip adada Katolik-Ortodoks çatışması hakkında da bilgiler vermektedir. Bu olayın akabinde Ortodokslar Osmanlı

İmparatorluğu'ndan yardım istemiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun adayı fethetmesiyle adada Türklerin devri başlamıştır. Bu bölümde Osmanlı İmparatorluğu'nun adaya gelmesiyle birlikte Kıbrıs Ortodoks Başpiskoposluğunun yükselişi konu edinmiştir. Daha sonraki bölümde İngilizlerin adaya gelmesiyle birlikte adada meydana gelen değişimler anlatılmıştır. İngilizlerin adayı terk etmesinden sonraki süreçte adada Türkler ile Rumların iki bölünme süreci, adanın Yunanistan'a bağlanma fikri karşısında Türklerin tepkileri ve bunların arka planındaki olaylardan bahsedilmektedir.

Philip Newman, 1940, *A Short History of Cyprus*. London: New York: Toronto: Longmans Green and Co: Bu eser Kıbrıs adasının oluşumundan itibaren başlayıp adada bulunan erken dönem medeniyetlerinden bahsetmektedir. Daha sonraki süreçte İyonyalılar Dönemi'nde Yunanlıların adaya gelmesinden, Roma kültürünün adaya hâkim olmasına kadar birçok süreçten bahsetmektedir. İlerleyen bölümlerde ise Bizans İmparatorluğu'nun adaya egemen olmasıyla birlikte Kıbrıs Kilisesi'nin oluşumuna değinmiştir. Bizans İmparatorluğu'ndan sonra adada İslam fütuhatının başlangıcı hakkında bilgi verip Müslümanlardan sonra adada var olan gelişmeleri kronolojik bir sıralamada aktarmıştır. Örneğin Lusignan Dönemi ile Venedik Dönemi'nden başlayıp Osmanlı İmparatorluğuna buradan da İngiliz Dönemi'ndeki gelişmeleri aktararak okuyucuyu bilgilendirmiştir.

Nicholas Coureas, 1997, *The Latin Church in Cyprus, 1195-1312*. London: Ashgate: Üç bölümden oluşan bu eser adada bulunan Latinler hakkında okuyucuyu aydınlatmaktadır. Birinci bölümünde Latin kiliseler ve manastırlar hakkında bilgi verip bunların iç düzeni ile ilgili okuyucuyu bilgilendirmiştir. Daha sonra 1191-1312 yılları aralığında adada bulunan askeri emirlikler hakkında malumat vererek bilgi sahibi olmamızı sağlamıştır. Yazar sadece adadaki Latinler hakkında bilgi vermekle yetinmemiştir. Adada bulunan diğer tarikatları ve ibadethanelerini de araştırmasına konu edinmiştir. Son olarak adada ön planda olan Ortodoks Kilisesi ile Latin Kilisesi arasındaki ilişkiden bahsedip eserini tamamlamıştır.

C. Spyridakis, 1964, *a Brief History of Cyprus*. Lefkoşa: Argonaut İnc: Yazarımız bu eserde Kıbrıs adasının genel tarihçesi hakkında bilgi vermiştir. Bu eserde Antik Çağ'dan başlayıp Kıbrıs'ta İngilizlerin bulunduğu zaman dilimine kadar yaşanan hadiseleri konu edinmiştir. Bunun yanında Kıbrıs Başpiskoposluğu hakkında

da değerlendirmede bulunan yazar, hem adanın tarihçesi hem de Kıbrıs Başpiskoposluğu hakkında okuyucusunu aydınlatmıştır.

George Hill, 2016) *Kıbrıs Tarihi Osmanlı ve İngiliz İdaresi Dönemi 1571-1948*. (ev: N. C. Serbest). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları: Bu eser adadaki Osmanlı İmparatorluğu ile İngilizler Dönemi hakkında kaynak niteliğinde bir kitaptır. Adanın Osmanlı İmparatorluğu'na geçişi, bu dönemde dragomanların ve piskoposların faaliyetleri, Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde Kıbrıs Kilisesi'nin durumu, adanın İngilizlere devri, bu dönemde Rumların enosis isteği ve İngiltere Dönemi'nde Kıbrıs Kilisesi'nin durumu hakkında genel bilgiler verilmiştir.

Yukarıdaki paragraflarda bahsetmiş olduğumuz eserlerin bazıları Kıbrıs'ın genel tarihçesi hakkında bilgi verirken bazıları Kıbrıs adasının dini açıdan gelişimini anlatmaktadır. Bazıları ise adada bulunan herhangi bir kilisenin belirli bir dönemini ele almaktadır. Kıbrıs'ta Hıristiyanlık tarihi çalışmamızın söz konusu olan eserlerden farkı Hıristiyanlığın Kıbrıs adasındaki gelişimini aktarırken belirli bir dönem üzerinden değil de genel hatlarıyla Hıristiyanlığın Kıbrıs adasındaki tarihçesinin anlatılmasıdır. Bununla birlikte tezimizde adanın tarihçesinden ziyade kilise merkezli bir aktarımın olması da çalışmamızı farklı kılan etkenlerden birisidir. Söz konusu eserimizde araştırma konumuzu oluşturan herhangi bir kilisenin doğuşundan itibaren günümüze kadar geçirdiği evreleri kronolojik bir şekilde ve ayrı başlıklar halinde değerlendirmemizin konuyla ilgili zengin bir bakış açısı oluşturduğu kanaatindeyiz.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışma teorik bir çalışmadır. Konu ile ilgili genel bir literatür taraması yaptıktan sonra dinler tarihinde yer alan metotlardan tarihi metot esas alınarak çalışmamız hazırlanmıştır. Elde ettiğimiz veriler deskriptif yöntem kullanılarak açıklanmıştır. Bu çalışmada Kıbrıs'ta Hıristiyanlık öncesi adanın genel dini durumunu değerlendirdikten sonra adanın Hıristiyanlaşma süreci hakkında bilgi verip günümüze kadar geçen zaman diliminde adada yer alan Hıristiyan grupları inceleyeceğimizden dolayı çalışma alanımız bir hayli geniştir. Adada bulunan Hıristiyan cemaatleri daha iyi anlayabilmek adına her bir grubu ayrı başlıklar altında inceleyeceğiz. Böylece ilgili cemaat hakkında daha derine inerek detaylı bir aktarımda bulunmuş olacağız. Aynı zamanda ilgili cemaatin kendi içerisindeki tarihçesini kronolojik sırayla aktaracağımızdan dolayı söz konusu grubun geçmişten günümüze kadar yaşamış olduğu hadiseler belirli bir olay örgüsüyle daha iyi anlaşılacak olacaktır.

3.2. Evren ve Örneklem

Hıristiyanlık dünyanın her yerinde mensubu bulunan evrensel bir dindir. Bu çalışmada ise Hıristiyanlığın sadece Kıbrıs'taki tarihi konu olacaktır. Dolayısıyla Hıristiyanlığın adaya girmesinde etkili olan hususlardan Hıristiyanlığın adaya girişine kadar geçen zaman diliminde yaşanan hadiseler hakkında bilgiler vereceğiz. Daha sonraki bölümlerde ise Kıbrıs'taki Hıristiyan grupların adadaki serüveni hakkında anlatımda bulunacağız. Bütün bunları gerçekleştirirken her bir kiliseyi kendi içerisinde müstakil olarak değerlendireceğiz. Dolayısıyla ele aldığımız grubun adadaki başlangıcından günümüze kadar yaşamış olduğu durumlar çalışmamız için önem arz etmektedir.

3.3. Veri Toplama Araç ve Teknikleri

Sahip olduğumuz verileri toplarken izlediğimiz ilk yol literatür taramasıdır. Buna göre araştırmanın konusu ile ilgili yazılı ve elektronik ortamlardaki kaynakları tespit edip inceledikten sonra dinler tarihinin yöntemlerinden biri olan tanımlayıcı metot ile çalışmamızı değerlendireceğiz.

3.4. Verilerin Toplanma Süreci

Söz konusu olan çalışmamız bir literatür taramasıdır. Bu noktada Kıbrıs'ta Hıristiyanlık tarihi konusunu incelerken adada bulunan kiliselerin tarihçesi değerlendirilmiştir. Bunu gerçekleştirirken ilgili cemaatin adada izlerinin görüldüğü ilk andan itibaren günümüze kadar geçen süreçteki durumu hakkında bilgilerndirme yapılmıştır. Bunları gerçekleştirirken geçen süreç yaklaşık yedi aylık bir süreçtir.

3.5. Verilerin Analizi

Bu çalışmamızda Hıristiyanlığın Kıbrıs adasındaki tarihçesi incelenmiş ve literatür taraması sonucunda elde ettiğimiz bulgular değerlendirilmiştir. Bu bağlamda literatür taraması neticesinde ulaştığımız malumatların doğru bir şekilde aktarılması ve Hıristiyanlığın adadaki tarihçesini daha iyi anlayabilmek için deskriptif metot kullanılmıştır. Bunu gerçekleştirirken adada bulunan kiliselerin, adaya geliş tarihleri göz önünde bulundurularak sıralanmıştır. Her bir cemaat kendi içerisinde ayrı bir bölüm olarak değerlendirilmiştir.

4. BULGULAR VE YORUMLAR

Bu çalışmamızda Hıristiyanlığın Kıbrıs adasındaki tarihçesi hakkında elde edilen veriler incelenmiştir. Adada kurulan ilk Hıristiyan kilise ile zaman içerisinde burada varlık gösteren Ortodoks, Katolik, Mârûnîler, Ermeniler, Süryaniler, Linobambakiler, Anglikanlar, Protestanlar ve Yehova Şahitleri'nin kuruluşundan günümüze kadar olan süreçleri analiz edilmiştir.

4.1. Kıbrıs Kilisesi'nin Kuruluşu ve Bağımsızlık Mücadelesi

Kıbrıs'ta yaşanan en önemli olaylardan birisi kuşkusuz Hıristiyanlığın adada resmîyet kazanmış olmasıdır. Roma İmparatorluğu'nun adada etkin olduğu dönemde Roma valisi olan Sergius Paulus'un Hıristiyanlığı kabul etmesiyle birlikte (Resullerin İşleri, 13:4-12) tarihte ilk defa Romalı bir yönetici Hıristiyanlığı benimsemiştir. Aynı zamanda Kıbrıs adası da Hıristiyan bir yönetici tarafından idare edilmeye başlamıştır (Hakeri, 1993, s. 84). Bu olay yaşanmadan önce adada tek tanrılı dine inanan Yahudiler mevcuttu (Suiçmez, 1998, s. 243). Hıristiyanlık ise Yahudilikten farklı olarak bütün milletleri kucaklayan bir dindir. Yahudilik, belirli bir ırka hitap ederken Hıristiyanlık tüm uluslara hitap etmektedir. (Matta, 28:19). Bu sebepten ötürü Hıristiyanlık adada ve ada çevresinde hızlı bir şekilde yayılma göstermiştir. Kıbrıs Kilisesi'nin temelleri bu dönemlerde atılmıştır. Bunun gerçekleşmesinde aziz Barnabas'ın faaliyetleri oldukça önemlidir (Spyridakis, 1964, s. 32). Ancak adada Hıristiyanlığın başlangıcı kabul edilen bu dönemden 325 yılına kadar olan süreçte Kıbrıs'ta bulunan Hıristiyanlar için herhangi bir malumat elde edeceğimiz bir belge bulunmamaktadır (Wallace ve Williams, 1999, s. 200).

Kıbrıs adasında Hıristiyanlığın etkilerinden bahsetmek istiyorsak Bizans İmparatorluğu'nun ada üzerindeki etkilerinin bilinmesi gerekmektedir. Roma İmparatorluğu, İmparator Theodosios tarafından 395 yılında Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrılmıştır (Ostrogorsky, 1991, s. 49). Kıbrıs, coğrafi konum olarak doğuda kaldığından dolayı Bizans İmparatorluğu'nun sınırları içerisinde yer almıştır. Kıbrıs

adası bu tarihten itibaren yaklaşık sekiz yüz yıl boyunca Bizans İmparatorluğu'nun hâkimiyetinde kalmıştır (Çevikel, 2006, s. 30). Bizans İmparatorluğu, Kıbrıs adasındaki varlığını sürdürmeye devam ederken adanın hem lisanını hem de dini inancını etkilemiştir. Bu dönemde adada Yunanca resmi dil, Hıristiyanlık ise resmi din olarak benimsenmiştir (Purcell, 1969, s. 74). Bunun sonucunda aslen Yunanlı olmayan halk, kendilerinin Yunanlı olduğunu kabul etmeye başlamıştır. (Alasya, 1964, s. 24).

Hıristiyanlığın adada resmi bir din olarak benimsenmesiyle birlikte yaşanan bir diğer önemli gelişme 325 yılında düzenlenen I. İznik Konsili'ne Kıbrıs adasını temsil eden üç piskoposluk merkezinin katılmış olmasıdır. Bunlar; Bafı Kyrillos, Salamisli Gelasos ve Trimytuslu Spyridondur (Newman, 1940, s. 64).

Dışarıdan bir gözle bakıldığında da Kıbrıs Kilisesi'nin büyük bir gelişim gösterdiği aşikârdır. Zira 4. yüzyılın içerisinde 12 piskoposluk daha açılmış ve bunun sonucunda adada 15 piskoposluk merkezi oluşmuştur (Maier, 1968, s. 59). Kıbrıs Kilisesi'nin bu kadar hızlı bir şekilde gelişmesinde Bizans Devleti'nin etkisini de unutmamak gerekir. Çünkü Bizans İmparatorluğu Kıbrıs Kilisesi'nin bağımsızlığını tanımıştır (Vatansever, 2010, s. 1489). Bizans İmparatorluğu'nun Kıbrıs Kilisesini desteklemesi sayesinde kilise ve din adamları büyük bir gelişim göstermiştir. İlerleyen yıllarda Pavlus ve Barnabas'ın arasının açılmasıyla birlikte Barnabas Kıbrıs adasının yolunu tutmuş ve adada Hıristiyanlığın yayılması için çalışmıştır. Bu nedenle Kıbrıs Kilisesi'nin temelleri Barnabas'a dayandırılmaktadır (Yıldırım, 2008, s. 23). Kıbrıs Kilisesi'nin temelleri her ne kadar Barnabas tarafından atılmış olsa da bu kilisenin resmi anlamdaki kurucusu I. Epifanes olarak bilinmektedir (Bedevi, 1966, s. 60). Hıristiyanlığın adaya geldiği andan itibaren 325 yılına kadar Kıbrıs'ta Hıristiyanlık tarihi adına herhangi bir malumat bulunmamaktadır (Wallace ve Williams, 1999, s. 200). Bu nedenden ötürü I. Epifanes'in adadaki faaliyetleri hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Ancak I. Epifanes kaleme aldığı eserlerinde Yahudi-Hıristiyanları eleştirdiği görülmektedir.

Kıbrıs Kilisesi'nin kurulması adada bulunan Hıristiyanlar açısından birtakım ihtilafların doğmasına zemin hazırlamıştır. Çünkü Kıbrıs adasında bulunan Hıristiyanlar, farklı fikir akımların tesiri altında kalan gruplardan müteşekkildi. Hem inanç noktasındaki kültürel farklılıklar hem de Antakya Patrikliğinin Kıbrıs'a uygulamış olduğu baskıcı tavır nedeniyle adada bulunan Hıristiyanların bir araya gelmesi güç hale gelmiştir. Bu ihtilaflar Kıbrıs Kilisesi'ne o kadar zarar vermiştir ki

en sonunda dönemin imparatoru Teodosius (347-395), Kıbrıs Kilisesi'nin üstünlüğünü sağlamak ve Kıbrıs Kilisesini koruma altına almak için başpiskoposa itaat etmeyenleri sürgün edeceğini açıklamıştır (Bedevi, 1966, s. 60). Bu sayede Kıbrıs Kilisesi, imparator tarafından muhafaza edilmiştir.

Kıbrıs Kilisesi, imparatorluk tarafından korunma altına alınmasına rağmen Antakya Kilisesiyle ciddi bir bağımsızlık mücadelesi yaşadığını unutmamak gerekir. Çünkü bu hadise Kıbrıs Kilisesi'nin bağımsız olma yolundaki adımlarından birisini oluşturmaktadır. Kıbrıs Kilisesi bütün bu engelleri başarılı bir şekilde tamamlamıştır.

Kıbrıs adası, Bizans İmparatorluğu'nun doğu kısmında yer aldığından dolayı imparatorluğun doğu kısmında bulunan diğer 14 il ile birlikte Antakya'dan yönetilmeye başlanmıştır (Alasya, 1988, s. 10). Bu durum Antakya Kilisesi'nin, Kıbrıs Kilisesi üzerinde baskı kurmasına neden olmuştur. Bu baskının sonucunda Antakya Kilisesi, Kıbrıs Kilisesi'nin kendilerine bağlı olunması gerektiğini söylemiştir (Hilhorst, 2004, s. 48).

Konstantia (Salamis) başpiskoposunun 431 yılında hayata gözlerini yummasıyla birlikte Antakya Patriği John, Doğu Kontu Filavius Dionysius'u etkileyerek adaya konsül⁷ gönderilmesini ve boşalan başpiskoposluk seçimlerini de Efes'te toplanacak mecliste alınacak karara kadar durdurulmasını istemiştir. Kıbrıslı Hıristiyanlar, Antakya Patriği'nin sözünü hiçe sayarak Reginos'u başpiskopos adayı olarak seçmiştir. Reginos kutsandıktan sonra Baf, Soli ve Kurion piskoposlarını da yanına alarak durumu anlatmak için Efes'e gitmiştir (Hakeri, 1993, s. 90). Kıbrıs Başpiskoposu Reginos, adada Barnabas'dan o güne kadar seçilmiş olan tüm başpiskoposların Antakya Patrikliği tarafından değil, adadaki dinsel meclis tarafından yerine getirildiğini iddia etmiştir (Göktürk, 2015, s. 296). Bu olaydan sonra Efes Konsili'nde konu sekizinci kanun sayılarak Kıbrıs Kilisesi'nin egemenliğini ve aynı zamanda Kıbrıs Kilisesi'nin kendi Başpiskoposlarını seçebilme hakkını tanımıştır (Hakeri, 1993, s. 90).

İmparator Zeno Dönemi'nde (474-491), Antakya Patriği Peter, Efes Konsili'nde alınan bu karara itiraz ederek Kıbrıs Kilisesi'nin, Antakya Kilisesi'ne bağlanmasını istemiştir (Bedevi, 1966, s. 60). Bu itirazın sebebi Antakya Patrikliğinin, Kıbrıs Kilisesi'nin bağımsız bir kilise olmadığını ve Kıbrıs adasına Hıristiyanlığın

⁷ Roma'da her yıl seçilen iki devlet başkanından her biri (<http-3>, E.T. 04/08/2023).

Antakya'dan yayıldığı ileri sürmesinden dolayıdır (Yıldırım, 2008, s. 31). Kıbrıs Başpiskoposu Anthimus ileri sürülen bu iddiaları bertaraf edip Kıbrıs Kilisesi'nin bağımsızlığına zarar gelmemesi için o zamana kadar mezar yeri bilinmeyen Barnabas'ın mezarının rüyada kendisine gösterildiğini ve cemaatiyle beraber mezarı açtıklarında göğsünün üzerinde kendi eliyle yazmış olduğu Matta İncili'nin bir kopyasının bulunduğunu ileri sürdürmüştür. (Downey, 1958, s. 227-228). Bu durumdan etkilenen İmparator Zeno, Kıbrıs Kilisesi'nin bağımsız bir kilise olduğunu onaylamıştır (Luke, 1969, s. 16.) Aynı zamanda Kıbrıs Kilisesi'ne birtakım ayrıcalıklar da vermiştir. Bu ayrıcalıklar şunlardır:

- Dini ayinlerde mor pelerin giyme hakkına sahip olmak.⁸
- Piskoposluk esas taşıma yerine imparatorluk esas taşıma hakkı kazanmak.
- Resmi evrakları kırmızı mürekkep ile imzalamak (Luke, 1969, 16).

Verilen bu ayrıcalıkların en önemli noktası ise tüm bu ayrıcalıkların imparatora ait olmasıdır. İmparator Zeno tarafından Kıbrıs Kilisesi'ne tanınan bu hakların sonucunda piskoposların otoriteleri artmıştır. İmparatorluk ile Kıbrıs Kilisesi'nin işbirliği sonucunda Kıbrıs Kilisesi hem dini yönden hem de devlet işleri yönünden önemli bir aşama kaydetmiştir. Hatta Kıbrıs Kilisesi, dini işlevlerinden daha çok ekonomik ve siyasi vazifelerle uğraşmıştır (Şahin, 2015a, 346). İmparatorluk nezdinde Kıbrıs Kilisesi'nin sahip olduğu konum dikkat edilmesi gereken bir husustur. İstanbul Patrikliğinin bile siyasi yetkisi yok iken Kıbrıs Kilisesi siyasi bir açıdan bakıldığında da önemli bir güç haline gelmiştir (Şahin, 2005, s. 12). Kanaatimizce bu durumun sebebi Kıbrıs Kilisesi'nin imparatorluğa sadık bir şekilde yaşamalarını sağlamak içindir. Kıbrıs Kilisesi sahip olduğu bu ayrıcalıklarla birlikte adaya yönelik yapılacak bütün olumsuz girişimlerde hem dini hem siyasi yönden sahip olduğu yetkiyi adanın güvenliği için kullanacaktır. Ayrıca Bizans İmparatorluğu Dönemi'nde adada Hıristiyanlıkla ilgili kilise ve manastır gibi birçok dini yapı inşa edilmiştir. Hatta Bizans İmparatorluğu Dönemi'nde Kıbrıs baştanbaşa kiliseleştirilmiştir (Spyridakis, 1964, s. 37).

⁸ Hıristiyan din adamlarının kullanmış olduğu dini kıyafetlerin Eski Ahit ile yakından bir ilgisi vardır. Örneğin Hz. Harun'un (a.s.) kâhin kıyafetiyle ilgili bölümü incelediğimizde mor renkli kıyafetin önemi daha da anlaşılacaktır (Çıkış 28, 3-5).

535 yılında Kıbrıs adası I. Justinianus'un Dönemi'nde İstanbul'a bağlanmıştır. İdari açıdan imparatorluğa bağlı olan Kıbrıs Kilisesi, İstanbul Patrikliği nezdinde bağımsız olarak görülmekle birlikte İstanbul Kilisesi'nin büyüklüğünü onaylamıştır (Fortescue, 1911, s. 291). İstanbul Kilisesi zaman içerisinde Kıbrıs Kilisesi'nin haklarını azaltmaya çalışmış olsa da Kıbrıslı din adamları Efes Konsili'nin kararlarını hatırlatarak bu duruma karşı çıkmıştır. Efes Konsili gibi önemli bir toplantıda alınmış olan kararlar sayesinde Kıbrıs Kilisesi sahip olduğu hakları koruyarak İstanbul Kilisesini bu noktada ikna etmeyi başarmıştır (Fortescue, 1911, s. 291).

Yedinci yüzyıla gelindiğinde ise Kıbrıs'ta İslam dininin etkileri görülmektedir. Hz. Osman Dönemi'nde, Muaviye komutasında Müslümanlar Kıbrıs'ı fethetmiştir. Savaş sonrası anlaşma maddesi olarak Kıbrıs'ın Bizans'a yardım etmeyeceği ve Kıbrıs'ın Bizans İmparatorluğu'na her yıl ödediği vergiyi Müslümanlara ödemesi kararlaştırılmıştır. Bu maddeler Kıbrıs halkının, Müslümanların adadaki egemenliğini kabul ettiğinin göstergesidir. Ancak ilerleyen dönemlerde bu kararlara uyulmadığından dolayı Kıbrıs adasına Müslümanlar tarafından ikinci kez sefer düzenlenmiştir⁹ (Adıgüzel, 2019, s. 1190). Bu durumdan rahatsız olan Kıbrıs Kilisesi'nin Başpiskoposu John, Kıbrıs'ta ikamet eden Hıristiyanlarla birlikte Bizans topraklarına gitmiştir. Bu durum Kıbrıs Kilisesi'nin dini bir görev icra etmesinin yanı sıra siyasi bir görevinin olduğuna da işaret etmektedir. Adanın Bizans egemenliğine geçtiği dönemde ise Kıbrıs Kilisesi'nin piskoposları Kıbrıs'a gelip faaliyetlerine devam ederek adadaki varlığını sürdürmüştür (Fortescue, 1911, s. 47-51). Bu olaydan da anlaşılacağı üzere İstanbul ile Kıbrıs Kilisesi arasında yakın bir ilişki mevcuttur. Hatta monofizit¹⁰ akımıyla ilgili tartışmaların olduğu dönemde Kıbrıs Kilisesi, İstanbul Patrikliği ile aynı safta durmuşlardır. (Englezakis, 1995, s. 49-50). Ancak bu gelişmeleri dikkate alıp Kıbrıs Kilisesi'nin tamamen İstanbul Patrikliğine bağlı olduğunu düşünmek yanlış bir kanı olacaktır. Çünkü Kıbrıs Kilisesi bütünüyle İstanbul Patrikliğine bağlı bir kilise haline gelmemiştir (Duckworth, 2006, s. 6).

Kıbrıs 964 yılında İmparator Nikephoros Phocas tarafından ele geçirilmiştir. Bunun sonucunda ada yeniden Bizans İmparatorluğu'nun egemenliği altına girmiştir.

⁹ Müslümanların Kıbrıs adasında kaldığı toplam süreç 7. ve 10. yy. arasında gerçekleşmiştir Spyridakis, C. (1964). A Brief History of Cyprus. Chicago: Argonaut Inc. s. 39.

¹⁰Hıristiyanlıkta Hz. İsa'nın insani yönünün tanrısal tabiat içerisinde yol olduğunu ve Hz. İsa'da sadece tanrısal bir yönün mevcut olduğunu ifade eden düşüncedir. Bkz. Gündüz, Ş. (1998). Din ve İnanç Sözlüğü. Ankara: Vadi Yayınları.

Kıbrıs'ın Bizans İmparatorluğu tarafından ele geçirilmesinden sonra adadaki güvenli ortam sona ermiştir. Çünkü adanın sahip olduğu stratejik konum ve deniz ticareti açısından önemli olması hasebiyle bilhassa Venedikliler Dönemi'nde istila edilmiştir. Adaya ticaret amacıyla gelen kişiler ile Kıbrıs halkı birbirine karışmış ve Kıbrıslı halk özgünlüğünü kaybetmeye başlamıştır. Bunun haricinde konumuzu yakından ilgilendiren bir durum ise Kıbrıs Kilisesi açısından yaşanmıştır. Kıbrıs Kilisesi Yakın doğu Ortodoksluğunun merkezi konumuna gelmiştir (Englezakis, 1995, s. 55). Kıbrıs adası kötü günler geçirmiş olsa da burada dikkat çeken husus Kıbrıs Kilisesi'nin Doğu Ortodoks Kilisesi olarak mevcudiyetini korumasıdır.

Bizans İmparatorluğu Dönemi'nde Kıbrıs Kilisesi'nin konumu hem imparatorluk nezdinde hem de Ortodokslar nezdinde önemli bir yer tutmuştur. Bizans İmparatorluğu'nun etkin olduğu yıllarda Kıbrıs Kilisesi'nin Başpiskoposluk merkezi farklı farklı bölgelerde bulunmuştur. Bu merkezlerden birincisi Baf şehrindeydi. Başpiskoposluk merkezi daha sonraki dönemlerde Salamis'te kurulmuştur. Son olarak ise Başpiskoposluk merkezi Lefkoşa'da kurulmuştur. Bizans İmparatorluğu Dönemi'nde Kıbrıs Kilisesi hem dini hem siyasi hem de askeri yönden önemli bir yapı haline gelmiştir (Englezakis, 1995, s. 58).

Buraya kadar anlattığımız verilerden hareketle Bizans İmparatorluğu Dönemi'nde Kıbrıs Kilisesi hakkında şunları söyleyebiliriz:

- 1) Kıbrıs Kilisesi'nin 431 yılında düzenlenen Efes Konsili'nde bağımsız bir kilise olduğu kabul edilmiştir.
- 2) Kıbrıs Kilisesi haklarını müdafaa ederek kendi haklarına sahip olmuştur.
- 3) Kıbrıs Kilisesi geniş kitlelere yayılarak ekümenik ve yerel konsillerde söz sahibi olmuştur.
- 4) Kıbrıs Kilisesi, İmparatorluk ve İstanbul Patrikliği tarafından muhafaza edilmiştir.
- 5) Kıbrıs Kilisesi dini özelliklerinin yanı sıra siyasi yönden önemli bir güç haline gelmiştir.
- 6) Kıbrıs Kilisesi, Hıristiyan dünyasının saygın olan azizleri arasına kendi azizlerini de eklemeyi başarmıştır. Aziz Barnabas bunun örneklerinden birisidir (Yıldırım, 2008, 37).

4.2. Kıbrıs Ortodoks Kilisesi

Bizans İmparatorluğu'nun son dönemlerine doğru baktığımızda Hıristiyanlık tarihinin mezhepleşmesi hususunda önemli bir olay yaşanmıştır. Bu olay Roma ve İstanbul kiliselerinin birbirinden ayrılmasıdır (Gündüz, 2017, s. 127).

Batı Roma ve Doğu Roma arasında 1054 yılında meydana gelen ayrışmanın başlamasıyla birlikte Batı Kilisesi hakiki Hıristiyanlık ve imanın mümessili olduğunu belirtmek için “Katolik” tabirini kullanırken, Doğu Kilisesi ise gerçek inanış manasında “Ortodoks” ifadesini kullanmıştır (Katar, 2016, s. 103). Bu ayrımdan hareketle Hıristiyan âleminde meydana gelen bu olayda Latin egemenliğinin etkin olduğu bölgelerdeki Hıristiyanlar Roma Katolik Kilisesi'ne bağlı olurken Grek ve Bizans hâkimiyetinin egemen olduğu bölgeler ise İstanbul Patrikliğine bağlı olmuştur.

Kıbrıs adası ise Bizans İmparatorluğu'nun sınırları içerisinde kaldığından dolayı doğal olarak Kıbrıs Kilisesi de İstanbul'a tabi olmuştur. Bunun sonucunda Kıbrıs Kilisesi, meydana gelen bu ayrımda Ortodoksların safında yer almıştır. Bu durum ilerleyen yıllarda Kıbrıs'ta Batı Roma ile Doğu Roma arasında meydana gelecek olan güç gösterisinin başka bir deyişle Katolik-Ortodoks çatışmasının görülmesine yol açacaktır.

4.2.1. Lusignan ve Venedik Dönemi'nde Kıbrıs

Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin tarihçesi hakkında konuşmak istiyorsak Latinlerin adadaki egemenliğinden bahsetmek kaçınılmazdır. Çünkü Latinlerin Kıbrıs Ortodoks Kilisesi üzerinde çok önemli etkileri vardır. Latinlerin adadaki egemenliği 1191 yılından itibaren başlayıp 1571 yılında II. Selim'in Kıbrıs'ı fethetmesine kadar devam etmiştir. Latinlerin adaya gelişini ve Kıbrıs Katolik Kilisesi'nin tarihçesini ilerleyen bölümlerde aktaracağımızdan dolayı bu bölümde sadece Katolik-Ortodoks Kilisesi arasında cereyan eden etkileşimden bahsedeceğiz. Özetle 1191-1571 yılları arasında adada varlığını sürdüren devletler egemenliğinde Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin başından geçen hadiseler bu bölümün konusunu oluşturacaktır.

Bu tarihler aralığında Kıbrıs adasında egemen olan güçler şunlardır: İngilizler, Tamplar, Lusignanlar, Cenevizliler, Memlükler, ve son olarak Venediklilerdir. Bu

devletler arasında adadaki Katolik-Ortodoks çatışması noktasında ön planda olan devletler ise Lusignanlar ve Venediklilerdir.

Söz konusu devletlerin adadaki egemenliği şu şekilde gerçekleşmiştir: İngilizlerin adaya gelmesinde III. Haçlı Seferlerinin önemli bir payı vardır. Bu sefere katılanlar arasında Alman İmparatoru Frederick I. Barbarossa, Fransa Kralı Philip Auguste ve İngiltere Kralı Richard yerini almıştır. Bu hükümdarlardan Almanya Kralı Frederick I. Barbarossa Yakın Doğu'ya doğru yönelirken Franklar Kralı Philip Auguste ve İngiltere Kralı Richard gemiler aracılığı ile Orta Doğu'ya yönelmiştir (Kara, 2020, s. 152). Richard, Akka, Yafa ve Askalan şehirlerini fethetmiş ve Latinler Yafa şehrine kadar bütün kıyı bölgelerini ele geçirmiştir. Bu olaydan sonra İngiliz Kralı Richard bölgeden ayrılmış ve Kıbrıs'ı Guy de Lusignan'a¹¹ bırakmıştır. (Holt, 1984, s. 60). Guy de Lusignan adadaki mevcut konumunu güçlendirmek ve Kıbrıslıları memnun etmek amacıyla ticari ve ekonomik yönden çalışmalar yapmıştır (Newman, 1940, s. 105). Adada gerçekleştirilen bu faaliyetler Avrupalı devletlerin dikkatini çekmiştir. Bilhassa Venedikli ve Cenevizli tacirler Kıbrıs adasının gelişmesinde büyük rol oynamıştır. 1372 yılına gelindiğinde ise Mağusa şehri Cenevizlilere bırakılmıştır. 1489 yılına gelindiğinde ada Venediklilerin eline geçerek Venedikliler Dönemi başlamıştır (Bal, 2017, s. 13).

4.2.1.1. Lusignanlar Dönemi'nde (1192-1489) Kıbrıs Ortodoks Kilisesi

Lusignanların adadaki kurucusu olan Guy de Lusignan Kıbrıs Lordu olarak 1192-1194 yılları arasında görev yapmıştır. (Newman, 1940, s. 104). Onun döneminde Katolik-Ortodoks çatışması açısından herhangi bir gelişme yaşanmamıştır. Guy de Lusignan'ın vefatının ardından tahta geçen kardeşi Amaury Dönemi'nde Katolikler ile Ortodoks Kilisesi açısından anlaşmazlıkların yaşandığı bir dönem olmuştur.

Amury (1194-1205), Roma İmparatorluğu tarafından tanınarak krallığı kabul edilmiştir. Bu gelişmeyle beraber Papa III. Celestine, Kıbrıs'ta Katolik Kilisesi'nin oluşumu için büyük bir gayret göstermiş ve bunun sonunda 20 Şubat 1196 yılında Lusignanlar Dönemi'nde Kıbrıs'ta Katolik Kilisesi kurulmuştur (Coureas, 1997, s. 3).

¹¹ İlk Kıbrıs kralıdır. Adada Lusignan egemenliğini kuran kişidir. 1192-1194 yılları arasında adada hüküm sürmüştür. Bkz. Newman, P. (1940). *a Short History of Cyprus*. London: New York: Toronto: Longmans Green and Co. s. 104.

Kıbrıs'ta kurulan Katolik Kilisesi'nin mesuliyet alanını Lefkoşa, Mağusa, Baf ve Limasol şehirlerinde kurulan piskoposluk bölgeleri oluşturmuştur. Kurulan bu dört piskoposluğun ihtiyaçları da Ortodoks Kilisesi tarafından karşılanmıştır (Newman, 1940, s. 108).

Katolik Kilisesi'nin adada varlık göstermesi Ortodoks Kilisesi açısından birtakım olumsuzlukları beraberinde getirmiştir. Çünkü bu dönemde Katolik Kilisesi'nin merkezi, adaya din adamlarını göndererek ada halkının Katolik olmasını sağlayan çalışmalar düzenlemişlerdir. Katolik Kilisesi'nin asıl amacı ise Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'ni kendi egemenliği altında tutmaktır. Bu amacını gerçekleştirmek için daha önce var olan on dört piskoposluğun sayısını dörde düşürmüşlerdir. Bunun sonucunda adada Katolik piskoposların sayısı Ortodoks piskoposların sayısından fazla olmuştur (Hill, 1952, s. 46-47). Bu durum, Katolik Kilisesi'nin bütün adanın tek dini lideri olma yolunda adım atmasını sağlarken aynı zamanda Ortodoks Kilisesi'nin adada saf dışı kalmasına yol açmıştır (Çevikel, 2000, s. 19). Bu hadiseden sonra Ortodoks Kilisesi için adada zorlu bir süreç başlamıştır. Ortodoks Piskoposlar bu durumdan kurtulmak için İstanbul Patriği'ne adadaki durum hakkında bilgi vermiştir. İstanbul Patriği, adada yaşamını sürdüren Ortodoks halka destek olmak için bir elçi atamıştır (Newman, 1940, s. 116.).

Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin, Katolik egemenliğinde bu duruma gelmesinden dolayı bütün Ortodoks Kiliseler rahatsız olmuştur. Bu sebepten dolayı İstanbul Patrikliği sinod¹² toplantısı yaparak bu duruma çözüm üretmeye çalışmıştır (Yıldırım, 2008, s. 44).

Katolik Kilisesi'nin Ortodoks Kilisesi'ne olan baskısı Papa IV. İnnocent Dönemine kadar devam etmiştir. Papa IV. İnnocent, Kıbrıs'a elçi göndererek Ortodoks halka ve din adamlarına karşı daha iyi davranılmasını istemiş ve bunun sonucunda adada hâkim olan Katolik baskısı azalmıştır (Duckworth, 2006, s. 24-25).

Kıbrıs'ta Katolik Kilisesi'nin, Ortodoks Kilisesi'ne karşı yaptırımlarını azaltan Papa IV. İnnocent'in vefatıyla birlikte boşalan Papalık makamına IV. Alexander gelmiştir (http-4, E.T. 16.03.2023). Papa IV. Alexander Dönemi, Ortodoks Kilisesi açısından oldukça kötü bir dönemdir. Çünkü Papa IV. Alexander, Papa IV. İnnocent'in

¹² İnanç ile ilgili meselelerin konuşulup nihayete erdirildiği toplantıya verilen isimdir. Bkz. Gündüz, Ş. (1998). *Din ve İnanç Sözlüğü*. (1. Baskı). Ankara: Vadi Yayınları. s. 342.

Ortodoks Kilisesi'ne gösterdiği toleransı bir kenara bırakarak baskıcı bir yöntem izlemiştir. Hatta bu dönemde Ortodoks ibadethaneleri tahrip edilmiştir (Coureas, 1997, s. 255). Papa IV. Alexander MS 1260 yılında yayınlamış olduğu "Bulla Cypria" isimli kararnamesinde Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin Başpiskopos seçmesini yasaklamış ve Ortodoks Piskoposluğunun, ekonomik ve dini yönden Katolik Piskoposluğuna bağlanmasını onaylamıştır (Spyridakis, 1964, s. 47). Bu durum Ortodoks Kilisesi'nin adadaki durumunun daha da kötü bir duruma doğru gitmesine yol açmıştır. Bulla Cypria'da yer alan maddeler şunlardır:

1-) Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin kontrolünü Katolik Piskoposlar yapacaktır.

2-) Adadaki Ortodokslara ait dört piskoposluk bölgesi olacaktır. Bu Piskoposluk bölgelerini Dipkarpaz, Soli, Hirsofu ve Lefkara şehirleri oluşturacaktır. Buradaki Piskoposların seçimine Katolikler herhangi bir müdahalede bulunmayacaktır.

3-) Katolik Kilisesi'nin Piskoposları adanın önde gelen şehirlerinden olan Baf, Lefkoşa, Larnaka ve Mağusa'da bulunacaklardır.

4-) Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin Piskoposları Baf, Lefkoşa, Limasol ve Mağusa şehirlerinin kalabalık olmayan bölgelerinde bulunabilme haklarına sahip olacaktır.

5-) Kıbrıs Ortodoks Kilisesi, Lefkoşa şehrinde bulunan Katolik Piskoposunu adanın tek Başpiskoposu olduğunu onaylayacaktır.

6-) Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin Piskoposluklarının geçerli olabilmesi için Latin Kralının onayının alınması gerekmektedir. Bununla beraber Katolik Başpiskoposuna içten ve sağlam bir şekilde tabi olduğunu gösterecektir.

7-) Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin en önde gelen piskoposu, Katolik Başpiskoposunun büyüklüğünü kabul edecektir.

8-) Kıbrıs Katolik Kilisesi'nin adada düzenlemiş olduğu tüm etkinliklere Ortodoks Piskoposların katılımı mecburi olacaktır (Duckworth, 2006, s. 25-26).

Adada yaşanan bu gelişmeleri değerlendirdiğimizde Ortodokslar açısından oldukça zor dönemlerin yaşandığını görmekteyiz. Papa IV. Alexander'in uyguladığı bu yaptırımlar sonucunda bazı Ortodoks Piskoposlar Kıbrıs'tan ayrılmışlar bazıları ise Katolik Kilisesi'nin uyguladığı bu yaptırımları reddederek Katolik Kilisesi'nin uygulamalarına karşı çıkmışlardır. Bütün bu olaylar yaşanırken İstanbul Patrikliği,

Kıbrıs'taki Katolik Kilisesi'ne itaat edenleri aforoz edeceğini ilan etmiştir (Duckworth, 2006, s. 28). Yaşanan bu olayın perde arkasını incelediğimizde Ortodokslar üzerine uygulanan baskının temel nedeni 1054 yılında Doğu-Batı ayrışmasında Kıbrıs Kilisesi'nin, İstanbul Patrikliği'ni desteklemesi olduğu görülmektedir (Yıldırım, 2008, s. 47).

4.2.1.2. Venedikliler Dönemi'nde (1489-1570) Kıbrıs Ortodoks Kilisesi

Lusignan Kralı II. James Dönemi'nde Venedikliler Kıbrıs'a yerleşmeye başlamıştır. II. James (1440-1473), II. Pierre (1354-1382) Dönemi'nde Mağusa'ya gelen Cenevizliler'i adadan çıkarmış ve bu durumu kuvvetlendirmek amacıyla Venedikli asil bir ailenin kızı olan Katerina Cornaro (1454-1510) ile evlenmiştir. Bu durum Venediklilerin adaya yerleşmesinin ilk adımını oluşturmuştur (Serter, 1981, s. 42). İlerleyen yıllarda ada Venediklilerin egemenliğine girdiğinde Venedikliler Ortodoks Kilisesi'ne herhangi bir yaptırımın uygulanmayacağına dair söz vermiştir (Hakeri, 1993, s. 128). Ancak durum bu şekilde gerçekleşmemiştir. Tam tersine Venedikliler Dönemi'nde de Lusignan Dönemi'nde izlenen politika olduğu gibi devam etmiştir (Göregen, 2016, s. 21). Venediklilerin Kıbrıs'a gelmesiyle adada hiçbir değişiklik yaşanmamış olup var olan feodal düzen devam ettirilerek halktan ağır vergiler alınmıştır (Çevikel, 2000, s. 16). Kıbrıslılardan böylesine ağır vergilerin alınmasının sebebi Lusignanlar tarafından Memlûk Sultanlığı'na ödenen vergilerin artık Venedikliler tarafından ödenecek olmasından dolayıdır¹³ (Alasya, 1988, s. 20). Ekonomik olarak kendilerini zorlamamak adına halktan ağır vergiler almışlardır. Halkın büyük çoğunluğu Ortodoks Kilisesi'ne bağlı olduğundan dolayı kilise mensupları bu durumdan olumsuz olarak etkilenmiştir.

Venediklilerin adayı fethetmesinin sebebi adanın askeri açıdan önemli bir konumda olmasından dolayıdır. Bu sebepten dolayı Venedikliler Dönemi'nde halkın istekleri hiçbir şekilde dikkate alınmamıştır (Çevikel, 2000, s. 16). Venedikliler adayı tamamen kendi çıkarları uğruna kullandıkları için Venediklilerin adaya gelmesinden sonra adanın zenginliği gözle görülür bir şekilde azalmış, üretim neredeyse durma noktasına gelmiş, okullar kapatılmış, tarıma verilen önem azalmış, akarsuların

¹³ Venedikliler, Kıbrıs adasını ele geçirince Mısır Sultanına başvurmuş ve 1426 yılından itibaren Lusignanlar tarafından verilen verginin bundan sonraki süreçte kendileri tarafından verileceğini beyan etmiştir. Söz konusu olan bu miktar ise Kıbrıs adasında yaşayan yerli halktan toplanmıştır. Alasya, H. F. (1988). *Tarihte Kıbrıs*. Lefkoşa: Ulus Ofset Tesisleri. s. 20.

taşmasına ve hastalık yayan bataklıkların oluşmasına göz yumulmuştur (Adams, 2007, s. 26-27). Venedikliler, ülkenin gelişmesiyle ilgilenmemişlerdir. Onlar adayı pragmatik amaçları için kullanmışlardır. Lusignan Dönemi'nde olduğu gibi Venedikliler Döneminde de Katolik Kilisesi'ne ayrıcalık tanınmış, Kıbrıs Ortodoks Kilisesi aşağılanmaya devam etmiştir. Bu dönemde adadaki Ortodoks Kiliseleri kapanmaya zorlanmış bir kısmı da Venedikliler tarafından farklı amaçlar uğruna kullanılmıştır (Gazioğlu, 1994, s. 8).

Kıbrıs adası açısından Venedikliler Dönemi zulüm dolu bir dönemdir. Ada halkına yönelik yapılan baskılar sadece ekonomik yönden olmamıştır. Bunun yanında hukuki, idari, sosyo-kültürel ve dini yönlerden de baskı yapılmıştır. Bu durumun temel sebebi Venediklilerin adayı askeri üs olarak kullanmalarından kaynaklanmaktadır. Venediklilerin adaya gelmesiyle birlikte Kıbrıs'ın ticari faaliyetleri azalmış, sanayi durma noktasına gelmiştir (Alasya, 1988, s. 20). Bu gibi olumsuz olayların yaşanmasından dolayı yerli halk Anadolu'ya göç etmiştir. Bunun sonucunda adadaki Ortodoks nüfusta gözle görülür bir azalma meydana gelmiştir (Çevikel, 2000, s. 19). Bu dönemde adadan kaçamayanlar acımasızca icra edilen uygulamalara maruz kalmıştır. Bu duruma daha fazla katlanamayan Kıbrıs halkı, Türklerin fethettikleri bölgelerde uygulamış olduğu hoşgörü politikasından ve adalet anlayışından etkilendiğinden dolayı çareyi Türklerde aramışlardır. Ada halkı, Türk padişahlarına Kıbrıs'ı fethetmesi için mektup göndermiştir (Serter, 1981, s. 43). Bu durum Osmanlı İmparatorluğu'nun Akdeniz politikasının gerçekleşmesine müsait bir zemin oluşturmuştur (Alasya, 1988, s. 21).

4.2.2. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde (1571-1868) Kıbrıs Ortodoks Kilisesi

16. yy. Osmanlı İmparatorluğu'nun güneyde bulunan bölgelere çok önem verdiği bir dönemdir. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu'nun bu dönemlerde Mısır'ı fethetmesi bu durumun bir göstergesidir. Hatta Osmanlı İmparatorluğu'nun bu dönemlerde Yemen'e ve Hindistan'a doğru seferler yaptığı da bilinmektedir (Alasya, 1988, s. 23). Osmanlı İmparatorluğu açısından Hint Okyanusuna açılan yolda önemli bir bölge olan Kıbrıs adasının fethedilmesi oldukça önemlidir (Menekşe, 2013, s. 312).

Venedikliler Dönemi'ndeki yönetim anlayışından memnun olmayan Kıbrıs Ortodoks halkı, Osmanlı İmparatorluğu'ndan yardım istemiş hatta bu esnada Osmanlı

İmparatorluğu'nun adayı fethetmesi konusunda yardımcı bile olmuştur (Erdoğru, 2018, s. 341). Kıbrıs'ta bulunan Ortodoks halkın desteğini alan Osmanlı İmparatorluğu, adayı fethetmek için girişimlerde bulunmuştur. Bu fetih hareketi, Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarını genişletme hareketi olarak görülmemelidir. Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi sınırlarını koruma altına alması, hacca giden Müslümanlara saldırı uygulamalarına son verilmesi açısından adanın fethi önemlidir. Kısacası fethin arkasında yatan nedenlerin stratejik, ekonomik ve dini boyutlarının olduğunu unutmamak gerekmektedir.

Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu, Anadolu'ya, Suriye'ye ve Mısır'a egemen bir konumdaydı. Kıbrıs adası ise bu bölgeye yakın olduğundan dolayı Osmanlı İmparatorluğu açısından adanın fethedilmesi çok önemli görülmüştür. (Alasya, 1964, s. 42). Adanın fethedilmesindeki tek neden coğrafî konumu değildir. Avrupa kıtası ile Asya kıtasını birbirine bağlayan deniz yolları Kıbrıs'tan geçmektedir. Akdeniz korsanları bu yollardan geçen ticaret gemilerini vurarak zenginleşmişlerdir. Hatta 1569 yılında Venedikli korsanlar, içinde Mısır defterdarının bulunduğu Türk nakliye gemisini ele geçirip içerisindeki değerli eşyalara el koymuştur. Kısacası adanın fethedilmesindeki bir diğer nedeninde ekonomik nedenler olduğu görülmektedir (Kabasakal, 1986, s. 19-20). Osmanlı İmparatorluğu'nun Kıbrıs'a ilgi duymasının bir diğer sebebi dini nedenlerdir. 632-964 yılları arasında Bizans'ın sahip olduğu Kıbrıs adasına Müslümanlar tarafından toplam 24 sefer düzenlenmiştir (Balcı, 2019, s. 21). Yapılan bu seferler esnasında Müslümanlar birçok şehit vermiştir. Bunlardan birisi de Hz. Muhammed'in (s.a.v.) teyzesi Ümmü Haram binti Milhandır¹⁴ (Koç, 2020, s. 1460). Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ailesinden bir kişinin kabrinin Hıristiyan topraklarda bulunması Osmanlı İmparatorluğu'nun düşüncesine aykırıdır. Ayrıca bu dönemde Venedik korsanları, Osmanlı hacılarını götüren gemilere saldırıp hac yolculuğunun yapılmasına zarar verdiklerini unutmamak gerekir. (Kabasakal, 1986, 21-22). Tüm bu nedenlerden dolayı Osmanlı İmparatorluğu adayı fethetmek istemiştir. Padişahın bir bölgeyi fethedebilmesi için Şeyhlülislamdan fetva alması gerekmektedir. Bundan

¹⁴ Hz. Muhammed'in (s.a.v.) dedesinin anne tarafından soyu Neccaroğullarına dayandığından dolayı Ümmü Haram ile Hz. Muhammed (s.a.v.) arasında süt veya soy bakımından teyze-yeğen ilişkisi mevcuttur. Ümmü Haram'ın Hala Hatun veya Hala Sultan diye anılmasının nedeni teyze sözcüğünün Arapçası "hale" olmasıyla yakından ilişkilidir. Daha fazla bilgi almak için ayrıca bkz. Kandemir, M. Y. (2012). Ümmü Haram, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 42, 321-322. Bu sebepten dolayı Ümmü Haram bazı kaynaklarda Hz. Muhammed'in (s.a.v.) halası olarak değerlendirilirken bazı kaynaklarda teyzesi olarak değerlendirilmiştir.

dolayı dönemin padişahı II. Selim, Ebussuud Efendi'den Kıbrıs adasının fethinin uygun olup olmadığını sormuştur¹⁵ (Alasya, 1988 s. 27). Ebussuud Efendi'nin verdiği fetvadan hareketle şu gerekçelerden dolayı adanın fethedilmesinde herhangi bir sakınca görülmemiştir:

- 1) Kıbrıs adasının bir zamanlar İslam toprağı olması.
2. Kıbrıs'ta camilerin ve Müslümanlara ait okulların bulunması.
3. Kıbrıs'ı fetheden gayrimüslimlerin burada bulunan camilere ve okullara yönelik olumsuz bir tutum sergilemesi.
4. Hz. Muhammed'in (s.a.v.). şehit teyzesi Ümmü Haram'ın kabrinin burada bulunması.
5. Mısır ve Afrika hacılarını taşıyan gemilere zarar verilmesi (Algül, 1987, s. 40).

Bu sebeplerden dolayı Osmanlı İmparatorluğu Kıbrıs adasını fethetmek için girişimlere başlamış ve II. Selim Dönemi'nde 1571 yılında fethedilmiştir (Ezilmez, 2018, s. 62). Adanın Türkler tarafından fethedilmesinden sonra Kıbrıs Ortodoks Kilisesi ferah bir ortama kavuşmuştur. Çünkü ada fethedildikten sonra II. Selim tarafından Kıbrıs Kanunnamesi¹⁶ çıkarılmış ve bunun sonucunda Kıbrıs halkı Venedikliler Dönemi'ndeki gasp edilen haklarını geri alarak özgür bir yapıya kavuşmuştur (Hakeri, 1993, s. 250). Bu kanunname ile beraber ada halkından acımasızca alınan vergiler sona erdirilmiş olup yürürlükte kalan vergiler hususunda ise büyük oranda indirim yapılmıştır. Kıbrıs adasının Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethedilmesi, Ortodoks halkın Katolik baskısından kurtulup özgürlüğünü kazanması anlamına gelmektedir (Duckworth, 2006, s. 43). Osmanlı İmparatorluğu'nun Kıbrıs'ı fethetmesiyle beraber burada yaşayan insanların can ve mal emniyeti koruma altına alınmıştır. Venediklilerin ada halkından aldığı vergi yerini Osmanlı vergi sistemine bırakmış, köleliğe son verilmiş ve Kıbrıs Ortodoks Başpiskoposluğunun tüm hakları geri iade edilmiştir (Gazioğlu, 1994, s. 381). Böylelikle ada halkı dini açıdan da özgürlüğüne kavuşmuştur. Ayrıca adada uygulanacak olan hukuk sistemi ile ilgili

¹⁵ Metnin orijinali için ayrıca Bkz. Bedevi, V. (1966). *Kıbrıs Tarihi*. (2. Baskı). S 88, Lefkoşa: Türk Tarih Kurumu. s. 98.

¹⁶ Kanunname hakkında daha fazla bilgi için bkz. Hakeri, B. H. (1993). *Başlangıcından 1878'e Dek Kıbrıs Tarihi*. Ankara: T.C. Adalet Bakanlığı Keçiören Açık Cezaevi Matbaası. s. 250-251.

Kıbrıs Beylerbeyi Sinan Paşa'nın ada halkına kendi hukuk sistemlerine mi, yoksa Osmanlı Devleti'nin hukuk sistemi olan İslam hukukuna mı tabi olmak istediklerini sorması üzerine, ada halkı tereddütsüz bir şekilde İslam hukukunu tercih etmiştir (Çevikel, 2006,70-71). Bu durum Osmanlı İmparatorluğu'nun Kıbrıs halkı açısından ne kadar olumlu izlenim oluşturduğunu gözler önüne sermektedir.

Osmanlı İmparatorluğu adaya geldikten sonra Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin sahip olduğu birçok hak kendilerine iade edilmiştir. Örneğin Bizans İmparatorluğu Dönemi'nde İmparator Zeno tarafından Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin Başpiskoposuna verilen kırmızı mürekkeple imza atma ve asa taşıma hakkı Lusignanlar tarafından engellenmişti. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde ise bu haklar Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'ne geri verilmiş olmakla birlikte Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin başpiskoposu adadaki Rumların sözcüsü olmuştur. Başpiskopos, gayrimüslim halk tarafından aday gösterilerek padişahın seçimi ile onaylanmaktadır. Başpiskoposluk makamının diğer dini makamlardan daha üstün bir tarafı mevcuttur. Hatta Hıristiyan halktan para ve vergi toplama görevi Kıbrıs Ortodoks Kilisesi Başpiskoposunun sorumluluğu altındaydı (Hakeri, 1993, s. 254). Bu durum Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin toplumsal ve dini açıdan güçlü olmasının haricinde iktisadi bakımdan da önemli bir konumda olduğunun göstergesidir.

Ekonomik yönden adada yaşayan Hıristiyan halkın vergilerini dragomanlar¹⁷ toplamaktaydı. Bununla birlikte dragomanların tek görevi bu değildi. Dragomanların aynı zamanda devlet ile halk arasındaki ilişkiyi de sağlama görevi vardır. Ayrıca dragomanlar ihtiyaç halinde İstanbul'a gidip sultan ile görüşme hakkına da sahiptir. Dragoman olabilmek için başpiskoposun adada yaşayan yerli Rumlardan bir kişiyi aday göstermesi ve gösterilen bu adayın Osmanlı İmparatorluğu tarafından onaylanması suretiyle gerçekleşmektedir. Dragomanlar görevini kötüye kullanarak

¹⁷ Latince'ye *torcimani*, *turcimanus*, *dragumanus*, *dracmandus*, *turchimannus*; İtalyanca'ya *drogmano*, *dragomanno*, *turcimanno*; Fransızca'ya önce *drugement*, *drugement* sonra *drogman*, *truchement*; İspanyolca'ya *turchiman*, *torcimani*, *trujaman*; Portekizce'ye *turgeman*; Almanca'ya *dragoman*; Bulgarca'ya *dragomanin*; Sırpça'ya *terdzuman*, *dragomani*; Lehçe'ye *turdyzman*; Bizans Grekçesi'ne *dragomanus* olarak geçmiştir. Kelime Türkçe'nin çeşitli lehçe ve devirlerinde "dilmaç" karşılığı olarak kullanılmıştır. Bu kelime Osmanlı İmparatorluğu arşivlerinde tercüman anlamına gelirken batı dillerinde bu kelimenin karşılığı olarak *dragoman* sözcüğü kullanılmıştır. Tercümanlar devletlerarası diplomatik ve ticari ilişkilerin kurulmasında, geliştirilmesinde önemli roller oynamışlardır. Ayrıca Bkz. Balcı, S. (2006). *Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık ve Bab-ı Ali Tercüme Odası*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. s. 6.

başpiskopos ve piskoposlarla işbirliği yaparak belirtilen miktarın üzerinde vergi almıştır. II. Selim bu durumu her ne kadar düzeltmek istediye de başarılı olamamıştır. Adada yaşayan Hıristiyan halk, yaşanan bu olumsuz durumun Osmanlı İmparatorluğu tarafından meydana geldiğini düşünmüştür (Hakeri, 1993, s. 249-250).

Osmanlı İmparatorluğu'nun göstermiş olduğu bu ilgiye karşılık Ortodokslar aynı şekilde cevap vermemiştir. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun adayı fethetmesinden bir süre sonra Ortodokslar, Savoy Dükaliği'ndan Kıbrıs'ı ele geçirmeleri konusunda yardım istemiştir (Hadjianastasis, 2015, s. 151). Ortodoksların yardım isteği bununla sınırlı kalmamıştır. Ortodokslar, Toskana Grandükası olan I. Fernando'dan da yardım talebinde bulunmuştur. Ortodoksların yapmış olduğu tüm bu faaliyetler Osmanlı İmparatorluğu tarafından bertaraf edilmiştir. Bunun sonucunda Ortodoksların göstermiş olduğu gayretler başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Acıpinar, 2015, s. 358).

Ortodoksların tüm bu girişimlerine rağmen Osmanlı İmparatorluğu ilerleyen yıllarda bir ferman yayımlamıştır. Yayımlanan bu fermana göre Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin Başpiskoposu, adanın en nüfuzlu ikinci kişisi olmuştur. Bu hadiseden sonra Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin Başpiskoposu için "ulusal lider" anlamına gelen "etnarh" tabiri kullanılmıştır. Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin Başpiskoposu Rumların milli temsilcisi sayılmış ve Osmanlı İmparatorluğu tarafından "millet başı" olarak anılmıştır (Cobham, 1908, s. 316).

Osmanlı İmparatorluğu sahip olduğu hoşgörü politikasından ötürü adada bulunan halka karşı son derece adaletli ve anlayışlı bir yaklaşım sergilemiştir. Adada bulunan dini grupların iç işlerine müdahil olmamıştır. Örneğin adada yaşayan Hıristiyanların en yüksek mercii konumunda olan Ortodoks Kilisesi'nin Başpiskoposunu Rumlar kendi aralarında seçmiştir (Purcell, 1969, s. 173). 1754'ten sonra Kıbrıs Ortodoks Kilisesi, İstanbul'da bulunan Fener Rum Patrikhanesi'nden ayrılıp bağımsızlığını kazandıktan sonra Kıbrıs başpiskoposunun adada bulunan gayrimüslim tebaa üzerinde hâkimiyet alanı artmış, 1865'te Sultan Abdülaziz'in başpiskopos ve papazlara vermiş olduğu beratla¹⁸ birlikte Başpiskopos halk üzerinde

¹⁸ Bir adı da nişan olan ve ilk devirlerde biti ve misal de denilen berat, bir memuriyete tayin, bir gelirden tahsis, bir şeyin kullanılma hakkı, bir imtiyaz veya muafiyetin verildiğini gösteren ve padişahın tuğrasını taşıyan belge olup ancak tuğranın sahibi olan padişahın saltanatı süresince geçerliydi. Bkz. Kütükoğlu, M. (1992). Berat. *TDV İslam Araştırmaları Merkezi*, 5, s. 472.

otorite sahibi olmuştur (Gazioğlu, 1994, s. 387). Adada yaşayan Hıristiyan halkın dini, ailevi ve doğrudan cemaati ilgilendiren problemleri Başpiskoposun denetimi altındaki kilise mahkemesine bırakılmıştır (Yıldırım, 2008, s. 57). Osmanlı İmparatorluğu'nun Kıbrıs başpiskoposuna ve adada bulunan papazlara vermiş olduğu imtiyazlar neticesiyle başpiskopos ve papazlar adada üstün bir konuma gelmiştir. Fakat başpiskopos ve papazların kendilerine verilen bu imtiyazları kötüye kullanıp kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmiş hatta müslim-gayrimüslim ayrımı gözetmeden tüm ada halkı üzerinde baskı kurmuştur (Maier, 1968, s. 121).

17. yy. Osmanlı İmparatorluğu'nun güç kaybettiği birasıdır (Özcan, 1998, s. 221). Bu dönemlerde Osmanlı İmparatorluğu eski ihtişamını kaybetmiş ve bu durumu fırsat bilen Avrupalı devletler, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde yaşayan gayrimüslimlerin devlete karşı isyan etmeleri için elinden gelen desteği vermiştir. Verilen bu desteklerle birlikte gittikçe güç kaybeden Osmanlı İmparatorluğu'nda 17. yüzyılın son dönemlerine doğru Ortodoks Kilisesi, başpiskopos, Tuzla, Girne ve Baf piskoposları ve dragomanlar oldukça önemli bir konuma gelmiştir (Çevikel, 2000, s. 123). Aynı zamanda bu dönemde İtalyan şehir devletçikleri, Kıbrıs Krallığı tacına kendilerini varis olarak gördüğünden dolayı Kıbrıs adası ile yakından ilgilenmiştir. Bu durumu tehdit unsuru olarak gören Osmanlı İmparatorluğu, Kıbrıslı Hıristiyan Rumlar ile İtalyanların etkileşimini engellemek amacıyla kiliseye birtakım imtiyazlar tanımıştır. (Çevikel, 2006, s. 87). Osmanlı İmparatorluğu'nun kiliseye ayrıcalık tanımındaki amaç kanaatimizce adada yaşayan Hıristiyan halkın devlete olan bağlılığını arttırarak dışarıdan gelen tehdit unsurlarına karşılık kilisenin, Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında olmasını sağlamaktır. Ancak şu hususu gözden kaçırmamak gerekmektedir. Osmanlı İmparatorluğu Hıristiyan halka o kadar çok ayrıcalık tanımış ki Kıbrıs Başpiskoposu 18. yüzyıla kadar geçen süreç içerisinde Kıbrıs adasındaki en nüfuzlu kişilerden birisi haline gelmiştir. Hatta Kıbrıs Başpiskoposu Türk Paşasından bile daha nüfuzlu bir konuma gelmiştir (Luke, 1969, 17). Örneğin adada bulunan Türk yöneticiler, Başpiskopos Chrysantos ve Dragoman Hacı Georgakis Kornesios'tan sonra gelerek ikinci sırayı almıştır. Bu dönemde Kıbrıs adasının idaresini yürüten kişi her ne kadar Kaptan Paşa olarak görülse de aslında adayı yöneten kişi Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin Başpiskoposu ve yardımcıları olmuştur. (Maier, 1968, s. 120).

18. yüzyılın son dönemlerine doğru gelindiğinde ise Kıbrıs adasında yönetim değişikliği meydana gelmiştir. “Müsellimlik” adı verilen bu dönemde dragoman ve başpiskoposun yetkileri önemli ölçüde artmıştır (Maier, 1968, s. 124). Hatta bu dönemde Abdülbaki Ağa¹⁹, yönetsel, siyasi ve ekonomik yönden dragoman ile aynı görüşte olmadığından dolayı görevinden alınarak Yafa’ya gümrük memuru olarak sürülmüştür (Çevikel, 2000, s. 123).

18. yüzyılın ikinci yarısından sonra, bilhassa 1768-1810 yılları arasında Kıbrıs adasında bulunan dragoman ve başpiskoposun ada üzerindeki etkinliğinin gözle görülür bir şekilde arttığı dönemdir.

Kıbrıs Ortodoks Kilisesi’nin başpiskoposu ve dragoman, halktan fazla vergi almış ve alınan bu vergiyi kendi aralarında paylaşmak suretiyle makamını kötüye kullanmıştır (Hakeri, 1993, s. 250). Bu dönemlerde Hıristiyan din adamları, ada halkı ile problem yaşamaktan ziyade kendi aralarında bile problem yaşamıştır. Örneğin Başpiskopos Felisitos Yanni vefat ettiği zaman onun mirası Başpiskopos olan Baisiyos Yerolimo’ya kalmıştır. Bu durumdan rahatsız olan Felisitos’un karısı ve kardeşleri ile Başpiskopos Baisiyos arasında tartışma yaşanmıştır. Yaşanılan bu tartışma sonucunda Kıbrıs adasında bulunan zimmi halkın temsilcileri ile reaya vekilleri soluğu Osmanlı Kadısında almıştır. Bu mahkeme sonucu vefat eden başpiskoposun eşi ve kardeşleri Baisiyos Yerolimo’nun zimmetini ibra etmiştir (Çevikel, 2000, s. 137). Görüldüğü üzere Osmanlı İmparatorluğu’nun adadaki zimmi tebaasının temsilcileri halkın sahip olduğu hakları gasp etmekle kalmamış yeri geldiğinde kendi çıkarlarını korumak adına birbirleriyle tartışmaktan da çekinmemiştir. Hatta kendi aralarında yaşanan herhangi bir olumsuz olayı da kadıya bildirmiştir. Meydana gelen bu hadiselerden sonra Hıristiyan halk kendi din adamlarına karşı olan güvenlerini kaybetmiştir. Kadı mahkemesi kayıtları incelendiğinde bakılan davaların %40’lık bir bölümünde en az bir gayrimüslimin bulunması %20’lik bölümünde ise tamamen gayrimüslimlerin yer alması oldukça çarpıcı bir orandır (Çevikel, 2006, s. 123).

¹⁹ 1775-1785 yılları arasında Kıbrıs adasında görev yapan Kıbrıs adasındaki son muhassıldır. Erdem, F. (2021). *18. Yüzyıl Osmanlı Kıbrıs’ında Muhassıllık İdaresi*. Yüksek Lisans Tezi. Aydın: Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. s. 82.

Muhassıl: Arapça’da tahsil edici anlamına gelmektedir. Osmanlı İmparatorluğu’nda vergi toplama görevini ifa eden kişiyi ifade etmek için kullanılmaktadır. Muhassılın unvan ve yetkileri döneme göre değişiklik göstermektedir. Örneğin vergi toplamanın yanında idari işleri yürüttükleri zamanlarda olmuştur Özkaya, Y. ve Akyıldız, A. (2020). Muhassıl. *TDV İslam Araştırmaları Merkezi*, 31, s. 18.

Bu dönemde Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin başpiskoposu ve dragomanın uygulamaları adadaki Hıristiyanları ve Müslümanları olumsuz olarak etkilemiştir. Türklerin hem bu uygulamadan rahatsızlık duyması hem de padişahların Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin temsilcilerinin yanında ikinci sınıf olarak görülmesini kabullenememiştir. Bunun sonucunda 1799 yılında adada bulunan Türkler, başpiskopos ve dragomana karşı isyan etmiştir. Bu isyan Osmanlı İmparatorluğu tarafından hızlı bir şekilde bastırılmıştır. Bunun akabinde 1804 yılında Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin başpiskoposuna ve dragomana karşı hem Osmanlı askerlerinin hem Müslüman halkın hem de adada bulunan bir grup Hıristiyan'ın katıldığı daha büyük bir isyan gerçekleşmiştir (Çevikel, 2006, s. 122).

Yeniçeri Ağası İsmail Ağa'nın liderliğinde gerçekleştirilen bu isyan hareketinde Müslümanlar Lefkoşa'da hâkimiyeti ele geçirmiştir. Şehrin diğer bölgelerinde de ayaklanan halk dragomanın evini yağmalamıştır. Ancak dragoman bu durumdan etkilenmemiş ve Larnaka'da bulunan Fransız Konsolosluğu'na kaçmıştır. Fransız Konsolosluğu'ndan ayrılan dragoman, İstanbul'a gitmiş ve bu durumu İstanbul'a bildirdikten sonra isyan bastırılmıştır. Bunun sonucunda isyana katılanlar cezalandırılmıştır (Hill, 1952, s. 111).

Kıbrıs Ortodoks Kilisesi ve 1821 Yunan İsyanı

1799 yılında İngilizlerin Mısır topraklarını ele geçirmesi ve 19. yüzyılın ilk dönemlerinde başlayan Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında meydana gelen savaşların yaşanmasından cesaret alan Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin din adamları, Kıbrıs adasında Müslümanların aleyhinde çalışma yapmışlardır. Hatta 1805 yılında İngilizlerin adaya gelip kendilerini Türklerin egemenliğinden kurtaracağı yönünde söylemlerde bulunarak ada halkını isyana teşvik etmiştir (Çevikel, 2006, s. 123).

19. yüzyıl aynı zamanda Fransız İhtilali'nin gerçekleştiği zamandır. Söz konusu olan bu İhtilal-i Kebir ile meydana gelen ulusçuluk fikri Osmanlı İmparatorluğu'nu olumsuz yönde etkilemiştir. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu çok uluslu bir devlettir. Bu sebepten dolayı Osmanlı İmparatorluğu'nda Balkan toprakları başta olmak üzere birçok isyan girişimi gerçekleşmiştir. Bu isyanlardan birisi de 1821 yılında meydana gelen Yunan İsyanıdır (Frazee, 1969, s. 9). Bu esnada Avrupalı devletlerin Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki baskıları ve Fransız İhtilali'nin

beraberinde getirdiği milliyetçilik hareketleri Kıbrıs adasında yakından takip edilmiştir. Bu bağlamda Kıbrıs Ortodoks Kilisesi başpiskoposu ve din adamları adadaki Türk yönetimine karşı isyan faaliyeti gerçekleştirmiştir (Yıldırım, 2008, s. 63). Bu durumdan haberdar olan Osmanlı İmparatorluğu'nun o dönemdeki Kıbrıs Valisi olan Küçük Mehmet Paşa adadaki Rumların evlerinde ve Kıbrıs Ortodoks Kiliselerinde araştırmalar yapmıştır. Yapılan bu araştırmalar sonucunda birçok silah ve mühimmat ele geçirilmiştir. Hatta Hıristiyan ibadethanelerinin bazılarında sağlık kutularının içerisinde silahlar saklanmış, bir kilisenin de ambarlarında patlayıcı depo edildiği tespit edilmiştir (Hakeri, 1993, s. 275-276).

Kıbrıs Ortodoks Kilisesi, adada yaşayan yerli halka kendilerinin masum olduğunu göstermek ve yapmış olduğu davranışları meşru bir zemine oturtmak amacıyla adada yaşanan bu olumsuz gelişmelerin sebebinin Türkler olduğunu ifade etse de Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin bağımsızlık çabaları yerli halk nezdinde değerli görülmemiştir. Çünkü adada yaşayan yerli halk meydana gelen bütün bu olumsuzlukların müsebbibi olarak Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin başpiskoposu ve Hıristiyan din adamları olduğuna kanaat getirmiştir (Hill, 1952, s. 114). Hatta bu durumun en somut örneklerinden birisi de başpiskopostan sonraki en güçlü konumda olan dragomanlık görevini ifa eden Hacı Georghiakis'in yolsuzluk yapması sebebiyle kendi halkı tarafından İstanbul'a şikâyet edilmesidir. Bu şikâyetin sonucunda Dragoman Hacı Georghiakis idam edilmiştir (Çevikel, 2006, s. 123-124).

Ortodoks Kilisesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun adadaki hâkimiyetini ortadan kaldırıp adanın Yunanistan'a katılımını sağlamak için çalışmalar gerçekleştirmiştir. Hatta bu amaca ulaşmak adına Filik-i Eterya'nın²⁰ bir şubesini de Kıbrıs'ta açmıştır (Günay, 2005, s. 277). Söz konusu olan Filik-i Eterya cemiyeti Avrupalı devletler tarafından desteklenmiştir (Gümüş, 2016, s. 28). Filik-i Eterya teşkilatının gerçekleştirmiş olduğu faaliyetler sonucunda Kıbrıs adasında Osmanlı İmparatorluğu'na karşı isyan girişimleri başlamıştır. Adada yaşayan Türk halkı söz konusu olan isyan girişimini yakından takip etmiş ve adada yaşanan gelişmeleri İstanbul'a bildirmiştir. Gelişen bu hadise üzerine Türk hükümeti mevcut olan isyan girişimini bastırmak için adada silah vb. maddelerin yasaklanması için çalışmalar başlatmıştır.

²⁰ Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasını amaçlayan bir topluluktur. Bkz. Günay, N. (2005). Filik-i Eterya Cemiyeti. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6 (1), s. 263-287.

Bu esnada Kıbrıs Valisi olan Küçük Mehmet Paşa, Ortodoks Kilisesi'nin faaliyetlerini yakından takip etmiş ve Yunan isyanının arka planında Ortodoks Kilisesi'nin başpiskoposu ve papazlarının olduğunu tespit etmiştir. Bunun üzerine vali, bu durumu dönemin padişahı olan II. Mahmut'a yazdığı mektup ile bildirmiştir. Gelişen bu olay üzerine II. Mahmut isyana karışan kişilerin cezalandırılması için valiye gerekli izni vermiştir. Yapılan soruşturma sonucunda Baf Piskoposu Hirisantos, Girne Piskoposu Laurentios, Larnaka Piskoposu Meletios, P. Oikonomides, M. Glykis, Melediu, Pierales, J. Antonopulos, P. Boskos, S. Solomes, N. Zoğrafos, S. Simepulos ve G. Kutellaridea 9 Ağustos 1821 yılında idam edilmiştir (Hakeri, 1993, s. 276). Dikkat edecek olursak Osmanlı İmparatorluğu adayı fethettiği zamandan itibaren Ortodoks Kilisesini korumuş ve Ortodoks Kilise'nin kaybettiği hakları kendilerine iade etmiştir. Cereyan eden tüm bu gelişmeler Osmanlı İmparatorluğu'nun iyi niyetinin suistimal edildiğinin göstergesidir.

Kıbrıs adasında Yunan isyanı hadisesinden sonra kilisenin de destekleriyle meydana gelen gâvur imam isyanı ve Karpazlı papazın isyanı, askerler tarafından engellenmiştir (Alasya, 1988, s. 110-111). Gelişen bu olaylardan dolayı Osmanlı İmparatorluğu kilisenin isyan girişimlerini önlemek adına birtakım faaliyetlerde bulunmuştur. Örneğin yönetsel açıdan Rumlar kendi cemaat işlerini kendilerinin seçeceği bir temsilci ile yürütme hakkına sahip olmuştur. Bunun haricinde mali açıdan başpiskoposun yaptığı çalışmalar sonucunda adada bir önceki yıldan kalan 75.000 kuruşun bağışlanması ve Hıristiyan halktan toplanmış olan 3.100.000 kuruşluk cizye vergisinin 700.000 kuruş olarak ödenmesi kararlaştırılmıştır (Gazioğlu, 1994, s. 367). Osmanlı İmparatorluğu Kıbrıs adasını elinde tutmak amacıyla Hıristiyan halka tanıdığı bu ayrıcalıklar, devletin Kıbrıs adasını kaybetmesine yol açmıştır (Alasya, 1964, s. 105).

4.2.3. İngiliz Yönetiminde (1878-1960) Kıbrıs Ortodoks Kilisesi

Sanayi inkılabının ortaya çıkmasıyla birlikte hammaddeye duyulan ihtiyaç yeni coğrafi bölgelerin keşfedilmesine zemin hazırlamıştır. Avrupa'da büyüyen güçlenmek adına birbirleriyle sürekli savaş halinde olan devletler önceleri Amerika kıtasına daha sonra ise Uzak Doğu'ya doğru yönelmişlerdir (E. Uygur ve F. Uygur, s. 2014, 273). Bu devletlerden birisi de İngiltere'dir. Özellikle 1763 yılında İngiltere ve Fransa arasında imzalanan Paris Anlaşmasıyla birlikte Uzak Doğu ülkelerinden biri olan Hindistan'da

İngiltere'nin üstünlüğü kabul edilmiştir (Knaplund, s. 1955, 187-188). İngilizler, kurduğu üstünlüğü devam ettirmek ve Hindistan ile İngiltere arasında kalan bölgenin güvenliğini sağlayıp ticareti geliştirmek için çalışmalar yapmıştır (Kocabaş, s. 1985, 35).

Fransa, İngiltere'ye karşı kaybettiği üstünlüğü geri kazanmak adına Napolyon Bonapart'ın önderliğinde Mısır'ı işgal etmiştir. Gelişen bu hadiseden sonra İngiltere, Hint ticaret yolunun güvenliğini sağlamak için Akdeniz'in güvenliğine büyük önem vermiştir (Şahin, 2015b, s. 845). Akdeniz'in güvenliğini sağlamak açısından Kıbrıs adasının ele geçirilmesi son derece önemlidir. Çünkü Kıbrıs adasının Orta Doğu'ya, İran'a ve Körfez'e yakın olması Kıbrıs'ı değerli kılan unsurlardan birisidir. Akdeniz bölgesi ve özellikle Kıbrıs adası sahip olduğu stratejik öneminden dolayı tarihsel süreç içerisinde siyasi, ticari ve askeri yönden birçok mücadeleye tanıklık etmiştir (Tamçelik, 2011, s. 1512).

Tüm bu mücadelelerin yaşandığı dönemde Rusya'yı da unutmamak gerekir. Çünkü Rusya, parçalamayı umduğu Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan tüm Hıristiyanların koruyuculuğunu üstlenmek ve Fener Rum Ortodoks Kilisesi'nde söz sahibi olmak istemiştir. Çar I. Nikola bu amaç uğruna Prens Mençikof'u İstanbul'a göndererek Rusya'nın taleplerini Osmanlı İmparatorluğu'na iletmiştir. Osmanlı İmparatorluğu, Rusya'nın taleplerini reddetmiştir. Rusya, gelişen bu hadise üzerine Osmanlı İmparatorluğu topraklarına saldırmıştır (Koç, 2007, s. 2). Yaşanan bu olaydan dolayı endişeye kapılan İngiltere'nin ve Fransa'nın maslahatgüzarları²¹ donanmalarını Çanakkale'ye getirme emri vermiştir (Keleş, 2008, s. 161). Bu durumu gören Rusya herhangi bir savaş emri vermeden Boğdan'ı işgal etmeye çalışmıştır. Osmanlı İmparatorluğu Rumeli ordusu komutanı Ömer Lütfi Paşa, Eflak ve Boğdan'ın boşaltılması için çağrıda bulunmuş ancak Rus General Gorçakov'un bu talebi reddetmesi üzerine Kırım Savaşı başlamıştır (Ünalp, 2013, s. 4). Rusya'nın harp esnasında ağır yenilgi almadan kendi isteklerini kabul ettiremeyeceğinin farkında olan İngiltere ve Fransa, Osmanlı İmparatorluğu'na yardım ederek Sivastopol şehrinin kuşatılmasını sağlamış ve bu kuşatmanın sonunda Ruslar yenilgiyi kabullenerek Sivastopol şehrini terk etmiştir (Keleş, 2008, s. 185). Bu savaşın sonunda Osmanlı İmparatorluğu Islahat Fermanını ilan etmiş ve Paris Anlaşması imzalanmıştır. Bu

²¹ Büyükelçilik görevini ifa eden bir kişinin mümessili olduğu ülke sınırlarının dışına çıkması ya da ülke sınırları içerisinde gelmesinden önce ona vekil olan diplomattır. Bkz. [http-5, E.T. 16.04.2022](http://5. E.T. 16.04.2022)

anlaşma ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu Avrupalı devletler ile eşit statüye sahip olmuş ve Avrupa hukukundan faydalanabilme hakkı kazanmıştır (Badem, 2021, s. 138). İlan edilen bu ıslahat fermanıyla birlikte Osmanlı İmparatorluğu Avrupalı devletler karşısında tam bir teslimiyet içerisine girmiştir (Gümüş, 2008, s. 218). Osmanlı İmparatorluğu'nun bu durumu Avrupalı devletlerin Osmanlı İmparatorluğu üzerinde söz sahibi olmasına neden olmuştur. Bu durumu fırsat bilen İngiltere, Akdeniz'deki hâkimiyetini güçlendirmek adına Kıbrıs adasını Osmanlı İmparatorluğu'ndan istemiştir (Yellice, 2012, s. 15).

İngiltere bu amacını bir an önce gerçekleştirebilmek adına çalışmalar başlatmıştır. Örneğin İngiliz Büyükelçisi Henry Layard'a, 1878 yılının 23 Mayıs'ında İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Salisbury'tan bir mesaj gelmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nu gizliden gizliye tehdit etmiştir (Kurat, 1968, s. 83-84).

Tarih 25 Mayıs 1878'i gösterdiğinde ise İngiliz Büyükelçisi Henry Layard, Sultan II. Abdülhamit ile görüşerek konu hakkındaki fikrini beyan etmiştir. Buna göre İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na zarar vermek gibi bir amacının olmadığını, Osmanlı İmparatorluğu'nun eski ihtişamından uzak kalmasından dolayı kendisi koruyamayacağını belirtmiştir. Bu noktada İngiltere'nin, Osmanlı İmparatorluğu'nu dış tehditlere karşı koruyabileceğini iletmiştir. Ancak İstanbul'a en yakın İngiliz donanması Malta'dadır. Malta ve İstanbul arasındaki mesafenin uzak olduğunu belirten Henry Layard, İstanbul'a yakın bir konumda olan Kıbrıs adasının İngiltere'ye verilmesini istemiştir. Buna karşılık Rumeli ve Balkanlarda bulunan Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları güvence altına alınacaktır (Özcan, 2017, s. 513).

Buna göre İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nu Rusya'nın tehditlerine karşı korumak için Malta adasının uzak olduğunu, bu nedenden dolayı yakın bir konumda olan Kıbrıs adasının İngiltere'ye verilmesini istemiştir. Bunun sonucunda 4 Haziran 1878 tarihinde imzalanan "Kıbrıs Sözleşmesi" olarak bilinen anlaşmanın neticesinde Kıbrıs adası geçici süreliğine İngilizlere devredilmiştir (Sonyel, 1995, s. 133).

1878 yılının Temmuz ayının 12. Gününde John Hay, İngiltere'nin askeri kuvvetlerini Kıbrıs'a çıkarmıştır. Gerçekleştirilen resmi bir törenle Besim Paşa, koltuğunu John Hay'a devretmiş ve adada İngiliz Dönemi başlamıştır. (Yüksel, 2018, s. 314). Gerçekleşen bu hadise ile adadaki Türk egemenliği yerini İngiliz egemenliğine bırakmıştır. Ada yönetiminin İngiltere'ye geçmesi, Rumlar açısından farklı

beklentileri beraberinde getirmiştir. Ortodoks Rumlar, yaşanan bu hadiseyi Kıbrıs adasının Yunanistan ile birleşebileceği²² şeklinde yorumlamıştır (Yıldırım, 2008, s. 71).

İngiltere'nin Kıbrıs adasının yönetimini ele geçirmesiyle birlikte adada yaşayan Ortodoks Hıristiyan olan Rumlar, Hıristiyanlığın farklı mezhebine mensup olan din kardeşleri tarafından idare edilmeye başlamıştır. Bu durumu pozitif bir şekilde karşılayan Ortodoks Rumlar, İngiliz yönetiminden dini açıdan imtiyaz beklemiş fakat Ortodoks Kilisesi'nin bu beklentisine İngiliz yönetimi kulak asmamıştır (Yıldırım, 2008, s. 67).

İngilizlerin Kıbrıs adasına yerleşmesi, Kıbrıs'taki Ortodoks Kilisesi tarafından sıcak karşılanmıştır. Hatta İngilizlerin adada egemenlik kurduğu dönemdeki Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin Başpiskoposu olan Sofroniyos, İngiliz yönetiminin adaya eşitlik ve özgürlük getireceğini düşünmüştür. Bununla beraber Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin Kitium piskoposu, geçici İngiliz yönetiminin Kıbrıs adasını Yunanistan'a katmak için yardım etmesi gerektiğini düşünmüş ve bunun gerçekleşmemesi durumunda geçici yönetim değişikliğini kabul etmeyeceğini bildirmiştir (Alasya, 1992, s. 24). Fransız İhtilali'nden beri süre gelen "milliyetçilik" fikri Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan Ortodoksları da etkilemiştir (Çoruh, 2021, s. 560). Bu sebepten ötürü Kıbrıs adasında yaşayan Ortodoks Rumlar, İngiliz yönetiminden her fırsatta kendilerini Yunanistan ile birleştirmelerini istemişlerdir. Bilhassa Kıbrıs Ortodoks Kilisesi bu amaç uğruna elinden gelen gayreti göstermiştir (Şengil, 2021, s. 42).

Kıbrıs adasının geçici süreliğine İngiltere'ye devredilmesine sevinen Rumlar kısa bir süre sonra hayal kırıklığına uğramıştır. Çünkü Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin Osmanlı Devleti idaresinde sahip olduğu dini özgürlükler ve din adamlarına tanınan imtiyazları İngiliz idaresi kısıtlamıştır (Savrun, 2017, s. 11). Aslında yaşanan bu gelişmelerden hareketle İngilizlerin egemen olduğu yıllarda Kıbrıs Ortodoks Kilisesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun kendilerine tanıdığı ayrıcalıkları kaybetmiştir. Bu

²² Kıbrıs adasının Yunanistan ile birleşmesi fikri Rumların hayalini kurduğu "Megali İdea'nın" bir parçasıdır. Megali İdea ise şu anlama gelmektedir; "Megali İdea", "Büyük Fikir" manasına gelmektedir. Bu kelime bilhassa Yunanistan'ın doğusunda bulunan Rumların yaşamlarını sürdürdükleri yerleri Yunanistan ile birleştirmeyi gaye edinen milliyetçi siyasi bilinci ifade etmektedir. Bkz. Yalçın, E. (2017). Yunanların Bitmeyen İdeali: Megali İdea. *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (7), s. 34.

durumun temel nedeni ise İngilizlerin kendilerinden başka hiçbir grubun yetkin konumda olmasını istemediğinden kaynaklanmaktadır (Gazioğlu, 1996, s. 35).

Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin kaybettiği imtiyazlardan biri ise vergi toplama konusunda yaşanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde kilise, din vergisi ve bağış toplama hakkına sahipti. Dahası Osmanlı İmparatorluğu papazlara yardım bile etmekteydi. Fakat İngiliz yönetimi bu uygulamanın doğru olmadığını düşünmüş ve bu uygulamaya son vermiştir. Bunun sonucunda Kıbrıs Ortodoks Kilisesi ekonomik yönden problemler yaşamıştır (Gürel, 1984, s. 44-45).

İngiliz devlet adamlarından olan Winston Churchill 1907 yılında Sömürgeler Bakanlığı Müsteşarlığı görevini sürdürürken Kıbrıs adasını ekonomik yönden incelemek için adayı ziyarete gelmiştir. Bu durumu fırsat bilen Rumlar bir bildiri yayınlamış ve buna göre Winston Churchill aracılığıyla İngiltere'nin Kıbrıs adasını Yunanistan'a bağlamalarını talep etmiştir (Özcan, 2017, s. 519). Rumların bu bildirimlerine karşılık Winston Churchill Kıbrıs adası ile Yunanistan'ın ne tarihsel açıdan ne de coğrafi yönden herhangi bir şekilde bağlantısı olmadığını söylemiştir. W. Churchill, Kıbrıs adasında tarihsel süreç içerisinde yaşayan devletlerin Mısır, İran, Asur, Roma, Venedik, Ceneviz ve Osmanlı İmparatorluğu olduğunu dile getirmiştir. Dolayısıyla Yunanistan adada hiçbir zaman varlık göstermemiştir. Adada yaşayan insanların, buraya göç eden Yunanlılar ile Mısırlıların karışımından meydana gelen melez bir ırk olduğunu aktarmıştır. Fakat Yunanca, Rumların geleneklerine bağlı kalmasında önemli bir rol oynamıştır (Alasya, 1988, s. 132). Winston Churchill'in bu sözleri adada bulunan Müslümanlara rahat bir nefes aldırıştır.

Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin enosis²³ faaliyetlerinde öncü bir rol üstlenmesi kilise içerisinde birtakım problemleri meydana getirmiştir. Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nde geleneksel enosis destekçileri ile militan enosis destekçileri arasında bir mücadele yaşanmıştır. Kilise krizi olarak bilinen bu olay Girne ve Larnaka piskoposlukları arasında meydana gelmiş, bunun neticesinde kiliseye on yıl boyunca başpiskopos atanmamıştır. Aradan geçen on yılın ardından militan Hıristiyanların desteklediği Larnaka piskoposluğu, Girne piskoposluğuna galip gelmiş ve bunun

²³ Kıbrıs adasının Yunanistan ile birleşmesini belirtmek adına kullanılan bir kavramdır.

sonucunda Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin milliyetçi kanadı mücadeleyi kazanmıştır (Kızılyürek, 2002, s. 80-81).

Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nde olumsuzlukların yaşandığı bu esnada Ortodoksları memnun etmeyen bir durum da İngiltere'den gelmiştir. İngiltere, bilhassa Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'ne ve bu kilisenin din adamlarına verilen ayrıcalığın ortadan kaldırılmasını istemiştir (Göktürk, 2015, s. 303). Ayrıca İngiltere'nin Kıbrıs'ta görevlendirdiği Yüksek Komiser olan Wolseley, vazife başına geldikten sonra Kıbrıs adasındaki manastırları ve kiliseleri ziyaret etmiş kiliseye ait çok fazla arazinin olduğunu tespit etmiştir. Daha sonra rahiplerin ve keşişlerin herkes gibi vergi ödemesi gerektiğini vurgulamıştır (Şengil, 2021, s. 43). Aslında Yüksek Komiser Wolseley'in bu tavırla vermek istediği mesaj, İngiliz yönetimi çatısı altında kimseye ayrıcalık yapılmayacağını belirtmektir. Bu durum Kıbrıs adasında yaşayan Hıristiyanlara şaşırtıcı gelmiştir. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde herhangi bir problem olmadığı takdirde hiçbir şekilde din adamlarına ve mabetlere müdahalede bulunulmamıştır. Adada yaşayan Hıristiyanlar, İngilizlerin kiliseye bu şekilde müdahil olmasından hoşnut olmamışlardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat Devrine kadar olan sürede gayrimüslim halka zimmi hukuku uygulanmıştır. Buna göre gayrimüslim olan halkın inanç özgürlüğüne herhangi bir müdahalede ve millet sisteminin getirdiği anlayış ile ibadet, eğitim ve hukukla ilgili konularda cemaat yönetimini yetkili olarak görevlendirmiştir (Koyuncu, 2014, 36). Ancak İngiliz egemenliği döneminde Hıristiyan din adamlarının yetkileri büyük ölçekte kısıtlanmıştır. Sadece eşler arasında olası bir boşanma işlemi durumunda taraflardan ikisi veya sadece bir kişinin Ortodoks Rum olduğu durumlarda boşanma için kiliseye başvuru yapmasına izin verilmiştir. Tüm bu olan bitenin yanı sıra İngiliz egemenliği yönetiminde Rum halkı, kiliseye yaptığı yardımı kesmiştir. Çünkü yapılan bu yardımlarla Hıristiyan din adamlarının zenginleştiğini düşünmüşlerdir. Hıristiyan din adamları da bu duruma karşılık kiliseleri ibadete kapatmıştır (Şengil, 2021, s. 44).

Tüm yaşanan bu hadisenin bir sonucu olarak Hıristiyan din adamları eski ihtişamlı günlerini kaybetmiştir. Hıristiyan din adamlarının eski gücüne tekrardan kavuşabilmesi için Başpiskopos Sofroniyos, Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin geçmişini izah eden bir belge hazırlamıştır. Hazırlanan bu belgede Osmanlı İmparatorluğu yönetiminde din adamlarının hem bulunduğu toplumda hem de ait olduğu dini topluluk

içerisinde önde gelen bireyler olduğunu ancak İngiltere'nin adaya egemen olduğu dönemde ise bu durumdan uzaklaşıldığını aktarmıştır (Holland ve Markides, 2006, s. 167).

Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde Hıristiyan din adamlarının toplum nezdinde ön planda olmasının yanında aynı zamanda Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin de birtakım haklara sahip olduğu bilinmektedir (Vatansever, 2010, s. 1493). Adada yaşayan Hıristiyan din adamları Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde sahip olduğu bu ayrıcalıkları devam ettirebilmek adına birtakım şikâyetlerde bulunmuşlardır. Ancak Kavanin Meclisi'nde²⁴ çıkan karara göre Hıristiyan din adamlarına, manastırlara ve kiliselere tanınan ayrıcalıklar kabul edilmemiştir (Çelik, 2012, s. 205).

Yaşanan bu olumsuz gelişmeye ek olarak Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin kendi içerisinde yaşadığı olumsuz bir hadise de mevcuttur. Bu tartışma 5 Şubat 1899 yılında Baf Piskoposu Epifanes'in vefatından sonra yerine birisi atanmamışken Başpiskopos Sofroniyos'un sağlığını kaybetmesi bu olayın başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Kyrillos ve Girne piskoposluğu, aziz Barnabas'ın tahtına aday olmak için tartışmıştır (Storrs ve O'brien, 1930, s. 46). Bu dönemde 16 Mayıs 1900 tarihinde Kutsal Sinod toplanmış ve toplanmanın sonucunda birtakım kararlar alınmıştır. Buna göre:

1) Kilise Meclisi başpiskoposluk merciinin bütün haklarını kullanmakta özgürdür.

2) Başpiskopos ve Baf piskoposluğunun olmadığı durumlarda Kilise Meclisini Larnaka piskoposu, Girne piskoposu, Kikko başrahibi, Machaera başrahibi ve iki dini kâtip oluşturacaktır.

3) Kilise Meclisi'nin başkanlığını kıdemi en fazla olan piskopos yapar.

4) Kilise Meclisi, başkanın haricinde azami üç aza ile bir araya gelebilir.

5) Bir karara varılırken oy çoğunluğuna dikkat edilmektedir. Ancak oylamaların eşit olduğu durumlarda kararı kilise meclisi başkanı vermektedir.

6) Pazar günü ve resmi tatillerin haricinde Kilise Meclisi her gün toplanmalıdır.

²⁴ Kıbrıs adasının geçici bir süreliğine İngilizlere devredildiği dönemde kurulan Kavanin Meclisi, Kıbrıs adasının ilk parlamentosudur. Bkz. Samani, M. O. (2007). *Kıbrıs'ta Bir Sömürge Kurumu: Kavanin Meclisi: (1882-1931)*. Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

7) Kilise Meclisi'nin genel sekreteri kendi üyeleri arasından seçilmektedir. Aynı zamanda Kilise Meclisi'nin mührünü seçilen genel sekreter taşımaktadır.

8) Kilise Meclisi veya başpiskoposlukla ilgili herhangi bir doküman Kilise Meclisi'nin seçtiği genel sekretere gönderilir ve gönderilen bu dokümanı genel sekreter Kilise Meclisi'ne sunar.

9) Doküman oturum dışında alındıysa Kilise Meclisi'nin genel sekreteri, kilise üyelerini oturuma davet eder.

10) Kilise Meclisi, başpiskoposun sahip olduğu bütün yetkiyi kullanma hakkına sahiptir.

11) Herhangi bir karar hakkında oy çokluğu mevcut ise kabul edilen bütün kararlara başkan dâhil herkes imzasını atmalıdır.

12) Kilise Meclisi'nin dışındaki herhangi bir durum ile ilgili karar alındığında Kilise Meclisi'nin başkanı tarafından ve başpiskoposluk mührü ile duyurulur.

13) Söz konusu maddelerde yer alan kuralların dışarısında kalan konularda ise Kilise Meclisi karar verme hakkına sahiptir.

14) Bahsi geçen kurallar Kilise Meclisi tarafından çıkarılmış ve yayınlanmıştır (Şengil, 2021, s. 46).

Başpiskopos Sofroniyos, 22 Mayıs 1900 yılında vefat etmiştir. Onun vefatının ardından 21 Nisan 1909 yılına kadar başpiskoposluk makamı boş kalmıştır. Bu durum adada yaşayan Rumlar arasında sancılı bir dönemin başlamasına yol açmıştır (Storrs ve O'brien, 1930, 46-48). Sinod meclisi oy birliği ile başpiskoposluk ve Baf piskoposluklarının seçimlerini ertelemiş ve bu görevleri Sinod meclisinin yerine getirmesine karar vermiştir (Şengil, 2021, s. 47).

Bu dönemlerde Kıbrıs adasının Yunanistan'a bağlanması ile ilgili çalışmalarla ön plana çıkan en güçlü iki başpiskopos adayı Girne piskoposu ve Kitium piskoposuydu.²⁵ Sinod meclisi başkanı Kitium Piskoposu Kyrillos, kurallara uygun bir şekilde davranış sergilemediğinden dolayı başkanlığı bırakmış ve onun yerine

²⁵ Kitium Piskoposu Kyrillos söylediği şu cümleyle enosis destekçisi olduğunu da göstermiştir. Rum halkının asırlardan beri var olan hayallerini unutmayacağını, adada yaşamını sürdüren bütün Hıristiyanların isteğinin adanın Yunanistan ile birleşmesi olduğunu bunun gerçekleşmesinin ise Tanrı'ya ve İngiltere'ye bağlı olduğunu belirtmiştir. Bkz. Göktürk, T. B. (2016). *Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi ve Enosis Politikaları*. Gazimağusa. s. 51.

başkanlığı Girne piskoposu devralmıştır. Bu durumdan rahatsızlık duyan Kitium piskoposu taraftarları İstanbul Patrikliğinden bir temsilcinin gelip adada olan biten gelişmeleri kontrol etmesini istemişlerdir. Girne piskoposunu destekleyenler ise Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin bağımsız bir kilise olduğunu ve böyle bir durumun gerçekleşmesi halinde Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin zarar göreceğini düşündüklerinden dolayı bu teklife sıcak bakmamışlardır (Hill, 2016, s. 504).

Başpiskoposluk çekişmesi bu şekilde ilerlerken İngiltere, Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin iç işlerine müdahil olmak istememiş fakat İngiliz yönetimine yapılan şikâyetler nedeniyle kendisini daima işin içerisinde bulmuştur. Adada bulunan yüksek komiser, Kitium piskoposunun Yunanistan Kilisesi'nden hakemlik yapması için görevli çağırma isteğini Kıbrıs adasının Yunanistan ile birleştirme gayesiyle gerçekleştirilmiş adım olduğunu düşündüğünden dolayı bu durumu sakıncalı görmüştür. İngiliz yönetimi adanın iç işlerine karışılmasını bertaraf etmek adına İstanbul Patrikliği ve Yunanistan Devleti ile görüşmüştür. Bunun neticesinde Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin iç işlerine müdahil olunmaması hususunda anlaşılmıştır. İngiliz yönetimine bağlı görevlilerin düşüncelerine göre Kitium piskoposu çok hırslı bir karaktere sahip olmasının yanı sıra Kıbrıs adasının Yunanistan'a bağlanması konusunda istekli olan bir kişidir. Bu sebepten dolayı sinod meclisi ile birlikte hareket edilip piskoposluk meselesinin en kısa zamanda çözülüp seçimlerin yasal olduğu hususunda toplumun rahatlatılması gerektiği düşünülmüştür (Şengil, 2021, s. 47).

Kitium Piskoposu Kyrillos ve onun taraftarları başpiskoposluk seçimine dışarıdan gelecek herhangi bir etkileşimi kabul etmemiştir. Ancak Girne piskoposu bu durumu İstanbul Patrikliğine taşımıştır. Girne piskoposu, İstanbul Patrikliğinin verdiği karar ile birlikte başpiskopos seçilmiştir. Bu durum Kitium piskoposluğunu destekleyenler tarafından hoş karşılanmamıştır. Gelişen bu hadise üzerine iki grup arasında arbede yaşanmıştır. Yaşanan bu olaylar neticesinde adada başpiskoposluk konusunda ciddi bir kargaşanın yaşandığını gören Kavanin Meclisi kanun taslağı düzenlemiştir. 8 Nisan 1908 yılında mecliste başpiskoposluk meselesi tartışılırken verilecek olan kararın kilisenin iç işlerine karışılacağını düşünen Girne piskoposu taraftarları Kavanin Meclisinin önünde bir araya gelmiş ve başpiskoposluk binasının anahtarını istemişlerdir. Tam bu esnada Kitium piskoposunu destekleyenler de Kavanin Meclisinin önüne gelmiş ve bu iki grup arasında çatışma yaşanmıştır (Şengil, 2021, s. 48).

İngiliz idaresi 25 Mayıs 1908 yılında çıkarılan resmi gazetede yer alan habere göre başpiskopos seçimi ile ilgili kanunun yürürlüğe girdiğini ilan etmiştir. Başpiskoposluk seçimi ile ilgili kanun resmi gazetede yayınlandıktan sonra adadaki idare, söz konusu olan seçim için hazırlıklar yapmış ve kasabalara, köylere seçim ilanı göndermiştir. Fakat köylerde yaşayan insanların büyük bir çoğunluğu başpiskoposun İstanbul Patrikliği tarafından seçilmesinden dolayı bu durumu kabul etmemiştir. Girne piskoposunu destekleyenler, İngiliz idaresinin başpiskoposluk konusunda haksızlık yaptığını ileri sürerek süreci protesto etmişlerdir. Ancak Kudüs ve İskenderiye Patriklikleri, Girne piskoposunun seçilmesinin kilise kurallarına ters olduğunu iddia etmiştir. Başpiskoposluk seçimi ile ilgili karışıklıklar bu şekilde cereyan ederken İstanbul Patrikliği kanunlara göre yapılacak işlemleri kabul etmesiyle birlikte Girne piskoposunun istifası da kabul edilmiştir (Hill, 1952, s. 602-603). Girne piskoposunun istifasının kabul edilmesinden sonra 21 Nisan 1909 tarihinde 2. Kyrillos başpiskopos olarak atanmıştır (Storrs ve O'brien, s. 1930, s. 48).

II. Kyrillos başpiskopos olarak seçildiği 1909 yılından itibaren vefat ettiği yıl olan 1916 yılına kadar adanın başpiskoposu olarak görevine devam etmiştir. Onun başpiskoposluk yaptığı dönemlerde adada Rum milliyetçiliğinin izlerine rastlanmıştır. Hatta bazı yazarlara göre II. Kyrillos ilk Rum Milliyetçisi olan Kıbrıs başpiskoposudur. II. Kyrillos'un başpiskopos olarak görev yaptığı yıllarda kilise İngilizlere karşı tavrı almıştır. II. Kyrillos'un vefat ettiği 1916 yılının ardından başpiskoposluk görevine III. Kyrillos geçmiştir. III. Kyrillos, II. Kyrillos'un aksine başpiskoposluğunun ilk dönemlerinde İngiliz yanlısı bir politika izlemiştir. Ancak daha sonraki yıllarda bu tavrından vazgeçmiştir. II. Kyrillos Rum milliyetçiliği özelliği ile ön plana çıkarken III. Kyrillos dini makamı olan başpiskoposluğu ile ön plana çıkmıştır. Hatta III. Kyrillos, adanın Yunanistan'a bağlanma fikrini kilisenin dışında tutup kiliseyi siyasi konulara dâhil etmemesinden dolayı Kıbrıs adasının seçkinleri tarafından olumsuz karşılanmıştır (McGuckin, 2013, s. 173).

Tarih 16 Kasım 1933'ü gösterdiğinde Başpiskopos III. Kyrillos hayatını kaybetmiştir. Gelişen bu olayın akabinde İngiliz yönetimi başpiskopos seçiminin yapılmasına müsaade etmemiştir. Çünkü başpiskopos seçiminin yapılabilmesi için Kitium ve Girne piskoposlarının Kıbrıs adasına dönmesi gerektiğini belirtmiştir. Aksi

takdirde başpiskoposluk seçiminin yasal olmayacağını dile getirmişlerdir²⁶ (Göktürk, 2015, 320). Kıbrıs adasında başpiskoposluk seçiminin yapılamamasından dolayı aziz Barnabas'ın tahtı bir süre boş kalmıştır (Mayes, 1981, s. 20).

III. Kyrillos'un vefatının ardından başpiskoposluk makamına Leontios vekillik yapmıştır. Kıbrıs adasında bu hadiseler yaşanırken 1931 yılında adadan sürgün edilen Kition Metropoliti Nikodemos Mylonas ve Girne Metropoliti Makarios Myrantheus adada mevcut değillerdi. Başpiskopos vekili Leontios, seçimlerin sağlıklı bir şekilde yerine getirilebilmesi için İngiliz yönetiminden Kition ve Girne başpiskoposlarının adaya gelmesi için istekte bulunmuşsa da herhangi bir sonuca ulaşamamıştır. Çünkü sömürgeler bakanı Cunliffe-Lister'a verilen tavsiye, başpiskoposluk seçiminin yapılabilmesi için başpiskoposların adada bulunmasına gereksinim olmadığı yönünde bilgi verilmiştir. İstanbul Patriği II. Photios, Atina başpiskoposu ve İskenderiye patriğinin görüşlerine göre başpiskoposluk seçimi için oyların uzaktan da verilebileceği yönündeydi. Ancak Kition Başpiskoposu Nikodemos Mylonas 13 Eylül 1937 yılında Kudüs'te sürgünde iken yaşama gözlerini yummuştur (Hill, 2016, s. 517).

III. Kyrillos'un vefatından sonra başpiskoposluk makamının vekili olan Leontios, uzun yıllar boyunca bu makamı geçici süreliğine idare etmiştir. 1947 yılına gelindiğinde ise İngiliz yönetimi başpiskoposluk seçiminin yapılmasına karşı çıkmamış ve 1947 yılının Haziran ayında AKEL'in²⁷ desteğiyle Leontios başpiskopos seçilmiştir (Hamatsou, 2016, s. 141). Girne piskoposu bu duruma itiraz etmiş ancak ekümenik patriğin mümessili olan Terkos metropoliti, yaptığı çalışmalarla birlikte seçmenlerin bu durumu kabul etmesini sağlamıştır. Bunun sonucunda başpiskoposluk makamında meydana gelen sorun çözüme kavuşmuştur. Bu seçimin sonunda başpiskoposluk makamında meydana gelen buhranlı dönemin geride kalmasının yanı

²⁶ Bu dönemde Hıristiyan din adamlarının özellikle de Girne Başpiskoposunun ve Kition Başpiskoposunun yönetime isyan faaliyetleri önemli bir başkaldırı hareketidir. Bu isyanın önüne geçmek için olayların faillerinin Kıbrıs'ın dışına sürgün edilmesi düşünülmüştür. Bu sebepten ötürü başta Kition Başpiskoposu olmak üzere isyan faaliyetinde bulunan diğer kişiler İngiltere'ye ve Cebelitarık'a ömür boyu sürgün edilme cezası verilmiştir. Bkz. Göktürk, T. B. (2015). Rum Ortodoks Kilisesi'nin Kıbrıs'ta Karar Alma Sürecine Etkisi. *Çağdaş Türkiye Tarih Araştırmaları Dergisi*, 15 (30), 318. Bununla birlikte bu isyan girişimleri içerisinde önemli bir paya sahip olan bir diğer Hıristiyan din adamı olan Girne Kition Başpiskoposu Mylonas Kudüs'e sürgün edilmiştir. Bkz. Hill, G. (2016). *Kıbrıs Tarihi Osmanlı ve İngiliz İdaresi Dönemi 1571-1948*. (Çev: N. C. Serbest). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları. s. 517.

²⁷ 1926 yılında Kıbrıs'ta kurulan ve Kıbrıs adasının Yunanistan ile birleşmesini amaçlayan komünist bir siyasi partidir.

sıra koyu bir enosis taraftarının başpiskopos olarak seçilmesi oldukça önemli bir husustur (Hill, 2016, s. 519).

Leontios, başpiskopos olarak göreve geldikten bir ay sonra hayatını kaybetmiştir. Leontios'un ani ölümünden sonra yerine yaşlı ve anti-komünist olan Girne Piskoposu II. Makarios başpiskopos olarak seçilmiştir (Hamatsou, 2016, 141, s. 142). II. Makarios'un vefatının ardından 18 Ekim 1950 yılında Michael Mouskos başpiskopos seçilmiştir. Michael Mouskos başpiskopos seçildiğinde otuz yedi yaşındaydı. Bu tarihten itibaren Kıbrıs halkının hem dini hem de etnik açıdan önderliğini üstlenmiştir. Michael Mouskos, başpiskopos olarak göreve başladıktan sonra III. Makarios olarak anılmıştır (Şahin, 2020, s. 32).

Kıbrıs adasının İngiltere'ye devredildiği 4 Haziran 1878 yılından itibaren adada yaşayan Ortodoks Rumlar enosis hayali ile birlikte adada bulunan Türklere karşı olumsuz bir tavır alınmıştır (Yüksel, 2009, s. 162-163). Bunun haricinde Kıbrıs Ortodoks Kilisesi, İngiliz yönetiminden her fırsatta adanın Yunanistan'a bağlanmasını talep etmiştir. Fakat Yunanistan'ın bu isteklerini İngiliz yönetimi reddetmiştir. Bu sebepten dolayı Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin de katkılarıyla İngiliz idaresine karşı ayaklanma başlatılmıştır (Göktürk, 2008, s. 337-338). 11 Şubat 1959 yılında Türkiye, İngiltere ve Yunanistan arasında imzalanan Zürih Anlaşması ve 19 Şubat 1959 yılında Türkiye, İngiltere ve Yunanistan arasında imzalanan Londra Anlaşması ile Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuştur (Aydoğdu, 2014, 97). 16 Ağustos 1960 yılında ise Türk-Rum ortaklığına dayanan Kıbrıs Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Böylece 4 Haziran 1878 yılından itibaren adada var olan İngiliz idaresinin varlığı sona ermiştir (Yellice, 2018, s. 319). İmzalanan bu anlaşmalar ile birlikte adada barışın sağlanması amaçlanmış olsa da adada sükûnet sağlanamamıştır. Çünkü Rumlar enosis düşüncesinden hiçbir zaman vazgeçmemiştir. Georgios Grivas²⁸ isimli subayın 1955 yılında kurmuş olduğu ve siyasi liderliğini Başpiskopos III. Makarios'un üstlendiği EOKA Türklere kan kusturmuştur. 1959 yılında imzalanan Zürih ve Londra Anlaşmaları, Rumların enosis düşüncesine engel

²⁸ 6 Haziran 1897- 27 Ocak 1974 yılları arasında yaşamıştır. Emekli bir Yunan yarbayı olan Georgios Grivas EOKA'nın askeri lideridir. Bkz. Durbilmez, B. (2013). Tarihi Gerçeklerin Aşık Edebiyatına Yansıması Bağlamında Türk Mukavemet Teşkilatı ve Kıbrıs Mücahitleri. *Folklor/Edebiyat*, 19 (76), s. 177.

olduğundan dolayı Akritas Planı²⁹ yürürlüğe geçirilmiştir. Bu plan ile adada yaşayan Türkler Kıbrıs'tan uzaklaştırılmaya çalışılmıştır (Yücel, 2021, 106).

4.2.4. 1960 Yılı Sonrası Kıbrıs Ortodoks Kilisesi

1959 yılında imzalanan Londra Antlaşması ile İngiltere, Yunanistan ve Türkiye Cumhuriyeti devletlerinin güvencesi altında Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması kararlaştırılmıştır. Buna göre adada huzuru sağlamak adına Kıbrıs Cumhuriyeti'ne zarar verebilecek bütün planlardan ve düşüncelerden vazgeçilmiştir. Bunun sonucunda 16 Ağustos 1960 yılında hazırlanan anayasanın uygulanmasıyla birlikte Türklerden ve Rumlardan oluşan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin temelleri atılmıştır.

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Anayasası'na göre, ülke başkanlık sistemiyle yönetilecektir. Cumhurbaşkanı Rumlardan Cumhurbaşkanı yardımcısı ise Türklerden 5 yıl boyunca görev yapmak üzere seçilecektir (Güler, 2004, 107). Gerçekleştirilen bu seçimin sonucunda 3 Aralık 1959 yılında Fazıl Küçük Cumhurbaşkanı yardımcısı seçilmiştir. 13 Aralık 1959 yılında yapılmış olan Rum tarafının seçim sonucu ise 14 Aralık 1959 yılında açıklanmış ve Başpiskopos Makarios o gün Cumhurbaşkanı olmuştur (Tayhani, 2017, s. 13).

1960 yılından sonraki süreçte Kıbrıs adasında meydana gelen siyasi gelişmeler bu şekilde cereyan etmiştir. Kıbrıs Ortodoks Kilisesi, söz konusu olan siyasi gelişmelerin her zaman odak noktasında olmuştur.

Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'ne baktığımız zaman özellikle 1960 yılı ve sonrasındaki süreçte Makarios'un kilise açısından oldukça önemli bir şahsiyet olduğu gözlemlenmektedir. Çünkü Makarios, 1960 yılından vefat ettiği 3 Ağustos 1977 yılına kadar Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin başpiskoposluk görevini ifa etmiştir (Coşkun, 2018, s. 137). Bu açıdan Makarios, adada yaşayan Rumların lideri konumunda olmuştur.

Makarios'un vefatının ardından yerine başpiskoposluk görevini gerçekleştirmek için Yennadios geçmiştir. Bu arada Makarios'un başpiskoposluk

²⁹ Kıbrıs adasında yaşayan Türklerin tamamen ortadan kaldırılarak Kıbrıs adasının Yunanlaştırılmasını amaçlayan plandır. Bkz. Keser, U. (2015).Kıbrıs'ta Ermeni Toplumuna Kesitsel Bir Bakış: 1915-1963. *TESAM Akademi Dergisi*, 2 (1), s. 51.

görevinin haricinde cumhurbaşkanlığı görevi de bulunuyordu. Onun vefatının ardından cumhurbaşkanlığı görevine Nicos Sampson getirilmiş ve çiçeği burnunda olan Başpiskopos Yennadios'un huzurunda yemin ederek görevine başlamıştır (Denizli, 2020, s. 162). Göreve gelen bir cumhurbaşkanının, başpiskopos huzurunda yemin ettikten sonra göreve başlaması, kilisenin siyasi meseleler konusunda ne kadar önemli bir rolünün olduğunun da bir göstergesidir. Bu açıdan baktığımızda Kıbrıs Ortodoks Kilisesi, adanın politik meseleleri hakkında oldukça belirleyici bir rol üstlenmiştir.

Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin başpiskoposları, "Kıbrıs Sorunu" adı verilen problemin odak noktası olmuştur. Örneğin Makarios "Kıbrıs'ı enosis'e yakın bir konuma getirdim bundan gerilemeyiniz" demiştir. Makarios'un bu açıklamasından sonra Kıbrıs Ortodoks Kilisesi, adanın yöneticilerini baskı altına almıştır (Göktürk, 2015, s. 338). Başka bir örnek verecek olursak 12 Kasım 2006 yılında başpiskoposluk töreni esnasında II. Hrisostomos'un söylemleri oldukça çarpıcıdır. Buna göre dini törenlerin adanın kuzeyinde yapılmasına dek ve Beşparmak Dağları ve Girne Kalesi'nde Yunanistan bayrağı dalgalanana kadar mücadelelerini devam ettireceklerini belirtmiştir. Bunun haricinde Hrisostomos 2010 yılında Paskalya bayramı dolayısıyla yaptığı açıklamada adanın kurtuluşunun toplumların bir araya gelmesiyle olmadığını mücadele edilmesi gerektiğini dile getirerek bu konudaki tavrını ortaya koymuştur (<http-6>, E.T. 23.05.2023). Bu bilgidен hareketle Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi'nin siyasi yönden etkin bir konumda olduğu anlaşılmaktadır. Rumların sahip olduğu aşırı milliyetçilik düşüncesinden dolayı tarihsel süreç içerisinde adada huzur sağlanamamıştır. Bilhassa İngilizlerin adaya egemen olduğu dönemde Kıbrıs adasını Yunanistan ile birleştirme çabaları, askeri yönden yapılan darbeler sonucu adada sükûnet kalmamıştır. Bu durum Kıbrıs adasının 1974 yılında ikiye bölünmesine kadar devam etmiştir. Ancak Rumlar adanın Yunanistan ile birleştirilmesi düşüncesinden hiçbir zaman vazgeçmemiş ve Kıbrıs Ortodoks Kilisesi de bu amaca hizmet etmekten geri durmamıştır.

Bu durum günümüzde de devam etmektedir. Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi'nin Başpiskoposu II. Hrisostomos'un düşmanca söylemleri, adadaki Türklerin varlığından rahatsız olduğunu göstermektedir. II. Hrisostomos, Kathimerini gazetesine verdiği demeçte adadaki Türk varlığından duyduğu rahatsızlığı dile getirmiş, Rumların Kıbrıs adası ile ilgili olan düşüncelerinin hiçbir zaman değişmediğini ve değişmeyeceğini

söyleyip Kıbrıs Türklerini azınlık olarak görmeye devam ettiğini belirtmiştir (http-7, E.T. 23/05/2023). II. Hrisostomos'un Kasım ayında vefat etmesinin ardından Baf Piskoposu Georgios, Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin başpiskoposu seçilmiştir. Başpiskopos Georgios, cübbesini giyer giymez yaptığı konuşmasında Türkiye Cumhuriyeti'ni işgalci olarak gördüğünü ve Kıbrıs'ta bulunan Rumlara haklarının verilmediği sürece hiçbir karara imza atmayacağını söylemiştir (http-8, E.T. 28.10.2023).

Kıbrıs Ortodoks Kilisesi tarihin her döneminde bu tavrını sürdürmüştür. Örneğin, 24 Nisan 2004 tarihinde oylamaya sunulan iki kurucu devletten oluşan bir federasyon fikrini ortaya atan Annan Planı'nda³⁰ da kilisenin etkileri görülmektedir. Çünkü Kıbrıs Ortodoks Kilisesi, söz konusu olan planı destekleyenlerin öldükten sonra cennete giremeyeceklerini dile getirmiştir (Dinçer, 2019, s. 64). Bunun üzerine Annan Planı'na Kıbrıs'ın kuzey kesiminin %64,9'u evet oyu kullanırken Kıbrıs'ın güney kesiminden ise % 75,8'lik hayır oyu kullanılmıştır (Kasım, 2007, 64).

Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin başpiskoposluk merkezi için ise şöyle bir bilgi yer almaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Lefkoşa'yı fethetmesiyle birlikte Lefkoşa kenti Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin başpiskoposluk merkezi olmuştur (Çoruh, 2021, s. 561). Bu durum geçerliliğini hala korumaktadır.

Sakrament açısından Kıbrıs Ortodoks Kilisesi, 7 temel sakrament olan vaftiz, evharistiya, konfirmasyon, nikah, rahip takdisi, hasta gizemi ve günah itirafını kabul etmektedir (Yıldırım, 2008, s. 115). Bununla birlikte Kıbrıs Ortodoks Kilisesi, manastırlara büyük önem vermiştir. Apostolos Andreas Manastırı ve St. Barnabas Manastırı adada ön planda olan manastırlar arasındaki yerini almaktadır (Karabulut, 1988, 220).

1974 yılında gerçekleşen harekât sonucu Kıbrıs adası, K.K.T.C. ve G.K.R.Y. olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bu ayırım sonrası Türklerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerdeki kiliseler, camiye çevrilmiştir. Bununla birlikte Kıbrıs Ortodoks Kilisesi 1974 yılında kurulan Orta Doğu Kiliseleri Meclisi'nin bir üyesidir (Adıbelli, 2013, s. 155).

³⁰ Birleşmiş Milletler genel sekreteri Kofi Annan tarafından ortaya atılan, adada bulunan iki ayrı toplumu tek devlet etrafında birleştirmeyi amaçlayan plandır. Ayrıca Bkz. http-9, (E.T. 23.05.2023).

4.3.Kıbrıs Katolik Kilisesi

4.3.1. Kıbrıs Adasında Katolik Kilisesi'nin Öncüleri: Lusignan ve Venedik İdaresinde Kıbrıs Katolik Kilisesi

Katoliklerin, Kıbrıs adasına gelmesinin arka planında Müslümanlara yönelik gerçekleştirilen savaşların etkisi büyüktür. Bu savaşların içerisinde Haçlı seferleri oldukça önemlidir. Çünkü Hıristiyan dünyası açısından önemli olarak görülen Hz. İsa'nın (a.s.) dünyaya geldiği ve onun validesi Hz. Meryem'in ve havarilerinin yaşadığı Kudüs topraklarının 1187 yılında Selahattin Eyyubi tarafından fethedilmesi Avrupa'yı derinden sarsmıştır. Hıristiyan âlemi bu toprakların Müslümanların elinden alınması için hareket başlatmıştır. Bu noktada III. Haçlı seferinin yeri yadsınamaz derecede önemlidir (Karakuş, 2021, s. 46).

Hıristiyanlar, III. Haçlı seferlerine büyük bir orduyla hazırlanmışlardır. Bu savaşa Almanya, Fransa ve İngiltere gibi Avrupa'nın büyük devletleri önemli ölçüde destek vermiştir. Kıbrıs adası açısından İngilizlerin buradaki rolü çok önemlidir. Çünkü İngiliz kralı Arslan Yürekli Richard donanmasıyla birlikte Limasol limanına çıkmış ve 1191 yılında Lefkoşa'yı ele geçirerek adada hüküm süren İsak Kommenos'un egemenliğine son vermiştir. 1192 yılına gelindiğinde ise İngiltere Kıbrıs'ı 100.000 altın karşılığında Kudüs Kralı olan Guy de Lusignan'a satılmıştır. Kudüs'ten gelen tek kişi Lusignan değildi. Selahattin Eyyubi'nin Kudüs ve Suriye'yi fethetmesinden sonra bu bölgeden gelen haçlılar da Kıbrıs adasına gelmiş ve adada idareci konumunda bulunmuşlardır. Bu dönemlerde Katolikler, adada yaşayan Rumları egemenliği altına almıştır. Aynı zamanda Kıbrıs Katolik Kilisesi, Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin papazlarını zorunlu bir şekilde Kıbrıs Katolik Kilisesi'ne bağlamıştır. Böylece Kıbrıs Katolik Kilisesi, Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nden daha üst bir konuma gelmiş ve bunun sonucunda adada Kıbrıs Ortodoks Kilisesi adeta yok sayılmıştır (Turan, 1964, s. 213-214).

Kıbrıs adasında Katolikliğin başlangıç noktasında Guy de Lusignan dönemi önemlidir. Ancak Guy de Lusignan'ın kardeşi olan Amaury Dönemi'nde Katolik Kilisesi açısından çok daha önemli bir gelişme yaşanmıştır. Çünkü bu dönemde Roma İmparatorluğu, Amaury'nin krallığını tanımış ve yine bu dönemde başka bir önemli gelişme olan Kıbrıs Katolik Kilisesi kurulmuştur (Coureas, 1997, 3). Lefkoşa, Mağusa, Baf ve Limasol şehirlerinde kurulan piskoposluklar Kıbrıs Katolik Kilisesi'ne

bağlanmıştır. Bu piskoposlukların tüm ihtiyaçları Kıbrıs Ortodoks Kilisesi tarafından karşılanmıştır (Newman, 1940, s. 108).

Katoliklerin adaya gelmesiyle birlikte Katolik Kilisesi, adanın Katolikleşmesini sağlayan çalışmalar yapmıştır. Bunun haricinde Katolik Kilisesi'nin yaptığı bir diğer çalışma ise Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'ni kendi bünyesine katmak olmuştur. Bunun sonucunda adadaki Ortodoks piskoposluklarının sayısında düşüş meydana gelmiştir (Hill, 1952, s. 46-47). Böylece Kıbrıs Katolik Kilisesi adadaki en güçlü Hıristiyan cemaat olma yolunda hızla ilerleme kat etmiştir (Çevikel, 2000, s. 19).

Lusignanlar Dönemi'nde Katolik Kilisesi'nin durumu genel itibariyle bu şekildedir. Genel durumdan farklı olarak özellikle Papa IV. İnnocent Dönemi diğer dönemlere göre daha hoşgörülü bir dönem olmuştur. Çünkü Papa IV. İnnocent adada bulunan gruplara karşı ılıman bir tavır sergilemiştir. Ancak onun vefatının ardından Papa IV. Alexander Dönemi'nde eski düzen tekrar benimsenmiştir.

Lusignan Devleti'nin son kraliçesi olan Caterina Cornaro 1489 yılında adayı Venediklilere devretmiş ve bunun sonucunda adada Lusignan idaresi sona erip yeni dönem olan Venedikliler Dönemi başlamıştır (Gülmez, 2022, s. 197).

Katolik olan Venediklilerin adaya gelmesiyle birlikte Lusignan Dönemi'nde var olan düzen devam etmiştir. Daha önceki dönemlerde olduğu gibi Katolikler, Ortodoksları maddi ve manevi olarak tahakkümü altına almıştır. Bu dönemde Katolik Kilisesi, Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'ne ait mallara el koymuş ve Ortodoks din adamlarının ayrıcalıklarını kaldırmıştır (Alasya, 1988, s. 20).

Kısacası Venedikliler Dönemi'nde de Kıbrıs'taki Ortodokslar zorlu bir süreç geçirmiştir. Ada halkına yapılan ekonomik baskının yanı sıra sosyokültürel yönden de baskı gören ada halkı oldukça müşkül bir duruma düşmüştür.

Kıbrıs adasında durum bu şekilde ilerlerken Kıbrıs halkı içinde bulunduğu bu olumsuz durumdan kurtulmak için Venediklilere karşı Osmanlı İmparatorluğu'ndan yardım istemiştir. Bunun sonucunda Osmanlı İmparatorluğu, 1571 senesinde adaya hâkim olmuştur (Savcı, 2021, s. 6).

4.3.2. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde Kıbrıs Katolik Kilisesi

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1571 yılında Kıbrıs adasını fethetmesine kadar geçen sürede Katolikler, adayı sömürmüş ve halktan ağır vergiler almıştır (Alasya, 1988, s. 20). Osmanlı İmparatorluğu'nun adaya gelmesiyle birlikte Katoliklerin yaptığı zulme son verilmiş ve Katolik din adamları adadan çıkarılmıştır. Bu dönemden sonra adada yaşayan Katoliklerin bazıları Kıbrıs adasından farklı bölgelere göç etmiş bazıları da Ortodoksluğu veya İslam dinini benimseyerek adada yaşamını sürdürmeye devam etmiştir. Bu grup ilerleyen süreçlerde Linobambakiler olarak anılacak olan gruptur (Goold-Adams, 2007, s. 52-54). Kıbrıs adasındaki bazı kiliseler camiye dönüştürülmüş bazı kiliseler ise Ortodoksların hâkimiyetine bırakılmış hatta bu kiliselerden bir tanesine de Ermeni Grogeryen kilisesi sahip olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde adada bulunan Katolik Kilisesi'ne ait olan mabetleri incelediğimizde Lefkoşa'da bulunan Katolik Kilisesi ile Larnaka'da bulunan Fransiskan³¹ Manastırı örnek olarak gösterilebilir (Jennings, 1993, s. 156). Bu dönemde ibadethanelerin haricinde Katoliklere ait okulların adada mevcut olduğu bilinmektedir. Örneğin 1646 yılında kurulan Terra Santa Koleji, Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde inşa edilen bir okuldur.

Tanzimat Devri'nde ise Kıbrıs adasında yaklaşık 1000 civarında Katolik Kilisesine mensup insanların var olduğu bilinmektedir (Ross, 1910, s. 10). Söz konusu olan Katolikler, ticaret yapmak amacıyla adanın sahil kentlerinde ve adanın merkezi olan Lefkoşa'da yaşamlarını sürdürmüşlerdir (Papadopoulos, 1965, s. 88).

1870 yılındaki Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti Salnamesi'nin adayı konu edinen başlığında ise Katoliklerin, Tuzla şehrinde kilisesinin olduğunu ve bu kilisesinin liderinin Mikaili Cirelli Efendi olduğu kayıt altına alınmıştır (Samani, 2006, s. 119).

4.3.3. Adanın İngiltere'ye Devredilmesi ve İngiltere Dönemi'nde Katolik Kilisesi

İngilizlerin adayı devir aldığı döneme bakacak olursak Katolik nüfus takriben 1.000 kişiye yakındı. 1881 yılında gerçekleştirilen nüfus sayımında ise Katolik

³¹ Assisili Aziz Francis tarafından 1209 yılında kurulan yoksulluğu ilke olarak benimseyen tarikattır. Bkz. Gündüz, Ş. (1998). *Din ve İnanç Sözlüğü*. (1. Baskı). Ankara: Vadi Yayınları. s. 133.

nüfusunda önceki sayıma göre yaklaşık 250-300 kişilik artış gerçekleşmiştir (Papadopoulos, 1965, s. 79).

Aradan geçen 10 yılın ardından yeniden nüfus sayımı yapılmış ve adada yaşayan Katoliklerin sayısında düşüş gözlemlenmiştir. 1891 yılında yapılan nüfus sayımına göre Katoliklerin büyük çoğunluğu Larnaka, Lefkoşa ve Limasol'de yaşamıştır. Kıbrıs adasında 10 yılın ardından yeniden bir nüfus sayımı yapılmış ve adada bulunan Katoliklerin sayısında önceki dönemde olduğu gibi düşüş devam etmiştir. Bu dönemde her 10 yılda bir adada nüfus sayımı yapılmış ve Katoliklerin sayısı her nüfus sayımında bir dönem önceki sayıya kıyasla daha da azalmıştır (Çelik, 2012, s. 266-267).

1921 yılında yapılan nüfus sayımında önceki yıllardan farklı olarak adada yaşayan Katolik nüfusunda artış yaşanmıştır. Bunlarında büyük çoğunluğu Lefkoşa, Limasol ve Larnaka'da yaşamıştır. Bunların haricinde olanlar ise Girne, Mağusa, Baf ve adanın diğer şehirlerinde yaşamışlardır. 1931 yılında gerçekleşen nüfus sayımında ise adadaki Katoliklerin sayısında yine gerileme yaşanmıştır. 1946 yılına geldiğimizde adadaki Katoliklerin sayısı 1.000'i geçmiştir. (Hadjilyra, 2012, s. 16). Bu dönemlerde adadaki Katolik nüfusunun oranında artmalar ve azalmalar meydana gelmiş ancak büyük çaplı bir değişiklik olmamıştır. Bununla beraber İngilizlerin Kıbrıs adasında bulunduğu sürede Katolikler ekonomi, diplomat, otel işletmeciliği, sağlık ve ticaret gibi mesleklerle yakından ilgilenmişlerdir (Hadjilyra, 2012, s. 10).

4.3.4. 1960 Yılı ve Sonrası Kıbrıs Katolik Kilisesi

Kıbrıs Cumhuriyeti devleti kurulduktan sonra devletin anayasası 1960 senesinde ilan edilmiştir. Bu anayasaya göre Türk veya Rum olmayan vatandaşlara, başka bir deyişle adada yaşayan Ermenilere, Katoliklere ve Mârûnîlere istedikleri gruba geçme hakkı tanınmıştır (Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası, 1960, Kısım 1, Madde 2/3). Hristiyanlar, kendilerine daha yakın gördüğü ve aralarında bulunan din birliğinden dolayı Rumlarla beraber olmayı tercih etmiştir (Akçalı, 2007, 59). Benito Antonio Mantovani, 1991 yılında gerçekleştirilen Temsilciler Meclisi'nde Latin Katolik Cemaati'nin temsilcisi olarak seçilmiştir (<http-10>, E.T 22.06.2023).

Katolikler'in adaya gelmesinde Lusignanlar ve Venedikliler Dönemi oldukça önemlidir. Bunlardan Lusignanlar Fransız kökenliken Venedikliler İtalyan'dır.

Fransa ve İtalya Latin olan uluslardan birisidir. Dolayısıyla adada bulunan Katolik Kilisesi için Latin Katolik Kilisesi ifadesi de zaman zaman kullanılmaktadır. Ancak bu grup, kendilerinin Latin olarak tanımlanmasını eksik bulmaktadır. Çünkü kendilerinin Roma Katolikleri olarak anılmasının daha doğru olduğunu savunmaktadır (Bal, 2017, s. 14).

Adada bulunan Katolikler sayı bakımında Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde düşüş yaşamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun adayı kaybetmesinden sonra başlayan İngiltere Dönemi'nde bu durum tersine dönmüştür. Adada İngiliz Dönemi'nin bitmesinden sonra Kıbrıs Cumhuriyeti Dönemi'nde nüfus açısından Katolikler, 1963 yılında meydana gelen Akritas Planı gibi adanın huzurunu bozan olaylardan olumsuz olarak etkilenmemiştir. Ancak 20 Temmuz 1974 yılında düzenlenen Kıbrıs Barış Harekâtından sonra Girne, Mağusa ve Lefkoşa'dan takriben 30 aile göç etmiştir. Son 30-35 yılda ise Avrupa, Güneydoğu Asya ve Latin Amerika'dan göç eden Katoliklerin Kıbrıs'a yerleşmesiyle birlikte adadaki Katolik nüfusunda artış meydana gelmiştir. 19. yüzyılın yarısında adada takriben 500 Latin Katolik yaşıyorken 1881-1946 yılında 800-1.200 arası Latin Katolik yaşamını sürdürmüştür. 1960 yılında ise gerçekleştirilen nüfus sayımına göre adada toplam 4.505 Latin Katolik bulunmaktadır. Bu rakamın 1.709 kişisini İngiliz Katolikler, 2.796 kişisini ise Akdeniz kökenli Katolikler oluşturmaktadır. Bunların %50'si Lefkoşa'da, %35'i Limasol'de, %10'u Larnaka'da, %5'i Baf ve bazı köylerde yaşamlarını sürdürmüştür. Bunun haricinde ada nüfusundan sayılmayan, adada geçici olarak varlığını sürdüren Katolikler de sayıma dâhil edildiğinde yaklaşık 15.000 Katolik nüfusun adada var olduğu tespit edilmiştir (Hadjilyra, 2016, s. 15-16).

Adada yaşayan Katolikler, Türkler ve Rumlar arasında meydana gelen gerilimden etkilenmeden yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Hatta bu durumun bir göstergesi olarak adada yaşayan Katoliklerin kendilerine ait mabetleri ve okulları bulunmaktadır. Buralarda herhangi bir problemle karşılaşmadan faaliyetlerini sürdürmektedirler. Adada bulunan Katolik kiliselerine örnek verecek olursak şunları söyleyebiliriz: Lefkoşa'da Church of the Holy Cross, Limasol'de Church of St. Catherine, Larnaka'da Church of St. Mary of the Graces ve Baf'ta bulunan Chrisopolitissa Church and Saint George Kilisesidir (<http-11>, E.T 24.06.2023). Kıbrıs Katolik Kilisesi, Kudüs Patrikliği'ne bağlıdır. Kudüs Latin Patrikliği sadece Orta

Doğu'daki Araplardan sorumlu değildir. Kudüs, İsrail, Ürdün ve Kıbrıs dâhil Orta Doğu'daki tüm Latinlerin bağlı olduğu bir konumdadır (Türkan, 2013, s. 57).

Eğitim açısından ise adada Katoliklere yönelik eğitim veren iki okul mevcuttur. Bunlar Saint Mary's School ve Terra Santa College'dir. Saint Mary's School, Fransızken Rahibeler tarafından bir kız okulu olarak 1923 yılında kurulmuştur. Terra Santa Koleji ise 1646 yılında adada Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği döneminde kurulmuştur. Bu okullar oldukça kaliteli eğitim vermektedir. Bu okullardan Saint Mary's School, İngilizce, Yunanca, Fransızca ve İtalyanca eğitim vererek öğrencilerine bu dört dili öğretmeyi amaçlamaktadır. Terra Santa College ise öğrencilerine futbol, hentbol, basketbol gibi alanlarda sportif yönlü olmalarına olanak tanırken aynı zamanda muhasebe, bilgisayar ve bilimsel disiplinler alanlarında öğrencilerini eğitmektedir. Okulun akademik personel kadrosu ise Yunan, İngiliz ve Amerikan üniversitelerinin nitelikli mezunlarından oluşmaktadır (http-12, E.T. 25.06.2023)

Latin Katoliklerin Kıbrıs adasındaki başlıca eserleri şunlardır: Otello Kalesi, Bellapais Manastırı, Bufavento Kalesi, Kantara Kalesi, kiliseden camiye çevrilen Lala Mustafa Paşa Camii Latinlerin Kıbrıs'taki eserleri olarak zikredilmektedir.

Adada yaşayan Latinlerin Latin Catholics of Cyprus adında bir sayfası mevcuttur. Bu sayfa sayesinde adada kendilerini ilgilendiren konular hakkında bilgi sahibi olmaktadır. Örneğin adadaki Katolikleri ilgilendiren sıcak gelişmeler, Katoliklerin Kıbrıs'taki tarihi, adadaki Katolik okullar, kiliseler gibi konular hakkında malumat sahibi olma imkânı bulunmaktadır (http-13, E.T. 25.06.2023).

4.4. Adada Bulunan Diğer Hıristiyan Gruplar

4.4.1. Mârûnîler

Mârûnî isminin kökeni, "Maran" sözcüğünden gelmektedir. Bu kelime Rabbimiz İsa Mesih manasına gelen bir tabirdir (Yıldırım, 2013, s. 2). Bu cemaatin kökeni 4. yüzyılın ikinci yarısında yaşayıp 5. yüzyılın ilk dönemlerinde hayatını kaybeden aziz Maron'a dayanmaktadır (Taşpınar, 2003, s. 71). 451 yılında düzenlenen Kadıköy Konsili Mârûnî Kilisesi tarihi açısından oldukça önemlidir. Çünkü bu

konsilde monofizit akide reddedilerek, diyofizit³² akide yanlısı bir karar alınmıştır. İlerleyen dönemde imparatorluk bu iki akide arasında orta yol bulmak amacıyla monotelitizm³³ akidesini sunmuştur. Ancak bu akideyi Mârûnîler dışında benimseyen bir cemaat bulunmamıştır (Gündüz, 2019, s. 114). Bu hadise Mârûnîlerin Doğu Kiliseleri arasında müstakil bir cemaat olma yolunda attığı ilk adım olmuştur (Taşpınar, 2003, s. 71). Mârûnîlerin genel çoğunluğu Lübnan'da bulunmaktadır; ancak Suriye ve Kıbrıs'ta da hatırı sayılır derecede Mârûnî'nin yaşadığını unutmamak gerekir.

4.4.1.1. Erken Dönem Kıbrıs Mârûnî Kilisesi

Mârûnî Cemaatinin adadaki varlığı oldukça eskilere dayanmaktadır. Mârûnîler, 8-13. yüzyıllar aralığında Lübnan, Kudüs ve Kuzey Suriye bölgelerinden adaya toplamda dört kez göç hareketi gerçekleştirmiştir. İlk göç hareketi Müslümanların, Mârûnîlerin yoğun olarak yaşadığı Filistin ve Suriye topraklarına düzenlediği seferlerin sonucunda gerçekleşmiştir. Bununla beraber bu dönemde Mârûnîlerle fikir ayrılığı yaşayan Yakubilerin, Bizans ile gerçekleştirdiği mücadele de bu göç hareketinde etkili olmuştur. Daha sonra gerçekleştirilen hicret hareketi ise, 938 yılında Asi Nehri'nin yakınlarında bulunan Apamedia'da mevcut olan Aziz Maron Manastırı'nın tahrip olmasıyla meydana gelmiştir. Üçüncü göç dalgası, adanın Lusignan tarafından satın alındığı Lusignan Dönemi'nde gerçekleşmiştir. Son göç hareketi ise Haçlı ordularının Kudüs topraklarında mağlup olmasıyla başlamıştır (Hourani, 2007, s. 4-5).

Lusignanlar Dönemi, adada Mârûnîler için oldukça önemli bir dönem olarak görülmektedir. Çünkü Lusignanlar, Katolikleri desteklemesi için Mârûnîlerin adaya yerleşmesini teşvik etmişlerdir. Hatta bu dönemde Mârûnîlerin adadaki nüfusunun 60.000 civarında olduğu düşünülmektedir. 14. yüzyıla gelindiğinde ise Mârûnîlerin sayısında artış yaşandığı ve toplamda 80.000 kişinin adada yaşadığı aktarılmaktadır. Lusignanlardan sonra adada hâkimiyet kuran Venediklilerin sert politikası adada

³² Hıristiyanlıkta Hz. İsa'nın insani yönünü kaybetmediğini, Hz. İsa'da insani ve ilahi tabiatın var olduğunu destekleyen akımdır. . Bkz. Gündüz, Ş. (1998). *Din ve İnanç Sözlüğü*. (1. Baskı). Ankara: Vadi Yayınları. s. 133.

³³ Hz. İsa'da iki tabiatın mevcut olduğunu ancak tek irade bulunduğunu iddia eden doktrindir. Bkz. Gündüz, Ş. (1998). *Din ve İnanç Sözlüğü*. (1. Baskı). Ankara: Vadi Yayınları. s. 133.

yaşayan Mârûnîleri de olumsuz etkilemiştir. Hatta bu dönemde Mârûnîlere, Katolik ayinlerinin yaptırılması hususunda zorlamalar yapılmıştır. Yine bu dönemde Mârûnî köylerinin sayısında azalma meydana gelmiştir. (Hadjilyra, 2008, s. 8-9).

4.4.1.2. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde Kıbrıs Mârûnî Kilisesi

Osmanlı İmparatorluğu Kıbrıs'a gelmeden önce ada Katoliklerin egemenliği altında idi. Katolikler, adada bulunan yerli halka kötü davranışlar sergilemiş ve Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'ni kendi bünyesine katmak için sıkı bir şekilde yaptırım uygulamıştır. Bu duruma dayanamayan Kıbrıs halkı, adadaki Katolik egemenliğine son verilmesi için Osmanlı İmparatorluğu'ndan yardım istemiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun adayı fethetmesiyle birlikte adada Ortodoks Kilisesi'nin önceden sahip olduğu haklar iade edilmiştir. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu, adada daha önceki yıllarda yaptığı olumsuz davranışlardan ötürü Katolik Kilisesi'ne karşı yaptırım uygulamıştır. Mârûnîler adı verilen grup da Katoliklerin içerisinde sayıldığından dolayı³⁴ bu durumdan olumsuz olarak etkilenmiş ve adanın dışına göç etmişlerdir (Keser ve Özdemir, 2017, s. 326). Ancak Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde adada yaşayan bireylere karşı önceki dönemlerden farklı bir tutum sergilendiğini de unutmamak gerekir. 308 yıl boyunca adada varlığını sürdüren Osmanlı İmparatorluğu adadaki bütün halkları "millet sistemi" anlayışı çerçevesinde idare etmiş ve adada yaşayan her bir grubun kendi benliklerini korumasına destek olmuştur (Çevikel, 2006, s. 171). Söz konusu olan millet sistemine göre Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altında bulunan tüm topraklarda köken, din ve milliyet farkı gözetmeksizin tüm bireylere karşı hoşgörü ve saygı çerçevesinde hareket edilmiştir (Gazioğlu, 1994, s. 381). Buna rağmen Mârûnîler, Osmanlı İmparatorluğu'nun halktan fazla vergi aldığını düşünmüşlerdir. Yaşanan bu gelişmelerin ışığında adadaki yaşamlarından memnun olmayan Mârûnîler, Lübnan'a göç etmiş ve Mârûnî Başpiskoposluğu da Lübnan'a taşınmıştır (Hourani, 1998, 8) Bu sebepten dolayı adada bulunan Mârûnî köylerinde azalma yaşanmış ve Mârûnîlerin adadaki nüfusunda düşüş gerçekleşmiştir. Fakat Mârûnîlerin sayısındaki azalmanın tek nedeni bu değildir. Bu dönemlerde Mârûnî cemaatine mensup olan bazı kişiler İslam dinini benimseyerek Müslüman olmuşlardır. Çünkü Mârûnîler, kendilerine ağır gelen

³⁴ Doğu kiliseleri içerisinde başından itibaren Katolik karaktere sahip olan tek kilisedir. Bkz. Taşpınar, İ. (2003). Mârûnîler. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (28), s. 72.

vergi mükellefiyetinden kurtulmak istemişlerdir (Bal, 2017, s. 15). Bunun sonucunda adada Müslüman gibi görünen fakat Hıristiyan inançlarından vazgeçmeyen bir grup ortaya çıkmıştır. Örneğin bir tarafta erkek çocukların sünnet olurken aynı zamanda vaftiz olduğu da aktarılan bilgiler arasındadır (Gürkan, 2006, s. 163).

Mârûnî nüfusunda ve Mârûnî yerleşim yerlerinde meydana gelen bu düşüşten dolayı Mârûnîlere yönelik bir asimilasyon çalışması olduğu düşünülebilir. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi söz konusu olan Mârûnî cemaatinden bazıları anayurtları olan Lübnan'a gitmiş, bazıları Ortodoksluğu benimseyerek Rumlaşmış, bazıları ise İslam dinini benimseyerek Müslüman olmuşlardır. Meydana gelen bu hadiseleri de dikkate aldığımızda adada Mârûnîlere yönelik herhangi bir asimilasyon çalışmasının olmadığı görülmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu ada üzerinde varlığını sürdüren Hıristiyanlara birtakım haklar vermesine rağmen adada yaşayan Hıristiyanlar zaman zaman Osmanlı İmparatorluğuna karşı isyan girişiminde bulunmuşlardır (Yıldırım, 2008, s. 63). 1821 yılında Ortodoksların liderliğini yürüttüğü isyan faaliyetine adadaki diğer Hıristiyan gruplar da destek olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu bu sebepten dolayı Kıbrıs adasındaki Hıristiyanlara birtakım yaptırımlar uygulamıştır. Bu yaptırımlardan Mârûnî Kilisesi de nasibini almıştır (Hourani, 2007, s. 19).

Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde adada varlığını sürdüren Mârûnî cemaati Katolik kökenli olmasına rağmen³⁵ 1849 yılına kadar Ortodoks Kilisesine bağlı bir şekilde varlığını sürdürmüştür. 1849 yılından itibaren Lübnan Mârûnî Kilisesi'nin ve Lübnan elçiliğinin yoğun çabalarıyla adada müstakil bir Mârûnî Kilisesi kurulmuştur. Bunun sonucunda adada Mârûnî Kilisesi dini konularda kendi kendine karar alabilecek konuma gelmiştir (Akçalı, 2007, s. 60).

³⁵ Mârûnîler, Haçlı seferleri sırasında Roma Kilisesiyle doğrudan iletişim kurmuştur. Hatta Mârûnîler bölgeyi iyi bildiğinden dolayı Haçlı ordularına yardımcı olmuştur. Haçlılar ile kurulan bu iletişim sayesinde Katolikler, Mârûnîler adı verilen grubu tanımıştır. 1182 yılında Antakya Patriği Amaury'nin daveti üzerine 40 bin Mârûnî Katolikliği benimsediğini duyurmuştur. Bu konu ile ilgili Haçlı tarihçisi William of Tyre 1180 yılında Mârûnîlerin sapkın inançlarından dönüp Katolikliği benimsediğini söylemiştir. Mârûnîler kendilerinin sapkın olunduğu düşüncesini reddetmiştir. Bundan sonraki süreçte Mârûnîler, Katoliklerle bağlarını güçlendirmek adına birtakım adımlar atmıştır. Örneğin Mârûnî patriği papanın onayı ile göreve başlamaktadır. Bunun haricinde Mârûnîler, Katolik Kilisesi'nin pek çok şartını ve Papa III. Alexander'in papalığını kabul etmiştir. Ayrıca Mârûnî patriği kendini Roma Kilisesi'ne takdim etmiştir. Bkz. Onaibekov, F. (2022). *Uniat Kiliselerinden Ermeni Katolik Kiliseleri*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. s. 47-48.

4.4.1.3. İngiltere Dönemi'nde Kıbrıs Mârûnî Kilisesi

Osmanlı İmparatorluğu'nun adada egemen olduğu dönemde Mârûnîler Katolik grubun içerisinde sayılmıştır. Bu durum İngilizlerin adaya geldiği dönemde de aynı şekilde devam etmiştir. İngilizler adaya geldiklerinde nüfus sayımı yapılmış ve adada yaşayan toplam nüfus 186.084 olarak tespit edilmiştir. Bu sayının 2.132 sini Katolikler oluşturmaktadır. Söz konusu olan 2.132 kişiden 830 kişinin ise Mârûnî olduğu tespit edilmiştir (Papadopoulos, 1965, s. 79).

İngiliz yönetiminin adaya gelmesinden sonra 1890'lı yıllarda gerçekleştirilen nüfus sayımında ada nüfusunun 209.286 olduğu saptanmıştır. Bunlardan 1.131 kişinin ise Mârûnî nüfusunu oluşturduğu tespit edilmiştir (Keser ve Özdemir, 2017, s. 326). Bunların 177'si Lefkoşa'da, 81'i Larnaka'da, 82'si Limasol'de, 91'i Mağusa'da, 6'sı Baf'ta, 694'ü ise Girne'de yaşamıştır. 1901 yılında gerçekleştirilen nüfus sayımında ise önceki nüfus sayımına oranla Mârûnîlerin sayısında 1 eksilme meydana gelmiş ve bunun neticesinde adada 1.130 Mârûnî olduğu belirlenmiştir. Bunlardan Lefkoşa'da yaşayan Mârûnîlerin sayısı 150, Larnaka'da 101, Limasol'de 65, Mağusa'da 22, Girne'de 792 kişi vardır. 1911 yılında yapılan nüfus sayımında ise Kıbrıs adasının nüfusunda artış yaşanırken Mârûnîlerin nüfusunda bir düşüş yaşanmış ve adada yaşayan Mârûnî sayısının 1.073 olduğu belirlenmiştir (Çelik, 2012, s. 264).

Mârûnîlerin Kıbrıs adasındaki yerleşim yerini incelediğimizde ağırlıklı olarak Koruçam, Karpaşa, Özhan ve Gürpınar köylerinde ikamet ettiği görülmüştür (Bal, 2017, s. 18-19). Bununla beraber Mârûnîler, Lefkoşa, Larnaka, Limasol ve Mağusa'da Türkler ve diğer Hıristiyan cemaatle iç içe yaşamını sürdürmüştür. Ayrıca Mârûnîlerin Kıbrıs adasının Kuzey bölümündeki dağlık alanda yaşadığı da aktarılan bilgiler arasındadır (Hourani, 2007, s. 21-22). Kıbrıs adasında bulunan Mârûnî nüfusunda düşüş yaşanmış olsa da ekonomik ve sosyal açıdan önceki dönemlere göre gelişim göstermiştir. Bu sebepten dolayı bu dönemde Mârûnîlere ait kilise, manastır ve okulların hali iyi durumdaydı. Kıbrıs adasında İngiliz yönetiminin sonuna gelindiğinde ise Gürpınar, Özhan, Koruçam ve Karpaşa gölgelerinde 2.000 kişiden fazla Mârûnînin yaşadığı kaydedilmiştir (Yıldırım, 2013, s. 9).

4.4.1.4. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Kuruluşundan Günümüze Kıbrıs Mârûnî Kilisesi

1960 yılında kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti Devleti'nin anayasasına göre Mârûnîler, adada varlığı kabul edilen dini gruplardan birisidir. Aynı zamanda temsilciler meclisinin seçtiği bir temsilci sayesinde adada söz hakkına sahiptir. Yiannakis Moussas, Mârûnî cemaatinin temsilciliğini üstlenmektedir. (Erçakıca, 2020, s. 151).

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulduğu esnada anayasanın kendilerine vermiş olduğu hakka dayanarak Mârûnîlerden ya Rum toplumuna ya da Türk toplumuna geçmeleri istenmiştir. Bunun üzerine Mârûnîlerden 1.380 kişi oy kullanmış ve bunlardan 1.151'i Rum toplumuna ait olmak için oy kullanmıştır (Altun ve Keser, 2013, s. 56). Mârûnîler, dünya üzerindeki ender gruplardan birisidir. Hatta UNESCO Mârûnî mirasını koruma altına almaya başlamıştır. Mârûnîlerin konuşmuş olduğu dil olan Mârûnî Arapçası UNESCO tarafından muhafaza edilmektedir (Şengil, 2020a, s. 126).

Mârûnîler, Kıbrıs adasında varlığını sürdüren en kalabalık gruplardan birisidir. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulduğu yıl olan 1960 yılında adada 2.708 Mârûnî bulunmaktaydı (Keser ve Özdemir, 2017, s. 326). 1975 yılında ise Mârûnîlerin büyük bir bölümü Kıbrıs'ın güneyine göç etmiştir. Çünkü Mârûnîlerin hem Rumca konuşabilmeleri hem Güney Kıbrıs'ta iş olanaklarının fazla olması hem de din birliğinin bulunmasından dolayı Mârûnîlerin büyük bir bölümü Kuzey Kıbrıs'tan ayrılmıştır. 1978 yılında yapılan sayıma göre ada genelinde toplamda 5.210 Mârûnî'nin yaşadığı saptanmıştır (Altun ve Keser, 2013, s. 54). Günümüzde ise yaklaşık 4.000-5.000 arası Mârûnî adada yaşamaktadır. Bunların büyük çoğunluğu adanın güney kesiminde yaşamaktadır (Bal, 2017, s. 16). Ancak Mârûnîler olarak adlandırılan bu grup yok olma tehlikesi yaşamaktadır. Adada varlığını sürdürmeye çalışan Mârûnîler, Rumların baskılarıyla karşı karşıya kalmıştır. Kuzey Kıbrıs ile Güney Kıbrıs arasındaki sınır kapısının açılması olayına sevinen Mârûnîler, Rum engeline takılmıştır. Hatta adanın kuzeyine geçen Mârûnîler, kendi bölgelerine geri döndüğü zaman Rum gümrük polisleri tarafından beraberindeki mallara el konulmuştur (Keser ve Özdemir, 2017, s. 328). Kanaatimizce Mârûnîler'in bu duruma sevinmelerinin sebebi adanın güney bölgesinin imkânlarının daha iyi olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, Avrupa Birliği üye

lkelerinden birisi olduğundan dolayı Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti topraklarına göre refah seviyesi daha yüksek konumdadır.

Kıbrıs Mârûnî Kilisesi, Kıbrıs Mârûnî Başpiskoposluğu tarafından idare edilmektedir. Bu kilise Lübnan'da bulunan Mârûnî Patrikliğine bağlı olduğundan ötürü Katolik Kilisesi'nin hiyerarşisini uygulayan bir kilisedir. (Yıldırım, 2013, s. 8). Patrik, Mârûnî toplumunun ruhani lideridir ve hiyerarşik sıralamada papanın ardından gelmektedir. Mârûnî patriği ise kendilerini Antakya'nın ve tüm doğunun patriği olarak adlandırmaktadır (Işık, 2003, s. 117).

Katolik ayinlerini ritüellerinde uygulayan Kıbrıs Mârûnî cemaati ibadet esnasında Süryanice ile kendilerine has olan Mârûnî Arapçasını kullanmaktadır ([http-14](http://14), Erişim Tarihi: 01.07.2023)

Kıbrıs Mârûnî Kilisesi'nin başpiskoposluğu, Lübnan'a bağlı bir şekilde hareket etmekteydi. Ancak 1988 yılında Kıbrıs Mârûnî Kilisesi'nin piskoposluk merkezi, Lübnan'dan ayrılarak bağımsız bir hale gelmiştir. 1988 yılında Kıbrıs Mârûnî Kilisesi'nin piskoposluk merkezi adaya geri dönmüş ve Boutros Gamayel Mârûnî Kilisesi'nin piskoposu olarak seçilmiştir (Hourani, 2007, s. 31).

Kıbrıs adası Mrniler için önemli yerleşim yerlerinden birisidir. Nesilleri yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan Mrniler Kıbrıs adasında yaşamlarını sürdürmektedir. Kıbrıs'ın kuzeyinde bulunan Aziz George Katedrali, Aziz George şapeli, Fransisken Kardeşler Manastırı, Aziz Meryem şapeli, 2. Aziz George şapeli Mrnilere ait önemli yerlerden bazılarısıdır (şengil, 2020a, s. 129). Nüfusu oldukça düşük olan Karpaşa köyünde ise Kutsal Haç Kilisesi bulunmaktadır. Bu kilise oldukça uzun zaman önce inşa edilmiştir. Grpınar köyünde yer alan İlyas Peygamber Manastırını da unutmamak gerekir (Bal, 2017, s. 19).

Bunların haricinde Güney Kıbrıs'ta yer alan Mârûnî Kiliselerinden bazıları şunlardır: 1959-1961 yılları arasında inşa edilen The Virgin Mary of Graces Cathedral, 1975 yılında inşa edilen Saint Maron Church, Saint Maron Chapel, Prophet Elias Chapel, Rebecca Chapel, Limasol'de yer alan Saint Marina Church, Saint Sharbel Church, bu kiliseler Mrnilerin adada varlıklarını sürdürdüğünün en önemli göstergelerindedir. Bunların haricinde adada başka Mârûnî mabedi yer almamaktadır. Böyle durumlarda kendilerine ait olmayan kiliselere gitmektedirler. Örneğin Larnaka'da Saint Joseph Latin Rahibe Manastırı'nda ibadetlerini yerine

getirirler. Baf kentinde ise Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi'nin başpiskoposu olan Hrisostomos'un izniyle Panayia Orthodox Church ve Saint Demetrious Church'de Mârûnîler ibadetlerini yerine getirmektedirler (Frangeskou ve Hadjilyra, 2012, s. 19).

Mârûnîlerin adadaki varlığını korumaya yönelik oluşumlarda mabetlerin haricinde mevcut bulunan Mârûnî topluluklarının da etkisi yadsınamaz. Örneğin Mârûnî Gençliği, İman ve Işık Topluluğu, Hıristiyan İman Öğreticileri Kurumu Mârûnîlerin adada aktif olduklarını göstermektedir (Yıldırım, 2013, s. 14). Ayrıca bunlara ek olarak Mârûnîler adadaki kültürel varlıklarını koruyabilmek adına Mârûnîleri bir araya toplayacak faaliyetler düzenlemektedir. Örneğin gençlerin bir araya gelmesini sağlayacak kamp etkinlikleri düzenlemek, kulüpler ve dernekler kurmak, aylık topluluk dergileri yayınlamak ve web sitesi kurmak bunlardan bazılarıdır (Şengil, 2020a, s. 125).

4.5. Kıbrıs Ermeni Kilisesi

Kıbrıs'ta Ermeni Kilisesi'nin mevcudiyeti Bizans İmparatorluğu'nun ilk dönemlerine kadar uzanmaktadır (Papadopoulos, 1965, s. 87). Adada yaşayan Ermenilerin kökenleri Kilikya ve Suriye bölgelerinde yaşayan Ermenilere dayanmaktadır (Erdoğan, 2008, s. 55). Adadaki ilk Ermeni Piskoposluğu ise 973 yılında Lefkoşa'da açılmıştır (Keser, 2015, s. 52). Kıbrıs adasında varlığını sürdüren Ermeni topluluğu, İstanbul'da bulunan Ermeni Kilisesi'ne bağlıdır. Kıbrıs Ermeni Murahhası, İstanbul Patriğinin vekili konumundaydı. Adadaki Ermeni ruhbanlar kendi aralarında murahhası seçerek İstanbul Patrikliğine iletiyorlardı. İstanbul Ermeni Kilisesi ise ruhbanların seçmiş olduğu murahhası Divan-ı Hümayuna ileterek berat belgesi istiyordu (Çevikel, 2000, s. 92). Günümüzde ise Kıbrıs adasında bulunan Ermeni cemaati, Kilikya Ermeni Katolikosluğu'na³⁶ bağlıdır (http-15, E.T. 13.11.2023).

Adada bulunan Ermeni nüfusu açısından Lusignanlar Dönemi çok önemlidir. Çünkü bu dönemde adada Ermeni nüfusunda büyük bir artış söz konusu olmuştur. Hatta bu dönemde Lefkoşa'da Ermeni Mahallesi de bulunmaktaydı (Jennings, 1993, s. 165).

³⁶ Nesturi ve Ermeni Kiliseleri patriklerine verilen unvandır. Bkz. Gündüz, Ş. (1998). Din ve İnanç Sözlüğü. Ankara: Vadi Yayınları. s. 216

Adada Katoliklerin egemenliğinin olduğu dönemde, Katolik cemaati haricinde bulunan diğer gruplara birtakım baskı yapılmıştır. Bu baskıdan nasibini alan cemaatlerden birisi de Ermenilerdir. Bundan dolayı Osmanlı İmparatorluğu'nun adayı fethettiği esnada Ermeniler, Baf kapısını açarak Osmanlı askerlerinin adaya girmesini sağlamıştır (Keser, 2015, s. 53). Osmanlı İmparatorluğu'nun adaya gelişiyle birlikte Katolik baskısı azalmış ve bunun sonucunda burada bulunan mallar da Rumların ve Ermenileri eline geçmiştir (Jennings, 1993, s. 6).

Osmanlı İmparatorluğu adayı fethettikten sonra nüfus sayımı yapmış ve adada bulunan Ermeni nüfusunun az sayıda olduğunu tespit etmiştir (Erdoğan, 2002, s. 2).

Osmanlı İmparatorluğu iskân politikasının sonucunda birkaç Ermeni aile adaya yerleşmiştir (Erdoğan, 1993, s. 48). Adaya yerleştirilen Ermeniler sadece Anadolu'da yaşayan Ermeniler değildi. Bunun haricinde İran Ermenileri ticaret yapmak amacıyla adaya gelmiştir. Ayrıca adaya kendi istekleriyle gelen Ermeniler de mevcuttur. Bununla beraber Kudüs'te karışıklık çıkaran Ermeni papazlar da Mağusa Kalesi'ne sürgüne gönderilmiştir (Erdoğan, 2008, s. 57).

Osmanlı İmparatorluğu'nun adayı fethetmesinden bir yıl sonra gerçekleştirilen nüfus sayımında Lefkoşa'nın %8'ini Ermenilerin oluşturduğu görülmüştür (Jennings, 2011, s. 176). Ermeni nüfus 1580-1640 seneleri aralığında her ne kadar kendi muhitlerinde varlıklarını sürdürmüşse de belirtilen yıllardan sonra farklı yerleşim yerlerinden mal mülk edinmişler ve bunun sonucunda farklı milletlerle bir arada yaşamışlardır (Erdoğan, 2008, s. 58).

Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde Kıbrıs'ta yaşayan Ermenilerin Türkçe ve Rumca isimler kullanmış olması Ermeniler hakkında net bir bilgi ortaya koymayı zorlaştırmıştır (Erdoğan, 2002, s. 4). Adada bulunan Ermeniler sayı bakımından az olduğundan dolayı zamanla kalabalık olan Rumlar içerisinde kimliklerini yitirmişlerdir (Jennings, 1993, s. 8). Adadaki Ermeniler açısından Lefkoşa şehri oldukça önemlidir. Çünkü Ermenilerin çoğu burada yaşamını sürdürmüştür. Bununla beraber Lefkoşa'nın en kalabalık mahallesi olan Terbiyodi'de 220 Ermeni bulunmaktadır (Keser, 2015, s. 53).

Osmanlı İmparatorluğu'nun adadaki egemenliği döneminde Kıbrıs Ermenileri birtakım yasal haklar elde etmiştir. Bunlar:

1) Ermeni papazlar kendi mabetlerinde herhangi bir baskıya maruz kalmadan ayinlerini gerçekleştirmişlerdir

2) Ermeniler arasında çıkan herhangi bir anlaşmazlığı kendi aralarında çözme yetkisi verilmiştir.

3) Ermeni köy papazlarının nikâh akdi yapmalarına kanunen izin verilmiştir.

4) Bu haklar verilmeden önce vefat eden bir Ermeni'nin geride malını bırakabileceği bir varisi yok ise ölen kişinin malı devlet hazinesine aktarılıyordu. Fakat Ermenilere tanınan bu haklar neticesinde vefat eden bir Ermeni'nin geride varisi olmadığı durumlarda tereke, Ermeni Kilisesine aktarılmıştır (Erdoğan, 2002, s. 6).

Bu haklarla birlikte Ermeni papazlar, bağ, bahçe, tarla gibi Ermeni Kilisesi'ne vakfedilmiş her türlü malı kullanabiliyorlardı. Bu durum Ermeni papazların Kıbrıs adasında mal mülk edinme hakkının mevcut olduğunu göstermektedir (Erdoğan, 2008, s. 61).

Osmanlı İmparatorluğu'nun adada hüküm sürdüğü dönemde Ermeni tebaa Kıbrıs adasında iç işlerinde ve dış işlerinde özgür bir yapıya sahipti. İnsanın hayatını etkileyen en önemli unsurlardan biri olan "din" konusunda da Ermeniler özgür bir yapıya sahip olmuştur. Bu duruma örnek olarak "ihtida hareketi" verilebilir. Kendi dinlerinden vazgeçen gayrimüslim halk, hiçbir kurumun veya kişinin baskısı olmadan İslam dinini benimsemiştir (Kara, 2013, s. 658). Ermeni nüfusunda meydana gelen bu ihtida hareketinin nedenlerinden birisi de Anadolu'dan Kıbrıs adasına doğru yapılan Ermeni göçüdür. Bununla birlikte Ermenilerden bazı kişilerin isimlerinin Yunus, Tanrıverdi, Murat gibi Türk adlarına sahip olmaları bu kişilerin Anadolu kökenli kimseler olduğu düşüncesini kuvvetlendirmektedir (Jennings, 1993, s. 146).

Burada önemli olan husus Osmanlı İmparatorluğu'nun hoşgörüsüdür. Örneğin Katoliklerin egemenliği döneminde Katolikler, kendi din kardeşlerine çeşit çeşit baskılar yapmasına rağmen Osmanlı İmparatorluğu'nun benimsemiş olduğu hoşgörü anlayışı sonucunda böyle bir tablo ortaya çıkmıştır. Hatta Osmanlı İmparatorluğu'nun hoşgörü anlayışı bunlarla da sınırlı değildir. Venedikliler Dönemi'nde Kıbrıs Ermeni Kilisesi'nin her türlü faaliyetleri engellenirken Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde Kıbrıs Ermeni Kilisesi'nin dini yapılanması tekrardan başlamıştır. Bu durumu Ermeni hukukçu ve şair Nubar Maksutyanyan Türklerin sahip olduğu hoşgörü anlayışına hayran kalmıştır. Ona göre Türkler, yabancı dinlere karşı son derece saygılı yaklaşım

sergilemiştir. Hatta Türkler, kendilerinin ihtiyaç duymadığı Latin Kiliselerini Venedikliler gibi eşyaların konulduğu saklama alanı olarak görmemiştir. Adada bulunan kiliseleri dini amaçlara yönelik hizmet etmesi şartıyla Hıristiyanlara verdiğini dile getirmiştir (Turan, 2019, s. 713).

İngiltere Dönemi'nde 1881 yılında adada nüfus sayımı gerçekleştirilmiş ve gerçekleştirilen nüfus sayımının neticesinde Ortodoks Ermeni Kilisesi'ne bağlı olan kişi sayısı Lefkoşa'da 154, Değirmenlik'te 2, Mağusa'da 1, Larnaka'da 14, Limasol'de 6, Baf'ta 1, Girne'de 37 kişidir. Bunların haricinde Katolik Ermeni Kilisesi'ne bağlı olan 20 kişinin de var olduğu gelen bilgiler arasındadır (Papadopoulos, 1965, 79). Söz konusu Ermeniler, kiliselerinin de yoğun olarak bulunduğu Karamanizade, Ermeniye, Arap Ahmet Paşa ve Tophane'de ikamet etmiştir (Özkul, 2014, s. 524).

1891 yılında gerçekleştirilen nüfus sayımında Ermeni Kilisesi'ne bağlı olan 280 kişinin 62'si Türkçe, 4'ü Rumca, 9'u Arapça ve 205 tanesi ise Ermenice konuşmaktadır. Ada yönetiminin İngiliz idaresinin eline geçtikten sonra bile Ermeni Kilisesi'ne bağlı olan bireylerin takriben $\frac{1}{4}$ oranında Türkçe konuştuğu tespit edilmiştir. Bu durum Ermenilerin Türkleri ve Türk dilini içselleştirdiğine işaret etmektedir. 1901 yılında adada yapılan nüfus sayımına göre adada yaşayan kişi sayısı 237.022'dir. Bu kişiler içerisinde Ermeni Kilisesi'ne bağlı olan kişi sayısı 517'dir. 1911 yılında ise adanın nüfusunda artış yaşanarak bu sayı 274.108'e ulaşmış ve adada Ermeni Kilisesi'ne bağlı olan kişi sayısı 558'e yükselmiştir. Ermeniler Türklerle aynı toplum içerisinde uzun yıllar barış içerisinde yaşamışlardır (Kutalmış, 2003, s. 45). Adada bulunan Ermeniler Türk dilini etkin bir şekilde kullanmıştır. Bu durum İngilizlerin adaya geldiği dönemde de devam etmiştir. Hatta bu nedenden dolayı adada mütercime gereksinim duyulmuş ve Apisoghom Ütücüyan isimli Ermeni, İngiliz idaresi tarafından mütercim olarak atanmıştır (Çelik, 2012, s. 253-254).

Kıbrıs adasında Türkçe olarak çıkarılan ilk gazete "Ümid", Aleksan Sarrafyan isimli bir Ermeni tarafından 1879 yılında yayımlanmıştır (Demiryürek, 2000, s. 121). Aleksan Sarrafyan, bu tarihten önce 1869 yılında "İbret" isimli gazete çıkarmıştır. Ancak bu dönemlerde hızla çoğalan basımevlerinin sahiplerinin eğitim düzeyinin düşük olması ve gelir elde edebilmek için sürekli olarak gazete yayınlanmıştır. Bahsi geçen İbret gazetesi 1872 yılında hükümet tarafından kapatılmıştır (Güz ve Bayhan, 2016, s. 8).

Kıbrıs adasında yaşayan Ermeniler adadaki önemli azınlık gruplarından birisini oluşturmaktadır.³⁷ Adaya gelen Ermenilerin Yunanistan üzerinden Avrupa'ya göç etme düşüncesi olduğundan dolayı Kıbrıs adasını üs olarak görmüşlerdir (Laçiner, 2005, s. 55). Ermeniler tarafından adanın üs olarak kullanılmasının tek sebebi bu değildir. Anadolu'da tertiplenecek herhangi bir ihtilal ihtimaline karşı da Ermeniler adayı üs olarak kullanmak istemişlerdir. (Şahin, 2012, s. 69). Buradan hareketle Ermeniler, Kıbrıs adasında yaşamaktan ziyade başka bölgelere göç etmek için adayı kullanmışlardır.

Günümüze gelecek olursak Kıbrıs Cumhuriyeti ilan edildikten sonra Ermeniler adadaki dini gruplardan biri sayılmış ve Türk ya da Rum kesimlerinden birisine ait olmaları hususunda oylama yapılmıştır. Yapılan bu oylama sonucunda Ermenilerin 1.077'si Rumlarla yaşamayı tercih ederken Türkler arasında yaşamayı tercih eden Ermeni sayısı 5'tir (Keser, 2015, s. 80). Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasasına göre Türklerden ya da Rumlardan olmayan bireylerin kendi tercihleri doğrultusunda istedikleri toplumda yaşama hakkı bulunmaktadır (Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası, 1965, Kısım 1, Madde 2/3). Bu maddeden hareketle Kıbrıs'ta bulunan Ermenilerin büyük bölümü Rum toplumu içerisinde yaşamayı seçtiğinden dolayı adada bulunan Ermenilerin büyük bölümü Rum sayılmıştır. Vartkes Mahdessian 2006 yılında gerçekleştirilmiş olan temsilcilik seçiminde oyların %52,60'ını alarak Kıbrıs'ta yaşayan Ermenilerin temsilcisi konumuna gelmiştir (Hadjilyra, 2016, s. 32).

Kıbrıs adasında bulunan Ermeniler hem dini bir grup olarak hem de Rumların içerisinde yaşayan bir grup olarak kabul görmesine rağmen Kıbrıs terör örgütü olan EOKA'nın faaliyetleri sonucu Ermenilerin bir bölümü paniğe kapılarak adayı terk etmiştir. Zira Ermeniler ticaretle uğraştığından dolayı adada yaşanan Türk-Rum geriliminden etkilenmemek için göç etme kararı almışlardır. Türk-Rum çatışmasının yaşandığı ilk günlerde 160 Ermeni başka bölgelere göç etmiştir. Lefkoşa'nın Türklere ait olan bölgesinden ise yaklaşık 300 Ermeni adayı terk etmiştir. Ada dışına göç etmek isteyen Ermeniler ise adada bulunan Rus Büyükelçiliğinin müdahalesi sonucu

³⁷ 1960 yılında kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Anayasası'na göre, Türklerden veya Rumlardan olmayan gruplara başka bir deyişle ada üzerinde yaşayan Ermeniler ve Mârûniler gibi gruplara kendi istekleri doğrultusunda Türklerin ya da Rumların tarafına geçme hakkı tanınmıştır (Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası, 1960, Kısım 1, Madde 2/3). 1960 yılında kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti devleti Türklerden ve Rumlardan oluşan iki toplumlu bir devlettir. Bu noktada Ermenilerin ve Mârûnilerin büyük çoğunluğu aralarında bulunan din birliğinden dolayı Rumlarla yaşamayı tercih etmiştir. Söz konusu grupların azınlık meselesi sayı bakımındandır. Çünkü ada Türkler ve Rumlar arasında ikiye ayrılmıştır.

kapasitesi 500-600 olan 2 Rus gemisiyle birlikte yaklaşık 1.000-1.200 arası Ermeni'nin vatanlarına döndüğü aktarılmaktadır. Kıbrıs Ermeni Kilisesi, adayı terk eden Ermenilerin mal varlığının 1,5 milyon İngiliz sterlini olduğunu bildirmiştir (Keser, 2015, s. 80).

Adaya en yoğun Ermeni göçü 1909 Adana Olayları, 1915 Sevk ve İskân Kanunu ve 29 Ekim 1923 Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ve sonrasındaki dönemlerde meydana gelmiştir. 1963 yılında gerçekleşen Kanlı Noel Olayına kadar geçen dönemde adada bulunan Ermenilerin sayısının yaklaşık 3.000 olduğu tespit edilmiş ve adada herhangi bir problem yaşanmamıştır. Ancak 1963 yılında meydana gelen Kanlı Noel olayı ile birlikte Ermeniler başka bölgelere göç etmiştir. Kıbrıs adasında günümüz Ermeni nüfusunun 3.000-3.500 arası olduğu düşünülmektedir. Bunların büyük çoğunluğu Lefkoşa, Larnaka ve Limasol'de yaşamaktadır (http-16, Erişim Tarihi: 03.07.2023).

1974 yılında gerçekleşen Kıbrıs barış harekâtıyla birlikte ada resmen ikiye bölünmüştür. Bu bölünmeden sonra da hem KKTC hükümeti hem de Türkiye Cumhuriyeti, Ermenilere yönelik iyi bir tutum sergilemiştir. Bunun en somut örneği Melikyan Ouzounian İlkokulu ve Sourp Asdvadzadzin kilisesinin restore edilip Ermenilere devredilmesi, Ermenilere karşı hoşgörü ile yaklaşıldığının göstergesidir (Bal, 2017, s. 12). Bununla birlikte 6 Mayıs 2007 yılında 200 kişilik bir grupla birlikte Güney Kıbrıs'ta yaşayan Ermeniler beş otobüs ve kişisel araçları ile Birleşmiş Milletler kontrolünde Sourp Magar Manastırına gelip Makarios'un "kutsal isim günü" anısına ayin düzenlemişlerdir. Ayrıca Ermeniler, Mayıs ayının ilk pazar günü "Harise Günü" adı verilen baharın gelişini de kutlamaktadır (http-17, Erişim Tarihi 03.07.2023). Sourp Magar Manastırının haricinde adada Ermenilere ait olan başka dini yapılarda mevcuttur. Örneğin Larnaka'da Sourp Stepanos Kilisesi, Limasol'de Sourp Kevork Kilisesi, Lefkoşa'da Surp Asdvadzadzin Ermeni Kilisesi'ne ait olan yapıların başında gelmektedir (http-18, Erişim Tarihi: 04.07.2023).

Ermenilere ait adada var olan kilise haricindeki yapılarının başında ise Melkonian Eğitim Enstitüsü gelmektedir. Bu enstitü, 1924 yılında Lefkoşa'da İngiltere, Fransa ve Mısır'da yaşayan Ermenilerin verdiği maddi destek sayesinde inşa edilmiştir. 1926 yılında ise enstitü faaliyete başlamıştır (Turan, 2019, 716). Bu okul AGBU Merkez Yürütme Kurulu'nun aldığı karar gereği 2005 yılında kapanmıştır (http-19, Erişim Tarihi: 05.07.2023). Bu enstitü eğitim öğretim faaliyetlerinin yanında

1926-1940 yılları arasında Ermenilere öksüzler yurdu olarak hizmet vermiştir. 1935-2005 yılları arasında ise takriben 12.000 Ermeni çocuğa Ortaöğretim ve Lise seviyesinde eğitim vermiştir. Günümüzde ise kültürel miras kapsamı altında değerlendirilmektedir ([http-20](#), Erişim Tarihi: 05.07.2023). Bunun haricinde adada var olan bir diğer Ermeni okulu Başpiskopos Makarios ve Katolikos I. Koren'in katkılarıyla 12 Kasım 1972 yılında inşa edilmiş olan Lefkoşa Nareg Okulu'dur (Hadjilyra, 2016, s. 15).

Kıbrıs'ta bulunan Ermeniler 1960 ve sonrasında cereyan eden olaylar konusunda ne Türklerin ne de Rumların safında olmuştur. Ermeniler yaşanan bu olaylar karşısında tarafsızlığını korumuş ve bundan dolayı adada herhangi bir problem yaşamamışlardır. Ancak Ermenilerin düşüncelerine göre adada var olan azınlık gruplar dışlanma yaşamaktadır. Bilhassa 1975-1990 seneleri aralığında Lübnan'da yaşanan savaştan dolayı kaçan Ermeniler ve 1989 yılından sonra hicret eden Ermeniler, dışlanma yaşadıklarını söylemektedir (Demetriou, 2014, s. 170).

Kıbrıs adasında yaşayan Ermenilerin kendileri hakkında bilgi veren, eğitim öğretim noktasında paylaşımda bulunan, topluluk haberlerini ve toplantılarını bildiren, çeşitli makalelerini yayınladıkları "Hayem" isimli internet sayfası bulunmaktadır ([http-21](#), Erişim Tarihi: 05.07.2023).

4.6. Kıbrıs Süryani Kilisesi

Adada Süryanilerin mevcudiyeti ile ilgili malumatları Papaz Dandini'nin 1596 senesinde yaptığı seyahat sonucunda öğrenmekteyiz. Buna göre Osmanlı İmparatorluğu'nun adada olduğu dönemde Lefkoşa'da Süryani Kilisesi bulunmaktadır. Adada Süryanilerin varlığı hakkındaki bir diğer bilgi ise on dokuz Süryani köyünün var olmasıdır. Söz konusu olan on dokuz köy bir papaz tarafından idare edilmiştir. Süryaniler hakkında fazla bilgi olmamakla beraber mahkeme kayıtlarından hareketle elde edilen bilgilere göre adada yaşayan Süryanilerin büyük bir bölümünün Lefkoşa'da yaşamış olduğu tespit edilmiştir. (Jennings, 1993, s. 148-149).

4.7. Kıbrıs Linobambaki Cemaati

Linobambakiler kavramı, Kıbrıs adasında yaşamlarını sürdüren “gizli Hıristiyanlar” için kullanılan bir kavramdır. Bu kavram Rumcada keten ve pamuk manasına gelen lino ve bambaki kelimelerinden türemiştir. Linobambakiler, zahiren Müslüman gibi görünen ancak gizli bir şekilde Hıristiyanlığın ibadetlerini icra eden, şarap içip domuz eti tüketen ve Rum kadınlarla evlenen bir toplum olarak bilinmektedir.(Çelik, 2012, s. 265).

Linobambakiler olarak anılan bu grup bir iddiaya göre Osmanlı İmparatorluğu'nun Kıbrıs'ı fethetmesinden sonra adada yaşayan Latin Hıristiyanlar, yaşamlarını sürdürebilmek için Müslüman olduklarını ifade etmiştir (Cesnola, 1877, s. 185). Bir diğer iddia ise Linobambakiler olarak anılan bu grubun Latin kökenli olmadığıdır (Beckingham, 2019, 154). Bu durumda Linobambakiler olarak anılan grupta yer alan Hıristiyanların Mârûnî, Katolik ya da başka bir Hıristiyan gruplardan olması da muhtemeldir.

Söz konusu olan Linobambakilerin hangi grup içerisinde yer aldığını anlayabilmek son derece güçtür. Çünkü bu grup dışarıdan bakıldığında Müslüman gibi görünen ancak diğer taraftan Hıristiyanlığın gerekliliğini yerine getiren bir gruptur. Kanaatimizce bu grup için önemli olan dinin kendisinden ziyade kişiye sağladığı menfaat ön plandadır. Hatta bu sebepten dolayı Buckingham'a göre Linobambakiler'in mezhep olarak bile değerlendirilmemesi gerektiğini düşünmektedir (Beckingham, 2019, s. 155).

Bu grup dışarıdan Müslüman fakat aslında Hıristiyan olduğundan dolayı hem Müslümanların hem de Hıristiyanların kullandığı isimleri benimsemişlerdir. Bu gruptaki insanlar Türklerin yoğunlukta olduğu bölgelerde Muhammed, Hasan vs. gibi Türklere ait isimler kullanırken Hıristiyanların yaşadığı toplumlarda ise Georgy, Michael veya diğer Yunan unvanlarını kullanmışlardır (Baker, 1879, s. 323). Kısacası Linobambakiler, görünüşte Müslüman gibi yaşayıp aslında içten içe Hıristiyanlığı benimseyen bir gruptur.

Linobambakiler grubuna ait insanların nüfusu farklılık arz etmekle beraber 19. yüzyılda yaklaşık 1.500 kişi civarında olduğu ifade edilmektedir (Baker, 1879, s. 323). Linobambakiler Ortodoks Kilisesi'ne bağlı olduğundan, evlilik ve vaftiz gibi ibadetlerini kilisede yapmaktadırlar. Ancak hukuk nezdinde zımmi statüsünde

görünmeyip Müslüman olarak kabul edilmektedirler (Cesnola, 1877, s. 185-186). Kanaatimizce bu durumun nedeni, söz konusu olan grup dışarıdan Müslüman gibi görünüp Hıristiyanlığı gizli bir şekilde yaşamasından kaynaklandığını düşünmekteyiz. Çünkü bu grup dışarıdan bakıldığında hayatını Müslümanlara benzer bir şekilde yaşamaktadır. Hatta bu grupta bulunan kişilerin isimleri Müslümanların kullandığı isimlerle aynıdır. Bu sebepten dolayı Linobambakilerin Hıristiyan mı yoksa Müslüman mı olduğu anlaşılamamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan sonra adada kurulan İngiliz egemenliği döneminde Mustafa Binordo, Hasan Sasetti, İbrahim Batta, Sultan Gatto, Osman Yusuf Verde gibi isimler Linobambakilerin oldukça fazla olduğu yerde yaşamıştır. Bu kişilerin Linobambaki olma olasılığının yüksek olduğu düşünülmektedir. Bununla beraber bu dönemlerde Baf kasabası yakınlarında Hasan Bulliler³⁸ olayına karışanlar arasında Hüseyin Mehmet Kataliona, Hayrettin Bastardos, Aliye Hüseyin Pota, Mehmet Prastides, Mehmet Yatros, Mustafa Kuspi, Mustafa Yeroturgo, Mehmet Kazulis isimli kişilerin de Linobambaki olma olasılığı yüksektir (Erdönmez, 2004, s. 43-44).

Adada bulunan Linobambakilerin geçim kaynaklarını incelediğimizde nakliyecilikle uğraştıklarını görmekteyiz. Bu grup özellikle Lefkoşa ve Larnaka arasında nakliyecilik yapmaktaydılar. Linobambakilerin birçoğu Larnaka'nın bir kazası olan Kiracıköy ve civarında varlıklarını sürdürmüşlerdir. Adada yaşayan Linobambaki nüfusunu incelediğimizde 1.200-1.500 Linobambakinin adada yaşadığı düşünülmektedir (Scott-Stevenson, 2009, s. 308).

Osmanlı İmparatorluğu'nun adada hâkimiyet kurmasından sonra meydana gelen Müslüman-Hıristiyan arası bu grup, İngilizlerin adadaki egemenliğinden sonra kaybolup gitmiştir (Şengil, 2020b, s. 203).

4.8. Kıbrıs Anglikan Kilisesi

İngiliz yönetiminin adayı devir almasından sonra daha önceleri var olmayan bir grup ortaya çıkmıştır. Bu grup İngiliz Kilisesi olarak da bilinen Anglikan

³⁸ Hasan Bulliler, Kıbrıs Türk halk edebiyatında yer alan bir destandır. Söz konusu destan 1887-1896 seneleri aralığında adada var olan İngiltere yönetimi zamanında hayatını sürdüren eşkiya kardeşler olarak bilinen Hasan Bullier'i odak noktası yaparak Kıbrıs'ın İngiltere'ye devredilmesinden sonra meydana gelen direnişi konu edinmektedir.

Kilisesidir.³⁹ Anglikan Kilisesi'nin üyelerini Kıbrıs adasına ticaret amaçlı gelen kişiler ile bu kişilerin aileleri oluşturmaktadır (Storrs ve O'Brien, 1930, s. 56). Kıbrıs adasında İngiliz yönetimi hâkim olduktan sonra adaya yöneticiler ve askerler gelmiştir. 1881 yılında yapılmış olan nüfus sayımına göre Kıbrıs adasında yaklaşık 540 İngiliz askeri olduğu düşünülmektedir (Papadopoulos, 1965, s. 78-79). Aradan geçen 10 yılın ardından 1891 yılında bir nüfus sayımı yapılmış ve önceki yıllara oranla Anglikan Kilisesi'ne mensup olan kişi sayısında gerileme yaşanmıştır. Bu durumun en büyük nedeni ise İngiliz yönetiminin adadaki askerlerinin bir bölümünü adadan çekmiş olmasıdır. Aradan geçen 10 yılın ardından tekrar bir nüfus sayımı yapılmış ve adada bulunan Anglikan Kilisesi'nin nüfusunda artış gözlemlenmiştir. Bu nüfus sayımına göre adada bulunan Anglikan Kilisesi'ne bağlı 390 civarında kişi olduğu tespit edilmiştir. (Çelik, 2012, s. 267-268).

İngilizlerin Kıbrıs adasını devraldığı dönemde İncil'i Yayma Cemiyeti ile Sömürge ve Avrupa Kıtası Kilisesi Derneği arasında bir tartışma yaşanmıştır. Sömürge ve Avrupa Kıtası Kilisesi Derneği Sekreteri F. J. O. Moran 1879 yılında The Times gazetesine yazmış olduğu bildiriye kilise, okul, rahip evi ve Limasol şehrinde bulunan rahiplik makamı adına yardım talebinde bulunmuştur (Balıkçioğlu, 2012, s. 85). Kıbrıs Anglikan Kilisesi bu dönemde Dover piskoposuna bağlıydı ve piskoposluk iki kurum arasında ayırım yapmayıp kimseye üstünlük vermek istememiştir. Daha sonraki dönemlerde bu konu Cebelitarık piskoposuna götürülmüş ve şapel papazlığı ortadan kaldırılarak Anglikan Kilisesi'nin ibadet faaliyetleri Josiah Spencer'e bağlanmıştır. Josiah Spencer aynı zamanda 1880 senesinde adaya eğitim görevlisi olarak atanmıştır (Hill, 2016, s. 690).

Kıbrıs adasında var olan Anglikan Kilisesi, önceleri Lefkoşa'da bulunan Selimiye Cami yakınındaki bedestende varlığını sürdürmüştür. Ancak bu durum İslam hukuku açısından olumsuz karşılanmıştır.⁴⁰ Cereyan eden bu hadiseden sonra

³⁹ Türkçeye "Anglikan" olarak geçen "Anglican" kelimesi, Latin dilinde İngiliz manasına gelen "Anglicanus" sözcüğünden türemiştir. Dolayısıyla bu kavram İngiliz Kilisesi'ne karşılık gelmektedir. Bkz. Çatalbaş, R. (2011). Anglikan (İngiliz) Kilisesi Misyonerliği ve Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Etkileri. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (25), 168.

Yapı itibarıyla Protestanlık ile Roma Katolizmi arasında olan milli vurgularıyla önplanda olan ulusal bir kilisedir. Bkz. Gündüz, Ş. (2019). Hıristiyanlık. Ş. Gündüz (ed.), *Dünya Dinleri*. İstanbul: Milel ve Nihal. s. 152.

⁴⁰ Kıbrıs adasının Osmanlı İmparatorluğu'na devredilmesi birtakım şartlara bağlı olarak gerçekleşmiştir. Örneğin Sultan II. Abdulhamid Han, İngiliz Büyükelçisi Layard'dan İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine karışmayacağına ve adada Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğine

Anglikan Kilisesi, W. Williams tarafından yönetim binalarına yakın bir noktaya kurulmuştur. Bu kilisede icra edilen ilk dini tören ise 1885 yılında Noel'de yapılmıştır. Ancak bu binada var olan problemlerden dolayı kilise 1894 yılında Lefkoşa'ya yakın bir noktaya taşınmıştır. Kıbrıs adasında İngilizlerin yönetimi ele geçirmesinden sonra ise Anglikan Kilisesi, Ortodoks Kilisesi hakkında pozitif bir duruş sergilemiştir. Zira Kıbrıs adası stratejik açıdan doğu kiliseleri ile olumlu münasebet kurabilmek adına önemliydi. İngiliz yönetimi de Kıbrıs Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu olan Sofroniyos hakkında olumlu düşüncelerini dile getirmiş ancak Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nden bazı kişiler bu duruma karşı şüpheli bir yaklaşım sergilemişlerdir (Hill, 2016, s. 487-488).

Anglikan Kilisesi misyonerlik faaliyetine önem vermektedir. Özellikle Orta Doğu'ya doğru yaptıkları misyonerlik faaliyetlerinin sonucunda birçok ülkede etkili olmuşlardır. Bu noktada 1841 yılına ayrı bir parantez açmak gerekmektedir. Çünkü bu yılda Anglikan Kilisesi Orta Doğu'da güçlü bir konuma gelmiştir. 1957 yılında ise Anglikan Kilisesi Kıbrıs adasını ve Orta Doğu'da bulunan ülkelerin birçoğunu kapsamı altına almıştır (Çatalbaş, 2011, s. 171).

Kıbrıs adasında Anglikan Kiliselerini incelediğimizde St. Andrew Kilisesi'nin yeri oldukça önemlidir (http-22, E.T. 10.07.2023). Bu kiliseyi Ernest Mc. Donald ailesi inşa etmiştir. Söz konusu olan Kilisenin inşa edildiği toprağı George Houstoun isimli bir şahıs kiliseye bağışlanmıştır. Ancak zamanla çağın ihtiyaçlarına cevap veremediğinden dolayı 1949 senesinde Petrides ailesi tarafından genişletilmiştir (http-23, E.T. 10.07.2023). St. Andrew Kilisesi'nin haricinde de adada Anglikan Kilisesi mevcuttur. Bunların bir bölümü Afrika Kökenli Hıristiyanlara hizmet etmektedir.

Anglikanlar açısından Lefkoşa'da bulunan Selimiye Cami yakınlarında bulunan Aziz Nikolas Kilisesi'nin de yeri oldukça önemlidir. Kurulduğu zamanda "İngiliz Katolik Kilisesi" adıyla kurulan Cantenbury Başpiskoposu Thomas Becket'in kurduğu tarikata bağlı olan din adamları tarafından kurulmuştur. Ancak bu kilise Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde bedestene çevrilmiştir. Adanın hâkimiyetinin İngilizlere geçtiği dönemde ise İngilizler bu yapıyı eski haline getirmek istemişlerdir. Ancak bu yapının hem Selimiye Camisi'ne yakın olması hem de vakıf malı olması

zarar vermeyeceğine dair imzalı belge almıştır (Çevikel, 2006, 144). Bu sebepten dolayı adanın egemenliği İngiltere'ye ait gibi görünse de Osmanlı İmparatorluğu'nun Kıbrıs üzerindeki etkisi devam etmektedir. Bu sebepten dolayı adada İslam hukuku uygulanmaktadır.

hasebiyle İngilizler bu isteğini icra edememişlerdir. Bu kilise yakın tarihlerde restore edilmiş olup önemli etkinliklerde kullanılmaktadır (Hacışevki, 2013, s. 2-3).

Anglikanlar için adada var olan kiliselerden bir diğeri ise Ayia Kyriaki Kilisesi'dir. Bu kilise 1540 yılında Latin Kilisesi olarak inşa edilmiştir. 1988 yılında ise bu kilise Anglikanlar tarafından kullanılmaya başlanmıştır (http-24, Erişim Tarihi: 10.07.2023). St. Luke's Kilisesi de Anglikanların adada kullandıkları kiliselerden birisidir. Bu kilise 2002 yılında adada yaşayan Jack Harding tarafından Polis bölgesinde yaşayan Hıristiyan işçilere yönelik kurulmuştur. St. Luke Kilisesi'nin ilk Noel'inde 60'tan fazla kişi burayı ziyaret etmiştir. Bu kilise daha sonraki zamanlarda hem Katolikler hem de Anglikanlar tarafından kullanılmıştır (http-25, E.T. 10.07.2023). Bunların haricinde Baf kentinde bulunan St. Stephen Kilisesi, Baf'ta kurulan ilk Anglikan Kilisesidir. Bu kilisede ilk icra edilen görev, rahip Marvin Bamforth tarafından 2000 yılında Noel arifesi öncesi gerçekleştirilmiştir. Bu kilise arkadaşlık bağları ile tanınan bir kilisedir. Hatta bu kilise yılın belirli günlerinde kardeşlik yemeği düzenleyerek adada bulunan bütün Hıristiyan grupların bir arada olmasına katkı sağlamaktadır. Bunun haricinde bu kilise sosyal yardımlarıyla ön plana çıkan bir kilisedir. Gerek yiyecek içecek yardımı olsun gerekse maddi konulardaki yardım olsun insanlara karşı yardımseverliği ile tanınmaktadır (http-26, E.T.10.07.2023). Larnaka'da bulunan St. Helena Kilisesi de Anglikanlara ait kiliselerden birisidir. Bu kilise Larnaka'nın merkezinde bulunan İngiliz kilisesidir. 1907 yılından itibaren Hıristiyanlara yönelik faaliyet vermektedir. Bu kilisede öncelikli olarak İngilizce konuşanlara hizmet etmektedir. Bu kilisede gerçekleştirilen hizmetlerin başında Pazar günü icra edilen ayinin yanı sıra İncil çalışmaları, dua, yıllık bağış toplama ve pastoral bakım, düğün ve cenaze töreni gibi etkinlikler bulunmaktadır (http-27, E.T. 11.07.2023). Limasol'da bulunan Barnabas Kilisesi de Anglikan cemaatine ait kiliselerden bir tanesidir. Bu kilise 1912 yılında İncil'i Yayma Cemiyeti tarafından 41 Kıbrıs Pounduna satın alınan arazi üzerine inşa edilmiştir. Kilisenin yapım çalışması 3 yıl sürmüş ve 1915 yılında tamamlanmıştır. Aradan geçen yıllar sonucu deforme olan bu kilisede 2003, 2004 ve 2013 yıllarında restorasyon çalışmaları yapılmıştır. Vaftiz, cenaze, düğün, pazar günü ayini gibi ritüelleriyle ön plana çıkan bu kilise sadece Anglikanlara hizmet etmekle kalmayıp toplumda var olan Hıristiyanlara hizmet etmektedir (http-28, E.T. 11/07/2023).

4.9. Kıbrıs Protestan Kilisesi

Hristiyanlık açısından Kıbrıs adasını incelediğimizde az da olsa Protestan'ın adada varlığını sürdürdüğü bilinmektedir. Bu adada Protestanlık açısından Lefkoşa Protestan Kilisesi ve Girne'de bulunan Girne Lütuf Kilisesi oldukça önemlidir. Bu kiliseler İncil'in mesajını yaymayı kendilerine gaye edinmişlerdir. Lefkoşa Protestan Kilisesi, Pastör James Swanson önderliğinde açılmıştır. Ayrıca açılış konuşmasında James Swanson, K.K.T.C. yönetimine de verdiği destekten ötürü teşekkür etmiştir (http-29, E.T. 13.07.2023). Lefkoşa Protestan Kilisesi'nde pazar günü saat 10.00'da İngilizce olarak icra edilen ayine genellikle Afrikalı öğrenciler ile turistler katılmaktadır. Bunun haricinde Hristiyanlığa merak duyan ya da araştırma yapmak için bulunanlar da mevcuttur. Saat 12.30'da Türkçe ibadet yapılmaktadır. Bu ibadet töreni ise Orta Asya'dan gelenler, Türkiye'den gelenler ve Türkçeyi bilen kişilerle yapılmaktadır (http-30, E.T. 13.07.2023). Girne Lütuf Kilisesi Pastörü Kemal Başaran adada 300 ailenin Hristiyanlığı benimsediğini açıklamıştır.⁴¹

4.10. Kıbrıs Yehova Şahitleri

Yehova Şahitleri, Taze Russel tarafından Amerika Birleşik Devletleri'nde kurulmuştur. Her ne kadar kendilerinin Hristiyan olduklarını iddia etseler de Hristiyanları eleştiren, aşırı katı bir görüntü çizen teokratik bir düzen kurmayı amaç edinen topluluktur. Taze Russel'in kurduğu bu grup önceleri Russelistler, Ciddi İncil Araştırmacıları, Ciddi Hristiyan Kutsal Kitabı Araştırmacıları gibi isimlerle ortaya çıkmıştır. 26 Temmuz 1931 yılında düzenlenen kongreden itibaren ise kendilerini Yehova Şahitleri olarak tanıtmışlardır (Tümer, 1984, s. 492).

Kıbrıs adasında bulunan Yehova Şahitlerinin varlığı ise yakın dönemlere dayanmaktadır. 2022 yılı Yehova Şahitleri'nin Kıbrıs Adasında faaliyet göstermelerinin 100. yılıdır. 1922 yılında ABD'de yaşayan Cyrus Charalambous adada "Ölümler nerede bulunuyor?" broşürünü adadaki tüm köylere ve kentlere postalamıştır. Böylece Yehova Şahitleri'nin adadaki ilk adımları atılmıştır.

⁴¹ Bu durumu dönemin K.K.T.C. Din İşleri Dairesi Başkanı Yusuf Suiçmez adada Müslümanlara yönelik yapılan baskıyla açıklamıştır. Adada bulunan Müslümanların baskı altına alınıp diğer dini oluşumların denetlenmemesi konusuna dikkat çeken Yusuf Suiçmez, kamuoyu üzerinde İslam dinine karşı olumsuz bir bakış açısının olduğunu belirtmiştir. Hiçbir Hristiyan'ın bulunmadığı mahallelere kilise yapılma çalışmalarına dikkat çeken Yusuf Suiçmez, bazı kişi ve grupların toplumu yozlaştırmak için bilinçli bir şekilde hareket ettiğini açıklamıştır. Ek olarak bir yerde kilise açılacaksa uzmanlık eğitimi istenmesini söylemiştir (http-30, E.T. 13.07.2023).

Günümüzde yaklaşık 2.866 Yehova Şahiti Kıbrıs adasında yaşamını sürdürmektedir (http-31, E.T. 15.07.2023).

Yehova Şahitleri'nin Kuzey Kıbrıs'ta nüfusları az olsa bile Lefkoşa'da kendilerine ait ibadethaneleri mevcuttur. Bu ibadethanenin açılmasına Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti bizzat izin vermiştir. İbadethanenin açılış töreni için Salamis Bay Resort Hotel'de bir toplantı gerçekleştirilmiş ve bu toplantıya Türkiye Yehova Şahitleri temsilcisi olan Mete Süer'de iştirak etmiştir. Mete Süer, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde kendilerine ait bir ibadethanenin olmasından ötürü mutlu olduğunu belirtmiş ve bu durumun diğer laik ülkelere örnek olmasını belirtmiştir. Konuşmasının devamında Mete Süer önemli açıklamalarda bulunmuştur. KKTC'de ibadet salonlarının olmasından dolayı mutlu olduğunu belirten Mete Süer, kendilerine ibadethane açılmasının dünyada ender rastlanan bir durum olduğunu ve bunun diğer ülkelere örnek olması gerektiğini söylemiştir. Mete Süer laik bir ülkenin bütün vatandaşlarına karşı eşit olması gerektiğini belirtmiş ve adada bulunan Yehova Şahitleri'nin sayısı az da olsa kendilerine ibadethane açılmasını inanç ve ibadet özgürlüğü altında değerlendirmiş ve bu noktada KKTC yönetimini tebrik etmiştir. Konuşmasının sonunda ise dünyada bulunan bütün Yehova Şahitleri'nin adaya gelip burada ibadetlerini yapabileceklerini söylemiştir (http-31, E.T. 15.07.2023).

Yehova Şahitleri adı verilen bu grup, bütün insanların birbirine karşı eşit olduğunu savunmaktadır. Milliyetçilik fikrinden uzak olan bu grubun mensupları adanın hem kuzeyinde hem de güneyinde yaşamlarını sürdürmektedir. Grup üyeleri haftada iki kez toplanırlar. Bu toplantı beş bölümden oluşmaktadır. Birinci kısmında Kutsal Kitap'a dayalı bir bölüm işlenir. İkinci bölümde ise Kutsal Kitap'ta yazan bilgilerin insanlara nasıl aktarılacağı öğretilir. Üçüncü bölüm ise bu işin önemi üzerinde durulur. Dördüncü kısımda ise Kutsal Kitap'tan bir konu seçilip insanlara anlatılır. Beşinci bölümde ise Gözcü Kulesi isimli dergiden soru ve cevaba dayalı konular işlenir (http-32,E.T. 13.11.2023).

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. Sonuçlar

Çalışmamızda Hıristiyanlığın adaya geliş süreci değerlendirilmiştir. Bu noktada Yahudiliğin yeri yadsınamaz derecede önemlidir. Çünkü adaya ilk defa gelen Hıristiyanların gayesi burada bulunan Yahudilere dini anlatmaktır. Aslında Yahudilerin Kıbrıs'ta var olmaları Hıristiyanlığın adaya gelmesine zemin hazırlamıştır. Hıristiyanlığın Kıbrıs'a gelmesinde Barnabas ve Pavlus'un adadaki çalışmaları oldukça önemli görülmektedir. Bu ikilinin faaliyetleri sonucunda ada Hıristiyanlıkla tanışmıştır. Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde Kıbrıs adasında herhangi bir mezhepleşme hareketi görülmemiştir. Ancak daha sonraki yıllarda Hıristiyanlar arasında yaşanan mezhepsel ayrımın izleri Kıbrıs'a da yansımıştır. Roma İmparatorluğu'nun Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrılmasıyla birlikte Kıbrıs adası imparatorluğun doğu bloğunda yer aldığından dolayı Ortodoks Kilisesi adada egemen konuma gelmiştir.

Daha sonraki yıllarda gerçekleşen Haçlı Seferleri, adadaki Hıristiyanlık tarihi açısından önemli bir noktayı oluşturmaktadır. Çünkü Haçlı Seferleri sayesinde Katolikler adaya ayak basmıştır. Katolikler adaya geldiğinde sadece kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmiştir. Bu açıdan adada bulunan diğer Hıristiyan grupları kendi egemenliğine katmak istemiştir. Yaşanan bu hadiseye göre adada etkin bulunan siyasi güç hangi grup ise ilgili grubun şartlarının daha iyi olduğunu göstermektedir. Bu husus bize adada bulunan Hıristiyan grupların kendi menfaati doğrultusunda hareket ettiğini göstermektedir. Dışarıdan bir gözle bakıldığında da adada bulunan Hıristiyanlar arasında birlik ve beraberliğin bulunmadığı anlaşılmaktadır. Bu duruma karşı Kıbrıs adasının yerli halkı çareyi Osmanlı İmparatorluğu'nun yardımına başvurarak bulmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun adaya gelmesi Ortodokslar için bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu yapılan bu haksızlıkları görmezden gelmemiş ve Katoliklere gereken cevabı vermiştir. Bunun sonucunda Ortodoksların, Katolikler tarafından gasp edilen bütün haklarını Osmanlı İmparatorluğu geri iade

etmiştir. Bu durum Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer milletler gibi adayı sömürmediğini tam tersine adaya adalet getirdiğinin bir göstergesidir. Ancak yapılan bütün bu iyiliğe rağmen Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme dönemlerinde Rumlar adada ayaklanma çıkararak Osmanlı İmparatorluğu'na karşı gelmiştir. Bu durumun temel nedeni kilisenin siyasi faaliyetlerde rol almasıdır. Kıbrıs Ortodoks Kilisesi, tarihin her döneminde adanın Yunanistan'a bağlanması için çalışmalar yapmıştır. Bu durum bizlere Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin hem dini hem de siyasi yönden etkin olduğunu göstermektedir. Osmanlı İmparatorluğu ilerleyen yıllarda güç kaybetmiş ve bunun sonucunda adayı İngilizlere devretmiştir.

Ortodokslar, İngilizlerin adaya gelmesini büyük bir mutlulukla karşılamıştır. Çünkü adada İngiliz Dönemi'nin başlaması kendi dindaşları tarafından idare edileceği anlamına gelmektedir. Aynı zamanda Ortodoks Kilisesi'nin yıllardan beri temel hedeflerinden biri olan Kıbrıs adasının Yunanistan'a bağlanma fikrinin daha kolay gerçekleşeceğini düşünmektedir. Ancak gerçekler Ortodoksların beklediği gibi olmamıştır. Zira İngilizler hem bu fikre karşı çıkmış hem de Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortodoks Kilisesi'ne verdiği ayrıcalıkları ortadan kaldırmıştır. Yaşanan bu hadise dikkate alındığında İngilizlerin özellikle Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'ne verilen ayrıcalıkları kaldırması Osmanlı İmparatorluğu'nun adalet ve hoşgörü anlayışını daha iyi bir şekilde özümsememize işaret etmektedir.

Bu durumdan rahatsız olan Kıbrıs Ortodoks Kilisesi ayaklanma çıkararak İngilizlerin adadan çekilmesini sağlamıştır. Yaşanan bu hadiselere baktığımızda Kıbrıs Ortodoks Kilisesi, adanın siyasi yönden şekillenmesinde pay sahibi olduğu görülmektedir.

İngilizlerin adadan gitmesiyle birlikte Zürih ve Londra Antlaşmaları yapılmış ve Kıbrıs Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı, Ortodoks Kilisesi'nin Başpiskoposu olan III. Makarios seçilmiştir. Bu durum adadaki Ortodoks Kilisesi'nin siyasetle ne kadar iç içe geçtiğini kanıtlar niteliktedir.

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması, Ortodoks Kilisesi'ni tatmin etmemiştir. Çünkü Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin amacı tarihin her döneminde olduğu gibi Kıbrıs'ı Yunanistan'a bağlamaktır. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması, Ortodoksların bu amacını engellemiştir. Bu sebepten dolayı Ortodokslar adada enosis fikrini faaliyete

geçirmek amacıyla adadaki Türkleri katletmiştir. Görüldüğü üzere Ortodoks Kilisesi siyasi amaçları uğruna adada adeta savaşın kıvılcımını ateşlemiştir.

Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin bu durumu günümüzde de aynı şekilde devam etmektedir. Örneğin 2006 yılında seçilen Başpiskopos Hirisostomos'un Kıbrıs'ın kuzeyinde olan Beşparmak Dağları hakkında yaptığı söylem çarpıcı niteliktedir. Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin günümüzdeki başpiskoposu olan III. Georgios'un cübbesini giyer giymez Türkiye Cumhuriyeti hakkında yaptığı söylemler Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin tavrını ortaya koymaktadır.

Hıristiyanlığın Kıbrıs adasındaki tarihçesini incelediğimizde en önde gelen grubun Ortodokslar olduğu görülmektedir. Tarihsel süreç içerisinde adada bulunan Ortodoksların en büyük rakibi Katolikler olmuştur. Hıristiyanlık âlemi açısından egemen güç hangi grubun eline geçmişse diğerini ezmeye kalkışmıştır. Örneğin adada Katoliklerin egemen olduğu dönemde Ortodoksların hakkını gasp etmişlerdir. Ortodokslar çareyi adaleti ile bilinen Osmanlı İmparatorluğu'nda aramıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun adaya gelmesiyle birlikte Ortodoks Kilisesi kaybettiği haklara yeniden kavuşmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun adaya gelişi sadece Ortodoksları olumlu etkilememiştir. Aynı zamanda adada bulunan diğer Hıristiyan gruplar da Osmanlı İmparatorluğu'nun adaya gelmesinden memnuniyet duymuşlardır. Örneğin adada bulunan ilk Ermeni Kilisesi Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde inşa edilmiştir. Bu durum Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi dindaşı olmayan gruplara bile din özgürlüğü sağlayıp inançlarını rahatça yaşamaları için elinden geleni yaptığının göstergesidir.

Kıbrıs adası dünya siyasetinde tarihin her döneminde olduğu gibi bugünde önemli bir noktadadır. Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin faaliyetlerini takip etmek, adada bulunan diğer gruplar hakkında bilgi birikimine sahip olmak Türkiye Cumhuriyeti için oldukça önemlidir. Bu noktada Türkiye Cumhuriyeti gerek siyasi gerek dini yönden her türlü çalışmayı gerçekleştirip ada üzerindeki etkinliğini devam ettirmelidir.

5.2. Öneriler

Çalışmamızda elde ettiğimiz verilerden hareketle birtakım önerilerde bulunmak mümkündür. Örneğin tezimizde Hıristiyanlığın Kıbrıs adasındaki tarihçesini değerlendirdik. Bu açıdan adadaki en önemli cemaat kuşkusuz

Ortodokslardır. Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin, Kıbrıs adasını Yunanistan'a bağlama fikri tarihin her döneminde var olmuştur. Dolayısıyla Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin faaliyetlerini yakından incelemek aslında Türkiye Cumhuriyeti'nin adadaki toprak bütünlüğünü koruması açısından son derece önemlidir.

Bunun haricinde gerçekleştirdiğimiz bu çalışmada adada bulunan Hıristiyan grupların genel tarihçesini inceledik. Bu nedenden ötürü ele aldığımız grubun inanç ve ibadet esasları hakkında herhangi bir değerlendirmede bulunmadık. Bu noktada Kıbrıs adasındaki Hıristiyanlığı farklı yönlerden değerlendirmek adına herhangi bir cemaat inanç ve ibadet yönünden değerlendirilebilir.

Kıbrıs adasının son dönemlerine baktığımızda her geçen gün yeni kiliselerin açılması ya da Yehova Şahitleri gibi farklı grupların adada varlığını sürdürmesi ilerleyen süreçte İslam dininin ada üzerindeki etkisinin azalmasına neden olabilir. Bu noktada Diyanet İşleri Başkanlığı Kıbrıs adasındaki çalışmalarını daha da arttırabilir.

KAYNAKÇA

- Acıınar, M. (2015). I. Ferdinando'nun doğuakdeniz politikası ve Toskana donanması'nın 1607 Magosa saldırısı. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 30 (2), 357-384.
- Adıbelli, R. (2013). Doğu Hıristiyanlarının bugünkü durumuna genel bir bakış. *Milel ve Nihal*, 10 (2), 133-172.
- Adıgüzel, A. (2019). Hz. Osman döneminde (24-35/644-656) fetihler. *Şarkiyat*, 11 (3), 1173-1199.
- Akçalı, E. (2007). The other cypriots and their cyprus questions. *The Cyprus Review*, 19 (2), 57-82.
- Alasya, H. F. (1988). *Tarihte Kıbrıs*. Lefkoşa: Ulus Ofset Tesisleri.
- Alasya, H. F. (1992). *Kıbrıs ve Rum-Yunan emelleri*. Lefkoşa: KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı.
- Alasya, H. F. vd. (1964). *Kıbrıs tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Algül, H. (1987). Osmanlılar devrinde Kıbrıs seferinin manevi cephesi ve Ebussuud efendi'nin seferle ilgili fetvası. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (1), 37-42.
- Altun, I. Ve Keser, U. (2013). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin unutulmuş barış elçileri; Mârûnîler, yapılanlar ve yapılmayanlar üzerine kesitsel bir bakış. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 6 (11), 52-75.
- Aydın, M. (2003). Antakya ve Tarsus eksenli ilk dönem Hıristiyanlığına bir bakış. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15 (15), 5-16.
- Aydın, M. (2005). *Ansiklopedik dinler sözlüğü*, Konya: Din Bilimleri Yayınları.
- Aydoğdu, Y. (2014). Kolejyal yürütme uygulamaları: 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti ve Uruguay Örneği. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, (4), 93-113.

- Badem, C. (2021). Kırım savaşı'nın Osmanlı toplumsal yaşamına etkileri. *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi*, 2 (2), 137-155.
- Baker, S. W. (1879). *Cyprus as I saw it in 1879*. London: Macmillan.
- Bal, R. (2017). Kıbrıs'ta azınlıklar ve KKTC'nin bölünmüş azınlığı: Maronitler. *Akademik Bakış Dergisi*, (61), 8-25.
- Balcı, F. (2019). *Kuzey Kıbrıs Türk halk kültüründe geçiş dönemleri ve bunlara bağlı inanışlar*. İstanbul: Hiper Yayın.
- Balcı, S. (2006). *Osmanlı devleti 'nde tercümanlık ve bab-ı ali tercüme odası*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Balıkçioğlu, E. (2012). *The Times gazetesine göre Kıbrıs (1878-1914)*. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Barkan, Ö. L. (2000). 'Barnaba incili', *TDV İslam Ansiklopedisi* (5), 76-81.
- Barnabas incili*, (2011). Ankara: Tutku Yayınevi.
- Beckingham, C. F. (2019). Kıbrıs Türkleri. *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (1), 143-156.
- Bedevis, V. (1966). *Kıbrıs tarihi*. (2. Baskı). Lefkoşa: Kıbrıs Türk Tarih Kurumu.
- Cesnola, L. P. (1877). *Cyprus: its ancient cities, tombs, and temples: a narrative of researches and excavations during ten years residence as american consul in that island*. London: John Murray.
- Cilacı, O. (1983). Barnaba incili üzerine bir türkçe yazma. *Diyanet Dergisi*, 19 (4), 25-35.
- Cilacı, O. (1992). Barnabas incili. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (5), 76-81.
- Cobham, C. D. (1908). *Excerpta cypria : materials for a history of cyprus; tr. and transcribed, with an appendix on the bibliography of cyprus*, Cambridge: University Press.
- Coureas, N. (1997). *The latin church in cyprus, 1195-1312*. London: Ashgate.
- Coşkun, Y. (2018). Kıbrıs Türk federe devleti'nin (KTFD) ilanından kuzey kıbrıs türk cumhuriyeti'nin (KKTC) kuruluşuna kadar olan süreçte kıbrıs sorunu (1975-1983). *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (64), 119-143.

- Çatalbaş, R. (2011). Anglikan (İngiliz) kilisesi misyonerliği ve osmanlı-ingiliz ilişkilerine etkileri. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (25), 163-176.
- Çelik, C. (2012). *İngiliz yönetiminde Kıbrıs'ın idari ve sosyal durumu*. Doktora Tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelik, H. (2014). *Klasik Türk edebiyatında zühre, "afrodit, lilit" karakterlerinin araştırılması*. Bitirme Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çevikel, N. (2000). *Kıbrıs eyaleti yönetim, kilise, ayan ve halk (1750-1800)*. Gazimağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi Basımevi.
- Çevikel, N. (2006). *Kıbrıs Akdeniz'de bir Osmanlı adası*. (1. Baskı). İstanbul: 47 Numara Yayıncılık Tarih-İnceleme.
- Çoruh, H. (2021). Kıbrıs Ortodoks kilisesi'nin Kıbrıs'ı Türklerden geri alma plan ve projeleri (1601-1839). *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. (71), 553-582.
- Demetriou, O. (2014). Struck by the turks: reflections on armenian refugeehood in cyprus, *Patterns of Prejudice* 48 (2), 167-181.
- Demiryürek, M. (2000). Kıbrıs Türk basını ve Türkiye hükümetleri I Osmanlı dönemi 1878 1910. *Atatürk Yolu Dergisi*, 7 (25), 119-134.
- Denizli, A. (2020). Kıbrıs'ta kanlı Noel-1963 Yunan ve Rum ikilisinde Türk halkının yok edilmeye çalışılması. A. Duran (Ed.), *Prof. Dr. Abdulhaluk Mehmet Çay 35. Yıl Armağan Kitabı* (s. 127-161). İstanbul: İksad Publishing House.
- Dinçer, M. (2019). Kıbrıslı Rumlar ve annan planı. *Kıbrıs Araştırmaları ve İncelemeleri Dergisi*, 3 (5), 57-68.
- Downey, G. (1958). The claim of Antioch to ecclesiastical jurisdiction over cyprus. *American Philosophical Society*, 102 (3), 224-228.
- Duckworth, H.T.F. (2006). *The church of Cyprus*. London: Elibron Classics Series.
- Durbilmez, B. (2013). Tarihi gerçeklerin aşık edebiyatına yansımaları bağlamında Türk mukavemet teşkilatı ve Kıbrıs mücahitleri. *Folklor/Edebiyat*, 19 (76), 173-193.

- Edwards, R. (2008). *The encyclopedia of the arab-israel conflict: A Political, Social and Military History*. Kaliforniya: ABC-CLIO
- Englezakis, B. (1995). *Studies on the history of the church of cyprus 4 th- 20 th Centuries*, Great Britain.
- Erçakıca, M. (2020). Kuzey Kıbrıs Türk cumhuriyeti'nde azınlıkların hukuki durumu ve Maronit azınlık grubu. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (49), 133-160.
- Erdem, F. (2021). *18. Yüzyıl osmanlı Kıbrıs'ında muhassıllık idaresi*. Yüksek Lisans Tezi. Aydın: Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erdoğan, M. A. (1993). Kıbrıs' ın Türkler tarafından fethi ve ilk iskân teşebbüsü (1570-1571). *Kıbrıs' ın Dünyü-Bugünü Uluslararası Sempozyumu*, Ankara: Doğu Akdeniz Üniversitesi ve Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Erdoğan, M. A. (2002). Kıbrıs Ermenileri üzerine notlar (1580-1640). *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 17 (1), 1-12.
- Erdoğan, M. A. (2008). *Kıbrıs'ta Osmanlılar*. Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları.
- Erdoğan, M. A. (2018). Kıbrıs türk idaresine nasıl girdi: bir fetih ve tarihçiler. *OTAM*, 44, 341-349.
- Erdönmez, C. (2004). *Şerhiye sicillerine göre Kıbrıs'ta toplum yapısı (1839-1856)*. Doktora Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ezilmez, H. (2018). Özker yaşın'ın zafer ve bağış oyununda Kıbrıs'ın fethi. *Kıbrıs Araştırmaları ve İncelemeleri Dergisi*, 1 (2), 49-78.
- Fortescue, A. (1911). *The Orthodox eastern church*. Londra: Catholic Truth Society.
- Frazer, A. C. (1969), *The Orthodox church and independent Greece 1821-1852*. London: Cambridge University Press.
- Frangeskou, M. ve Hadjilyra, A. (2012). *The Maronites of Cyprus*. Nicosia: Press and Information Office.
- Gazioğlu, A. C. (1994). *Kıbrıs'ta Türkler (1570-1878)*. Lefkoşa: Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi.

- Gazioğlu, A. C. (1996). *Enosis çemberinde Türkler/İngiliz yönetiminde Kıbrıs II (1878-1952)*. İstanbul: Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi.
- Göktürk, T. B. (2008). Rumların Kıbrıs'taki Enosis isteklerinin şiddete dönüşmesi: 1931 isyanı; öncesi ve sonrası. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 7 (16), 335-363.
- Göktürk, T. B. (2015). Rum Ortodoks kilisesi'nin Kıbrıs'ta karar alma sürecine etkisi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 15 (30), 295-345.
- Göregen, M. (2016). Bir arada yaşama tecrübesi bakımından Osmanlı dönemi Kıbrıs. *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*, 2 (1), 19-30.
- Güler, Y. (2004). Kuzey Kıbrıs Türk cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar Kıbrıs meselesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5 (1), 101-112.
- Gülmez, B. (2022). II. Hugues de Lusignan döneminde Kıbrıs ve Kudüs naipliği meselesi. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, (16), 195-212.
- Gümüş, M. (2008). Anayasal meşrûti yönetime medhal: 1856 ıslahat fermanı'nın tam metin incelemesi. *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 47 (8), 215-240.
- Gümüş, M. (2016). 1866-1869 Girit isyanı ve Yunanistan: Namık Kemâl'den tespitler. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5 (1), 28-41.
- Günay, N. (2005). Filik-i Eterya cemiyeti. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6 (1), 263-287.
- Gündüz, Ş. (1998). *Din ve inanç sözlüğü*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Gündüz, Ş. (2002). 'Misyonerlik ve Hıristiyan misyonerler' *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2 (1), 1-21.
- Gündüz, Ş. (2017). *Hıristiyanlık*. (6. Baskı). İstanbul: İSAM Yayınları.
- Gündüz, Ş. (2017). *Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı*. (5. Baskı). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Gündüz, Ş. (2019). Hıristiyanlık. Ş. Gündüz (ed.), *Dünya dinleri*. İstanbul: Milet ve Nihal.
- Gürel, Ş. S. (1984). *Kıbrıs tarihi (1878-1960): kolonyalizm, ulusçuluk ve uluslararası politika*. Ankara: Kaynak Yayınları.

- Gürkan, H. M. (2006). *Kıbrıs tarihinden sayfalar*. (4. Baskı). Lekoşa: Galeri Kültür Yayınları.
- Gürsoy, C. R. (/2022). Kıbrıs. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (25), 369-371.
- Güz, N. ve Bayhan, G. (2016). İlk muhalif gazete olarak ibret. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 1 (1), 1-15.
- Hacışevki, M. A. (2013). *Bedesten*. N. N. Bozatlı (ed.), Kıbrıs: Kıbrıs Vakıflar İdaresi.
- Hadjianastasis, M. (2015). Between the porte and the lion: identity, politics and opportunism in seventeenth century cyprus. M. Hadjianastasis (ed.), *Frontiers of the Ottoman Imagination Studies in Honour of Rhoads Murphey*, (139-167). Boston: Brill.
- Hadjilyra, A. M. (2008). *The Maronites of cyprus*. Cyprus: Press and İnformation Office.
- Hadjilyra, A. M. (2012). *The Latins of cyprus*. Lefkoşa: Press and İnformation Office.
- Hadjilyra, A. M. (2016). *The Armenians of cyprus*. Lefkoşa: Press and İnformation Office.
- Hakeri, B H. (1993). *Başlangıcından 1978'e dek Kıbrıs tarihi*. (1. Baskı). Ankara: T.C. Adalet Bakanlığı Keçiören Açık Cezaevi Matbaası.
- Hamatsou, A. (2016). Don't let us spoil the ship for a ha'p'orth of heretics: identity issues in the British colony of Cyprus the final settlement. Anastasia, Y. George, K. Ve Robert H. (Ed.), *The Greek and the British in the Levant, 1800-1960s*. London: Routledge.
- Hilhorst, A. (2004). *The apostolic age in patristic thought*. Leiden-Boston: Brill.
- Hill, G. (1952). *A history of Cyprus*. (4. Cilt). Cambridge: Cambridge University Press.
- Hill, G. (2016). *Kıbrıs tarihi Osmanlı ve İngiliz idaresi dönemi 1571-1948*. (Çev: N. C. Serbest). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Holt, P. M. (1984). *Haçlılar çağı 11. yüzyıldan 1517'ye yakındoğu*. (Çev: Ö. Arıkan). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Horst, V. (2006). *Jews and Christians in their Graeco-Romen context*. Almanya: Mohr Siebek Verlag.

- Hourani, G. G. (1998). A reading in the history of the Maronites of cyprus from the eighth century to the beginning of British rule. *Journal of Maronite Studies*, 2 (3), 1-16.
- Hourani, G. G. (2007). *An abridgment of the history of the cypriot Maronite community*. Lübnan.
- Işık, R. (2003). *Mârûnî kilisesi*, Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Jennings, R. C. (1993). *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the mediterranean world*. Amerika: New York Üniversitesi.
- Jennings, R. C. (2011). The population, taxation, and wealth in the cities and villages of cyprus, according to the detailed population survey (defter-i mufassal) of 1572. *In Studies on Ottoman Social History in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, 439-462. Gorgias Press.
- Kabasakal, H. (1986), *Kıbrıs'ın fethi (1570-1571)*. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- Kallifatides, T. (1993). *Kıbrıs kutsal adaya bir gezi*. İstanbul: Berfin Yayınları.
- Kandemir, M. Y. (2012). Ümmü haram, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 42, 321-322.
- Kara, A. (2013). Şeriye sicillerine göre kıbrıs'ta Ermeniler. *International Journal of Social Science*, 6 (2), 651-668
- Kara, S. (2020). Üçüncü haçlı seferi sırasında frederick I. barbarossa'nın konya'yı işgali ve yağmalaması (17-23 Mayıs 1190). *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 3 (1), 152-168.
- Karabulut, Y. (1988). Kuzey Kıbrıs Türk cumhuriyeti'nde turizm. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 32 (1-2). 209-235.
- Karakuş, N. (2021). Kudüs' te ilk cuma: 2 ekim 1187. *Marifetname*, 8(1), 41-63.
- Kasım, K. (2007). Soğuk savaş dönemi sonrası kıbrıs sorunu. *Gazi Akademik Bakış*, 1 (1), 57-72.
- Katar, M. (2016). Hıristiyanlıkta temel akımlar. Ş. Gündüz (ed.). *Yaşayan Dünya Dinleri* (4. Baskı). (102-121). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

- Knaplund, P. (1955). *Britain commonwealth and empire 1901 1955*. New York: Harper&Brothers.
- Keleş, E. (2008). Kırım savaşı'nda (1853-1856) karadeniz ve boğazlar meselesi: The black sea and the straits question in the crimean war (1853-1856). *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 23 (23), 149-194.
- Keser, U. (2015). Kıbrıs'ta Ermeni toplumuna kesitsel bir bakış: 1915-1963. *TESAM Akademi Dergisi*, 2 (1), 51-88.
- Keser, U, ve Özdemir, M. (2017). Kıbrıs'ta azınlıklar: Ermeniler, Mârûnîler ve Gurbetler. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 17 (35), 317-344.
- Kızılyürek, N. (2002). *Milliyetçilik kıskacında kıbrıs*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kocabaş, S. (1985). *Hindistan yolu ve petrol uğruna yapılanlar türkiye ve ingiltere*. İstanbul: Vatan Yayınları.
- Koç, A. (2020). KKTC Hala sultan ilahiyat koleji mezunlarının kurumsal memnuniyet ve aidiyet düzeyleri. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7 (2), 1457-1490.
- Koç, Y. (2007). Emperyalizm ve patrikhane. *Jeopolitik Dergisi*, 1-5.
- Koyuncu, A. (2014). Osmanlı devleti'nde kilise ve havra politikasına yeni bir bakış: çanakkale örneği. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 12 (16), 35-87.
- Kurat, Y. T. (1968). *Henry layard'ın istanbul elçiliği: 1877-1880*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Basımevi.
- Kutalmış, M. (2003). Ermenistan ve ermeni diasporasında Türkçe ve Türkiyede Ermenice. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 45-62.
- Kutsal kitap*, (2008). (İstanbul: Kitab-ı Mukaddes Şirketi-Yeni Yaşam Yayınları).
- Kütükoğlu, M. (1992). Berat. *TDV İslam Araştırmaları Merkezi*, 5, 472-473.
- Laçiner, S. (2005). *Türkler ve Ermeniler: bir uluslararası ilişkiler çalışması* (2. Baskı). Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Yayınları.
- Luke, H. C. (1969). *Cyprus under the Turks*. London: C. Hurst Company.
- Maier, F. G. (1968). *Cyprus from earliest time to the present day*. London.

- Mayes, S. (1981). *Makarios a biography*. London: Macmillan Press.
- McGuckin, J. A. (2013). The archbishops of Cyprus in the modern age. A. Varvana ve M. N. Michael (ed.), *The Archbishops of Cyprus in the modern Age: The Changing Role of the Archbishop-Ethnarch, their Identities and Politics*. Cambridge: Cambridge Scholar Publishing.
- Menekşe, M. (2013). Berlin konferansı sonrasında Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde Kıbrıs meselesi (1878-1923). *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 6 (12), 309-325.
- Newman, P. (1940). *A short history of cyprus*. London: New York: Toronto: Longmans Green and Co.
- Onaibekov, F. (2022). *Uniat kiliselerinden Ermeni katolik kiliseleri*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ostrogorsky, G. (1991). *Bizans devleti tarihi*. (Çev: F. Işıltan). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Özcan, A. (1998). Melek İbrahim paşa. *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 12, 221-235.
- Özcan, T. (2017). Modern Osmanlı diplomasisine geçiş sürecinde Kıbrıs (1876-1908). *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 16 (2), 508-523.
- Özkaya, Y. ve Akyıldız, A. (2020). Muhassıl. *TDV İslam Araştırmaları Merkezi*, 31, 18-20.
- Özkul, A. E. (2014). Osmanlı idaresinde Kıbrıs'ta Ermeni toplumu ve faaliyetleri. *Yeni Türkiye*, (60), 523-564.
- Papadopoulos, T. (1965). *Social and historical data on population (1570-1881)*. Kıbrıs: Lefkoşa Research Center.
- Purcell, H. D. (1969). *Cyprus*. New York: Frederick A. Praeger.
- Ross, L. (1910). *A journey to Cyprus*. (Çev: Claude Delaval Cobham). Kıbrıs: Lefkoşa.
- Samani, H. (2006). *Tanzimat devrinde Kıbrıs*. Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Samani, M. O. (2007). *Kıbrıs'ta bir sömürge kurumu: Kavanin meclisi (1882-1931)*. Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Savcı, M. (2021). Türkiye'nin Kıbrıs politikasında Amerikan etkisi: Kıbrıs barış harekâtı örneği. *Harp Tarihi Dergisi*, (3), 1-42.
- Savrun, E. (2017). 1571 Türk yönetiminden, 1878-1925 İngiliz taç kolonisi'ne; Kıbrıs üzerinde enosis faaliyetleri ve İngiliz stratejisi. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 3 (1), 1-20.
- Scott-Stevenson, E. (2009). *Kıbrıs'taki yuvamız (our home in cyprus)*. (Çev: Cafer Ertuğrul ve Şeref Turan). Ankara: Kıbrıs Türk Kültür Derneği.
- Serter, V. (1981). *Kıbrıs tarihi*. Lefkoşa: Halkın Sesi LTD.
- Sir H, Goold-Adams. (2007). *Kıbrıs'ın el kitabı*. (Çev: A. Çakıroğlu). (1. Baskı). Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları.
- Sonyel, S. R. (1995). İngiliz yönetiminde Kıbrıs Türklerinin varlık savaşımı (1878-1960). *Bellekten*, 59 (224), 133-188.
- Spyridakis, C. (1964). *A brief history of cyprus*. Lefkoşa: Argonaut İnc.
- Storrs, S. R. ve O'brien B. J. (1930). *The handbook of Cyprus*. London: Christophers.
- Suiçmez, Y. (1998). Kıbrıs'ta Din. *Türk dünyasının dini meselleri*, 243-254.
- Şahin, İ. (2005). *Kıbrıs başpiskoposluğu (1571-1821)*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şahin, İ. (2012). Ermeni olayları sırasında Kıbrıs adası'nın rolü (1878-1900). *Uluslararası Hukuk ve Politika*, (31), 27-81.
- Şahin, İ. (2015a). Geçmişten günümüze Kıbrıslı rumlar: dil, din ve kimlikleri. *Journal of International Social Research*, 8 (39). 340-353.
- Şahin, İ. (2015b). Utrecht'ten Tilsit'e İngiltere'nin akdeniz politikası. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4 (4), 838-859.
- Şahin, İ. (2016). İngiltere'nin akdeniz siyasetinde kıbrıs (1580-1878). *Asia Minor Studies*, (07), 149-176.
- Şahin, İ. (2020). Düşünceden eyleme EOKA. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, (37), 21-49.
- Şengil, M. (2020a). Kıbrıs' ta tarafı olmayanlar: kuruçam köyü Mârûnîleri. *ATEBE: Dini Araştırmalar Dergisi*, (4), 119-132.

- Şengil, M. (2020b). *Osmanlı'dan günümüze Kıbrıs inanç tarihi*. Doktora Tezi. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şengil, M. (2021). İngiliz idaresi döneminde Kıbrıs'ta iki kilise krizi. *ATEBE Dini Araştırmalar Dergisi*, (6), 39-52.
- Tamçelik, S. (2011). Kıbrıs'taki İngiliz üslerinin stratejik önemi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8 (1), 1510-1539.
- Taşpınar, İ. (2003). Mârûniler. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (28), 71-72.
- Tatton Brown, V. (1997). *Ancient Cyprus*. London.
- Turan, O. (1964). Orta çağlarda Türkiye-Kıbrıs münasebetleri. *Bellekten*, 28 (110), 209-228.
- Turan, O. (2019). Kıbrıs Ermeni toplumu ve Ermeni kilisesine dair bir İngiliz raporu (1960-1963). *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 5 (3), 712-723.
- Tayhani, İ. (2017). Aydın olmanın sorumluluğunu taşıyan bir toplum önderi: Osman Örek. *Kıbrıs Araştırmaları ve İncelemeleri Dergisi*, 1(1), 53-74.
- Tümer, G. (1984). Yehova Şahitlerinin mahiyeti. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26 (1-4), 491-548.
- Türkan, A. (2013). Başlangıcından günümüze Kudüs Latin patrikliği. *Milel ve Nihal*, 10 (2), 29-61.
- Uygur, E. ve Uygur, F. (2014). Fransız sömürgecilik tarihi üzerine bir araştırma. *The Journal of Turkish Social Research*, 173 (173), 273-286.
- Ünalp, F. R. (2013). İlklerin savaşı: Kırım savaşı (1853-1856). *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, 11 (22), 1-15.
- Vatansever, A. G. M. (2010). Kıbrıs sorununun tarihi gelişimi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12, 1487-1530.
- Wallace, R. Williams, W. (1999). *Tarsuslu Paulus'un üç dünyası*. (Çev: Z. İlkelen). İstanbul: Homer Kitabevi.
- Yellice, G. (2012). 1878'den 1931'e Kıbrıs'ta enosis talepleri ve İngiltere'nin yaklaşımı. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 12 (24), 13-26.

- Yellice, G. (2018). Enosis mi tam bağımsızlık mı? Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasından "ilk bölünmeye" atına-lefkoşa ilişkileri (1960-1964). *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 19 (19), 311-352.
- Yalçın, E. (2017). Yunanların bitmeyen ideali: megali idea. *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (7), 33-48.
- Yıldırım, M. (2008). *Kıbrıs Rum Ortodoks kilisesi*. (1. Baskı). Ankara: Aziz Andaç Yayınları.
- Yıldırım, M. (2012). Dünü ve bugünüyle Kıbrıs Yahudileri. *Uluslararası Sempozyum ve Dinler Tarihi Araştırmaları*, 8, 307-318.
- Yıldırım, M. (2013). Kıbrıs Mârûnî topluluğu. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, 13 (1), 1-21.
- Yıldırım, M. (2017). İlk çağlardan günümüze Kıbrıs'ta dini düşünce. *Uluslararası Akdeniz Medeniyetleri Sempozyumu*, 8 (10), 49-58.
- Yücel, O. (2021). 1963-1974 Yılları arasında Kıbrıs'ta Rumların Türklere karşı saldırıları soykırım olarak değerlendirilebilir mi?. *Harp Tarihi Dergisi*, (4), 103-130.
- Yüksel, D. Y. (2009). Kıbrıs Türk milli mücadelesi (1914-1958). *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 8 (18), 161-184.
- Yüksel, D. Y. (2018). Kıbrıs'ta yaşananlar ve Türk mukavemet teşkilatı (1957-1964). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 34 (98), 311-376.

http-1:

<https://sozluk.gov.tr/>

(Erişim Tarihi: 25.08.2023)

http-2:

<https://islamansiklopedisi.org.tr/kibris#1>

(Erişim Tarihi: 20.09.2022)

http-3:

<https://sozluk.gov.tr/>

(Erişim Tarihi: 04.08.2023)

http-4:

<https://www.newadvent.org/cathen/12272b.htm>

(Erişim Tarihi: 16.03.2023)

http-5:

<https://sozluk.gov.tr/>

(Erişim Tarihi: 16.04.2022)

http-6:

<https://www.milliyet.com.tr/the-others/rum-ortodoks-kilisesi-faktoru-2259876>

(Erişim Tarihi: 23.05.2023)

http-7:

<https://www.yenisafak.com/dunya/kktcden-irkci-ve-kustah-aciklamalar-yapan-rum-baspiskoposa-sert-tepki-3704265>

(Erişim Tarihi: 23/05/2023)

http-8:

<https://www.haber7.com/dunya/haber/3292832-baspiskopos-georgios-cubbesini-giyer-giymez-turkiyeyi-hedef-aldi-iscalci-guc>

(Erişim Tarihi: 28.10.2023)

http-9:

https://www.kibrispostasi.com/c35-KIBRIS_HABERLERI/n322097-annan-plani-referandumu-uzerinden-16-yil-gecti (Erişim Tarihi 23.05.2023).

http-10:

<http://www.latincatholicsofcyprus.com/cgibin/hweb?-A=2&-V=profile>

(Erişim Tarihi: 22.06.2023)

http-11:

<http://www.latincatholicsofcyprus.com/cgibin/hweb?-A=3&-V=churches>

(Erişim Tarihi: 24.06.2023)

http-12:

<http://www.laticatholicsofcyprus.com/cgi-bin/hweb?-A=11&-V=schools>

(Erişim Tarihi: 25.06.2023)

http-13:

http://www.laticatholicsofcyprus.com/cgi-bin/hweb?V=index&_FSECTION=9000&_FLANGUAGE=en&-dindex.html&_VSECTION=0000&_VLANGUAGE=en

(Erişim Tarihi: 25.06.2023)

http-14:

<https://www.newadvent.org/cathen/09683c.htm>

(Erişim Tarihi: 01.07.2023)

http-15:

<https://akunq.net/tr/?p=34744>

(Erişim Tarihi: 13.11.2023)

http-16:

<http://www.hayem.org/en/diachronic-course-cyprus>

(Erişim Tarihi: 03.07.2023)

http-17:

<http://www.starkibris.net/index.asp?haberID=828>

(Erişim Tarihi: 03.07.2023)

http-18:

<http://www.hayem.org/en/diachronic-course-cyprus>

(Erişim Tarihi: 04.07.2023)

http-19:

<https://www.agos.com.tr/tr/yazi/16044/90-yillik-cinar-melkonianin-akibeti-ne-olacak>

(Erişim Tarihi: 05.07.2023)

http-20:

<https://www.yeniduzen.com/kibris-tarihinde-ermeniler-80907h.htm>

(Erişim Tarihi: 05.07.2023)

http-21:

<http://www.hayem.org/en/diachronic-course-cyprus>

(Erişim Tarihi: 05.07.2023)

http-22:

<https://www.standrewskyrenia.org>

(Erişim Tarihi: 10.07.2023)

http-23:

<https://www.yeniduzen.com/girne-icin-deki-tarih-i-82347h.htm>

(Erişim Tarihi: 10.07.2023)

http-23:

<https://www.paphosanglicanchurch.org/history-of-ayia-kyriaki.html>

(Erişim Tarihi: 10.07.2023)

http-24:

<https://www.paphosanglicanchurch.org/history-of-st-lukes.html>

(Erişim Tarihi: 10.07.2023)

http-25:

<https://sainthelenaschurch.com/>

(Erişim Tarihi: 11.07.2023)

http-25:

<https://www.paphosanglicanchurch.org/history-of-st-stephens.html>

(Erişim Tarihi: 10.07.2023)

http-26:

<https://www.kibrispostasi.com/c87-LEFKOSA/n125167-yeni-yerine-tasinan-lefkosa-protestan-kilisesinin-acilisi-yapild>

(Erişim Tarihi: 13.07.2023)

http-27:

<https://www.lpc-nc.org/>

(Erişim Tarihi: 13.07.2023)

http-28:

<https://www.jw.org/tr/haberler/jw/bolgelere-gore/kibris/1922-2022-K%C4%B1br%C4%B1staki-%C5%9Eahitlerin-100-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Tarihi/>

(Erişim Tarihi: 15.07.2023)

http-29:

https://www.kibrispostasi.com/c35-KIBRIS_HABERLERI/n37517-pastor-basaran-kuzey-kibrista-300-aile-hiristiyanligi-secti

(Erişim Tarihi: 13.07.2023)

http-30:

https://www.kibrispostasi.com/c35-KIBRIS_HABERLERI/n1713-Yehova-sahitlerine-ibadet-salonu

(Erişim Tarihi: 15.07.2023)

http-31:

https://haberkibris.com/2c6d5521-2011_01_24.html

(Erişim Tarihi: 13.11.2023)

http-32:

https://haberkibris.com/2c6d5521-2011_01_24.html

(Erişim Tarihi: 13.11.2023).

